

HOLMI

III. évfolyam 1. szám

1991. január

Szerkeszti: Réz Pál (főszerkesztő), Domokos Mátyás (széppróza),
Radnóti Sándor (bírálat), Várady Szabolcs (vers)

Szerkesztőbizottság: Fodor Géza, Göncz Árpád, Kocsis Zoltán,
Lakatos András, Ludassy Mária, Mándy Iván,
Megyesi Gusztáv, Petri György, Tar Sándor, Vásárhelyi Júlia.
Borítóterv és tipográfia: Környei Anikó. Tordelőszerkesztő: Keller Klára.
A szöveget gondozta: Zsarnay Erzsébet

TARTALOM

- Takács Zsuzsa:* Öt vers
Hát így határoztak • 3
Tegnap a metrón • 3
Találkozások éve • 4
Az első ezekben a versekben • 4
Egy hangversenyen • 5
- Tandori Dezső:* Majd Krieau, Freudenu,
Café Royal • 5
- Mándy Iván:* Egy éjszaka • 6
- Réz Pál:* „Egy hajszállal merészebbnek
lenni” • 14
- Déry Tibor:* Válasz egy körkérdésre • 15
- Domokos Mátyás:* A CHARTA '77 ügye –
egy napló tükrében • 16
- A CHARTA '77 és magyar támogatói (Szilánkok Illyés Gyula
naplóföljegyzéseiből) • 20
- Támadás a kápolna ellen (Markovits Ferenc
dokumentum-összeállítása • 25
- Tar Sándor:* Zártkert • 36
- Léderer Pál:* „A kézcipő” • 48
- Závada Pál:* Látogatás csengetéstől ragyogásig • 59
- Tornay Mari:* elszürkült tündérek • 69
- Várkonyi Benedek:* Halász és Szomor • 70

- András Sándor*: Szabó Zoltán haza-
és nemzetszemlélete (I) • 75
Hungaria Incognita (Válogatás Sárközi Márta
és Szabó Zoltán levelezéséből)
(Közzéteszi *Kenedi János*) • 86
Petri György: Adjátok meg az adott pillanatot • 113
Megint megyünk • 113
Rakouszky Zsuzsa: Az elhagyott lány • 114

FIGYELŐ

- Thomka Beáta*: Élet és mű inventáriuma
(Magyar Orpheus.
Weöres Sándor emlékezetére) • 116
Hajdú Gergely: Maggie, az utcakönyv (Stephen Crane:
Maggie, az utcalány) • 119
Tarjányi András: Mesterséges intelligencia
vagy káosz? • 121
Dolinszky Miklós: A hely apoteózisa (Franz Schubert:
Esz-dúr trió, op. 100.) • 123
Karátson Endre: Levél a HOLMI-hoz • 126

Megjelenik havonta. Felelős kiadó: Rényi Gábor, a Novotrade Rt. vezérigazgatója
Levélcím: HOLMI c/o Réz Pál, 1137 Budapest, Jászai Mari tér 4/A
Terjeszti a Magyar Posta és a Művelt Nép Könyvterjesztő Vállalat
Előfizethető Pécsi Júlia címén: 1136 Budapest, Rajk László u. 30. V. 2. Telefon: 1 295-371
Előfizetési díj fél évre 250, egy évre 500 forint, külföldön \$25.00, illetve \$50.00
A fényszedést az ARGOS Kft. végezte

A kéziratokat megőrizzük és visszaküldjük

Takács Zsuzsa

ÖT VERS

Hát így határoztak

Hát így határoztak a csuklyások
(vagy munkásörök?), akik a szomszéd
szobából bejöttek, és visszaigazítva

arcuk elé az omló, patkányszürke bársonyt
géppisztolyukat lóbálták könnyeden.
Allj fel, intettek nekem, és menj előre!

Halálhíremet költik valószínűleg
– villant agyamba –, szokásuk szerint,
de reméltem, ha szeretsz még, nem hiszed!

*A város úgysis katasztrófa sújtotta terület
mondták, akik álmomban bejöttek, és:
most szabadon engedjük magát.*

Tegnap a metrón

Tegnap a metrón találkoztam vele
(olvastunk mind a ketten). Először
elhúzódtam tőle, nem akartam, hogy lásson,

duzzadt volt a szemem. Előző este sírtam
(valaki más miatt). Gondoltam,
menjen! ne most! ha meglát,

meglátja kiégett pillantásomat.

Mikor a szerelvény bejött, nem vettem
észre, hogy mellé sodor a tömeg.

Koszönnöm kellett (ő is nézett),
de a nevére a fejét rázta tagadólag,
a fakókék ingben, melyet mindig viselt.

Találkozások éve

*„Mi alexandriaiak, antiocheaiak,
szeleukidák és mind a többi”
(Kavafisz)*

Túl voltunk már akkor mind a négyen
a legalábbis gondolatban elkövetett, végső
tragikus lépéseken és tucatnyi szerelmen;

a temető mögött találkoztunk, akár
az elmúlt négy évtized dögkertje mögött.
Messziről fölismertem a járásodat,

de nem dobogott a torkomban szívem,
mint azelőtt annyiszor. Két nő, két férfi,
egy negyven-, két ötven-, egy hatvanéves,

három zsidó, egy nem zsidó,
„művészek” mind a négyen.
Ha volt hold, vérzett fölöttünk.

Az első ezekben a versekben

Az első ezekben a versekben te vagy,
a ballonkabátos idegen a februári
utcán, akitől búcsút veszek

(és halványan tartja magát szívem).
És megszólalnak a hajnal kürtjei,
hajókat lát a szem a ködben siklani,

folyik az éjjel evakuálása.
Taxit keresünk a borzongató órán.
A templom előtti ótvaros, jeges

tér lépéseinkre felnyög és koldulni
kezd. Hamis, túlzó mozdulattal
odavetem neki eljövendő napjaimat.

Egy hangversenyen

Egy hangversenyen, ahova veled mentem
egy irreális szerelemből lábadozva,
találkoztunk T-vel, föl sem ismertem

először, *sokat próbált szépsége*
romokban. Villámsújtottan köszönt rám,
„jó estét” mondtam hűvösen,

de aztán rákezdtek a vonósok.
Láttam, előttünk ül, hátranéz, keres
(tizenhét éve Rómában együtt éltünk

három hónapon át). Kezedhez menekült kezem.
Milyen későre jár! – mondták a vonósok
és nehéz vonóikat lerakták.

Tandori Dezső

MAJD KRIEAU, FREUDENAU, CAFÉ ROYAL

– mesélem Ottlik Géznak,
1990. október 10., du.

Hogy Szpéro halála után – Mindenszentek! – Londonodba eljutottam, s egy este a karácsony előtti Regent Streeten kinéztem a váratlanul hosszasan elálldogáló busz emeletéről, megpillantottam az alkalmi, vásári-luxus csillárok fényében – ezek a csillárok a téli vásárt hirdették, hivatottan, az úttest fölébe aggatva a magasba –, megláttam egy kávéházat, faragott bútorok, én-nem-tudom tükrök, arany-réz kilincsek és fogantyúk, és azt gondoltam, Londonod...!, mennyit jártál ide, és nyilván ide – is – jártál, sokszor megfordultál itt barátaiddal, és satöbbi. Hogy egy éjszaka, egy majdnem-fitzgeraldi-órán, mikor a hófúvásban az a fiatalember érkezik, félig megfagyva, de F. Scott azt mondja neki, meneküljön, inkább tovább, bárhova, csak azt, ami neki volt „az élet”, azt vigasznak ne akarja, így felhívtalak, hosszan elbeszélgettünk, és egyáltalán nem az F. Scott Fitzgerald-jelenet volt a telefon két végén, nem, a Café Royalon rohogtunk jókat, hogy mit képzelek, mondtad, hogy te odajártál volna, hát hol futotta magyar embernek valaha is, hogy... Igen, a Vasas-pálya büféjére emlékszem, a Csömöri úti Vöri-pályára, ahol Varjú Vilit néztük,

nem, a Café Royalba alighanem én se jutok el már. Azért olyan mindez, ha már bőséges idő telik, és Isten megmondta nekünk, hogy „öcsi, te csak ne mondd azt nekem, hogy mikor adtam kellőt, barátságot-szerelmet, és mikor kérj engem, hogy hagyj végre örökre békén”, majd, ha ezen a bölcs reggelen „Isten”, ahogy velem tette e regényidéző-félkészétel-valómmal, elküldte Szpérót, rá a többieket, aztán évek, évek, az „iskola”, és láthattam a „háztetőimet”, és hogy minek, és hogy „élj”, mondta a trieszti lovas, majd...!, ha már mondta ez az Isten, hogy majd ha elveszem tőled, akiket adtam neked a nagy-és-héjázó önként-lemondásosra, hogy te olyan okos vagy, mondta nekem ez Isten, akkor lesz az, látod, öcsi, hogy békén leszel hagyva, és akkor ne sírdogálj, akkor tessék szépen visszamenni a Regent Streetre, megfésülködni, leporolni koszos kabátod, edzőcipő helyett valami-mit-mást vonni, és meginni egy kávét. Leülni még szabad tán. És kimenni Kriauban-szőkevény-helyedre, mely mint a Vöri-pálya, oly tribün, járni, mint Ottlik Gyöngyi, a galoppra, ügetőre, mit-tudom, járni, ahogy abbamaradt az atlétika Cipivel; Ottlik Gézával és Ottlik Gyöngyivel egyszerre kijárni, ha mindkettőjük egyformán szeretted, öcsi, járni akkor a zöld, zöld, zöld Freudenauba, és City Code-ot megpakolni, tudod, az első futam talán meghozza a nyerőpénzt; mint az ifjúság. Fut Whispering Willows, szólnak a monitorból a tangószámok, a shimmyk, Ragúza, Isten visszaadja a délutánokat, estéket, miket ott tölthettem az Ottlik házaspárnál, megad valamit annak fejébe' – még írni se...! –, fejében...?, megad, hogy az atlétikák elmaradtak – O. G. és T. D. –, és a galopp, az ügető szóba se jött – O. Gy. és T. D. –, és Szpéróhoz, ahogy valami csillaggal a Russell Square hajnalán, vagy a Práter-közele utca ablakából, meglátom őt, közelebb ringanak a zokéfejek; az ügetőlovak dobogása, hogy a kis tribünhoz künn közeledem, az a klopp-klopp szívdobogás; és senki sem tud rólam, ott, Istenem, végre ott elhagysz, lefogadom, ezt, ezt, az öt ruppóért vett golyóstollal; vagy csészémmel, ügyetlen, zörömbölök illetlenül. Ami sose – azt meséljük egymásnak; Istenem, még ennyi is kész hihetetlen. Még ennyi is, ennyi se: sose-kész.

Mándy Iván

EGY ÉJSZAKA

Sötétben az asztalnál. Egyszerűen nem tudtam felállni. Előrenyújtott karom a csupasz asztalon. Egyre idegenebb, talán nem is az enyém. Valaki itt felejtette. Lassan, alig észrevehetően megmozdult. Lehet, hogy eltűnik. Akárcsak a Tiltakozás Íve. Meg az a lány az asztal mellől. Biciklivel jött, és úgy is mehetett el. De ez egyáltalán nem biztos.

Talán inkább buszon, villamoson, esetleg trolival. A biciklit figyelik. A lányt figyelik. Legokosabb, ha beugrik egy taxiba. Egyáltalán van pénze? Ezt azért megkérdezhettem volna.

Különben elég sokáig várt itt a másik szobában. Sokáig, s igazán tapintatosan. Magamra hagyott a prágai per vádlottaival. Na meg a tiltakozókkal.

A tiltakozók körülvettek. Semmi sürgetés, semmi noszogatás. Csak éppen körülvettek. Tűnődjek. Gondolkozzam. Aláírom-e az ívet, vagy pedig...

Egyszerre csak előttem a lány. Kérdezett valamit. Nem kapott választ. És akkor eltűnt az ívvel együtt.

Most már talán tőle kérdeznek valamit. Feltesznek néhány kérdést. Előbb persze leszedik a villamosról. Kiemelik a tömegből. Finoman, észrevétlenül. Meglepődött? *Meglepetésként érte?* Ugyan! Felkészült ő már erre. Talán nem is az első eset. Elég edzett lehet. Fogadni mernék, hogy itt hagyja a biciklijét. Odatámasztotta a ház falához. Agyrém. Miért tenne ilyet? Azért én megnézem azt a biciklit.

Lesurrantam a lépcsőn. Senkivel se akadtam össze.

Odalent a kapuban a kövér szenes.

– Esti séta?

– Nem árt ilyenkor.

– Hallja! Nincs éppen a legjobb színben.

– Majd szóljon, ha a legjobb színben talál.

Felnevetett.

– A maga humora! (Más hangon) Keveset mozog.

– Ahogy maga téved. Nagyobb kirándulásokat teszek.

A falat néztem. Az üres falat. A bicikli sehol.

– Még hogy nagyobb kirándulások! Mondja mindjárt, hogy a hegyekbe.

– Igenis, hogy a hegyekbe.

– Akkor maga beleesett valakibe.

– Az bizony meglehet. Viszlát, Szenes úr. Még beszúrok valamit.

– Beszúr? Mit szúr be?

– Csak éppen egy-két mondatot. Úgy hirtelen eszembe jutott.

Közben még mindig csak a falat néztem. Olyan közönyös, kissé csúfondáros. Mi az, Mándy úr? Minek köszönhetem a látogatást? Igazán megtisztelő. De talán akar tőlem valamit. Hát akkor halljuk! Nyögje már ki!

– Szóval ennyi volt a séta, mester?

– Ennyi volt.

Felrohantam a lépcsőn. Úgy éreztem, hogy örökké felrohanok meg lerohanok.

Közben nyílnak az ajtók. Suttogás az emeleteken. Mi van ezzel a Mándyval?

Csakugyan! Mi van ezzel a Mándyval?

Odafent végignyúltam az asztalon, de valami olyan kábulatban?

Ki is mondta, hogy hajnalban a legjobb az asztalon kefélni? Hajnalban és az asztalon. De miért éppen az asztalon?

Mіндеgy.

Ez az éjszaka asztala.

A cipőim! Hirtelen megpillantottam azt a poros cipőt a kibomlott pertdivel. Mikor pucoltam utoljára? Fél éve? Igen, legalább fél éve. Pedig valaha úgyszólván...

Pedig,

valaha,

úgyszólván.

Mintha három rég elfelejtett ismerőssel találkoztam volna. Kedélytelen ügy. Régebben jó barátságban lehettünk. Hosszan elbeszélgettünk erről-arról. De aztán meglazult a kapcsolat. Majd végképp megszakadt.

Lerúgtam a cipőt.

A lány talán már el is felejtett. Hiszen mit jelentettem én neki? Semmit. Legfeljebb egy feladatot, amit nem lehetett megoldani. De hát talán nem is túlságosan fontos.

A szüleivel elbeszélget néha? Miért ne? Olykor még színházjegyet is vesz nekik. Meglepetésként. Hát néhány meglepetést még tartogat a számukra. Sejtenek valamit? Ki tudja! Kérdezni se kérdeznek. De néha megállnak az előszobában a bicikli előtt. Ha mégis otthon marad a hűséges útitárs. Ő talán adhatna némi felvilágosítást.

Egy biztos. Az a lány soha nem mondana olyat, mint a Somogyi Vera egy taggyűlésen. – Minden kapcsolatomat megszakitottam a szüleimmel. A reggelit is a szobalány hozza be.

Muris kis jelenet. Marha muris.

Nem lettem tőle vidámabb.

Hangok. Hangfoszlányok.

A Melinda aláírta? A Melinda mindent aláír. És Iván? Ugyan! Iván influenzás! (Halk nevetés) Influenzás!! Influenzás!

A suttogás elhalt.

A fal rosszkedvű reccsenése.

Mintha valaki körbe-körbe járkálna odabent. Egy pillanatra megáll. Tovább folytatja útját.

Mozdulatlanul feküdtem az asztalon. Minden kiveszett belőlem.

Lecsúsztam az asztról. Az asztal lábánál kuporogtam.

Azért még engem is meglátogathatnak. Még nekem is feltehetnek néhány kérdést. Honnan ismerem a lányt? Egyáltalán kikkel érintkezem? (Érintkezem én egyáltalán valakivel?) Milyen könyveket olvasok? Nem, azt nem kérdezik meg.

Hülyeség! De hát én nem írtam alá semmit. Ő, az nekik nem számít. Egyáltalán nem számít.

Körülnéztem, mint aki eltévedt egy idegen lakásban. Felnyitottam a rekamiét. Kihuzigáltam a lepedőt. A paplant már csak úgy félig.

Kibukott belőlem egy név.

Pilnyak, Borisz Pilnyak, családi nevén Vogau. Talán ő volt az első szovjet író, akit... Japán kém, valami ilyesmit kentek rá. Vagy Babel volt a japán kém? Nem, mégis inkább Pilnyak. Szóval, akit elhurcoltak. Szibéria... vagy valamilyen másik tábor. Soha nem került elő.

A kihajított párna, a kiráncigált lepedő-valami olyan megalázottságban!

Egy bicikli bátortalan, halk csengetése. Magára maradt, és most a gazdáját keresi. A hang eltávolodott, majd megint közelebből. Valahol itt kering a ház körül. Egyedül. Reménytelenül egyedül.

Elhallgatott. Úgy tűnik, feladta.

Két váratlan csengetés. A második szinte már sürgető.

Megint lehalkult.

Merre tart? Merre visz az útja?

Fél kézzel a rekamié tetejét tartottam. És a csengetésre vártam.

Egy kétségbeesett, elvékonyodott hang.

– Ne írjál fel! Nem csináltam semmit! Te is tudod, Iván!

Sötét röhej hullámozott végig az osztályon.

– Hülye vagy?! Ez *ott* mindenkit felír!

Én meg a táblánál, krétával a kezemben.

A táblán nevek. Aláhúzott nevek, kétszer aláhúzott nevek, bekarikázott nevek, egymásra csúszott nevek. Elöttem az osztály. Ráhajoltak a padra. Valósággal ráfeküdtek. Készülnek valamire. Mindjárt hozzám vágják a tintatartókat, vagy tudom is én. Sunyi népség.

Egy csontos arc felemelkedett.

– A nyalizó! Nézzétek a nyalizót!

– A Nyulászi kedvence!

– Senkinek se vagyok a kedvence!

– Na ne mondd! És ki viszi a Nyulászi lakására a dolgozatfüzeteket?

– Ki hozza fel a szivart!

– Az semmi! De kit küldenek le sörért!

– Ugyan! Nyulászi konyakozik.

– ...meg pezsgőzik, borozik, rumozik és persze sorozik!

– Még nem unjátok?

– Képzeld, még nem. (Pillanatnyi szünet) Ki sétáltatja meg a Stopit?

– Ki az a Stopi?

– Mintha nem tudnád! A Nyulászi kutyája.

– Igaz, hogy lepisálta az újságosstandot?

– Sugarasan! Sugarasan!

– Micsoda szégyen!

– Kész botrány!

– Mondjátok! Még mindig nem volt elég?

– Halljunk valamit a szép Nyulászi lányról! Még mindig csapod a szelet annak a bandza tehénnek?

A padot verték, ahogy együtt fújták.

Kedvesem, ha nászutazni óhajt,

engedje, hogy én kísérjem el,

engedje, hogy megmutassam önnek,

mi egy nászutashotel

hotel

hotel

hootel...

Hirtelen elhallgattak.

Papírrepülők röpködtek felém. Repülőrajok köröztek körülöttem.

– Megvesztetek? Hagyjátok abba!

– Ne kapkodd a fejed!

– Mi az? Begyulladtál?

– Ez nem méltó egy vigyázóhoz!

– Mindenkit feladok! Az egész társaságot!

– Kit adsz te fel? – Valaki elkapta a csuklómat. A kréta kettéroppant. Még hallottam azt a sziszegő hangot. – Kit adsz te fel? Halljuk!

Egy hatalmas szivacsot nyomott a képembe.

Az utolsó padban ültem. Az üres, kiszáradt tintatartóba bámultam. Körülöttem senki.

Alig hallható kopogás.

– Tessék!

Egy postás lépett be. Félszegen meghajolt az ajtóban.

– Levele jött, doktor úr.

– Nem vagyok doktor.

– Bocsánat, de a borítékon az áll, hogy...

Félig felemelkedtem.

– Nem tudom, mi áll a borítékon, de ne az ajtóból mutogassa nekem. Talán ha mégis idefáradna.

Visszaültem, és vártam a postást. Idetalált azon a szűk kis utcán a padok között. És most kissé kifulladásra a padom mellett. Talán nagyon gyorsan vette a startot. Köpcös kis ember hatalmas táskával. Mélabús tekintet. Szinte észrevétlenül elém csúsztatta a borítékot.

– Gyásztávirat.

– Észrevettem.

Fekete keretben fekete kereszt.

Még egy pillantás a postásra. Majdnem rászóltam. Mit akar ezzel? Vigye a fenébe! De aztán már olvastam.

Mély fájdalommal tudatjuk, hogy drága gyermekünk,
Králl Rózsa
harminckettedik életévében tragikus hirtelenséggel
elhunyt.

A postás megismételte.

– Tragikus hirtelenséggel.

Táskáját oldalt tolta. Leült az előttem levő padba.

– Ne haragudjon, de inkább szólóban olvasnám.

– Szólóban, persze.

– November tizennegyedikén de. 10 órakor búcsúztatjuk a Farkasréti temetőben...

Itt abbahagytam.

Rózsi! Králl Rózsi a Tisza Kálmán térről. A hátsó kiskörben sétáltunk. Az Eldorádó moziba jártunk. Olykor a Pátriába. Együtt dúdoltuk azt a furcsa, érthetetlen mozidalt, Alle La Madzsore... alle Lewis Stone... derité... derité... lon... la lon la... derité...

– Még sohase hallottam ezt a dalt.

– Nem baj.

A postás háta valahogy megnőtt, kiterébélyesedett. Rövidesen ágak, levelek hajtanak ki belőle. Komótosan berendezkedett abban a padban. Táskáját letette maga mellé. Kockás konyharuháról falatozott. Császárhús, félbarna kenyérral.

Közel hajoltam a hátához. Mintha hozzá akarnám tapasztani a fületem. Vizsgálatot kell tartanom. Hogy hízhatott meg ilyen hirtelen? Mi történhetett?

Felmutattam a táviratot.

– Olvassa csak el. Mikor volt a temetés?

Rámeredt a fekete betűkre. Majd féloldalasan felém fordult.

– Ne engem bámuljon. Ezt olvassa el!

Egyszerűen nem tudott megszólalni. Majd valami rémült engedelmességgel.

– November tizennegyedikén, délelőtt tíz órakor.

– Milyen nap van ma? (Szünet) Ez igazán egyszerű kérdés. Megismétlem. Milyen nap van ma.

Felnyögött. A konyharuhára nézett. Az fzes falatokra. Oly fájdalmasan, mint aki mindentől elbúcsúzik.

– Halljuk! Milyen nap és milyen hónap?

– December... azt hiszem.

– Azt hiszi! Tehát nem november, hanem december! A többi már nem is érdekes.

És maga most hozza nekem ezt a...

– Kérem, én... – Minden rám szakadt.

– Mi szakadt magára?!

– Úgyszólván egyedül maradtam.

– Ne mondja!

– A kollégáim szétszéledtek. – Megvonta a vállát. – És ezt talán meg is lehet érteni.

– Nem lehet megérteni! És nem is akarom megérteni! Hiszen eddig is csak lógtak bele a levegőbe, részegen tántorogtak, szétszórták a leveleimet! Semmirekellő népség!

– Ne mondjon ilyet, doktor úr.

– Nem vagyok doktor úr. Maga viszont egy díszpinty!

– Díszpinty?

– Ennek a díszes társaságnak a díszpintye!

Egyszerre csak mellette ütem. Ezen valahogy mind a ketten megdöbrentünk. A postás riadtan pislogott. Én pedig valami zavart kuncogással.

– No lám! Padszomszédok vagyunk!

Nem nézett rám. Nem mert rám nézni. A maradék császárhúsrá mutatott.

– Megkínálhatom?

– Köszönöm. Nincs étvágyam.

– De én igazán jó szívvel...

– Nem is vitás.

– Baj van a gyomorral?

– Talán hagyjuk ezt.

Elnémultunk. Mintha ránk szólt volna valaki.

Hárman a padban, mélységes csöndben. A postás, a táska meg én. Közelebb húzódtam a táskához.

– Mit hurcol ebben?

– A napi postát.

Beleordítottam az arcába.

– Napi posta! Napi posta! Heteket késik! Hónapokat! Éveket! – Ráböktem a táskára.

– Adja ide a leveleimet!

– De hát már odaadtam.

– És a többi? Mi van a többivel?

– Nincs több.

– És a barátaim! Csak nem azt akarja mondani, hogy ők se írtak? A halott barátaim?

– Se a halottak, se az élők.

– Azért kíváncsi lennék rá. Belenézhetnék a táskájába? *Betekintést nyerhetnék?*

– Kérem, ez megengedhetetlen. Teljesen megengedhetetlen.

– Úgy gondolja?

Rávettem magam a táskára. Bravúros kapusvetődéssel. Éreztem azt a dohos öregszagot. A bőr szagát. De ez csak egy pillanat. Egyetlen pillanat.

A táskát kirántották alólam. Egy felnőtt határozott mozdulata, ahogy elbánik egy ostoba, nyápic kölyökkel.

Végignyúltam az üres padon.

Egy hang a magasból.

– Es most mire volt ez jó, tessék mondani?

Meddig feküdtem ilyen mozdulatlanul? Óvatosan oldalt fordultam. Lezuhanok. Egy pillanat és lezuhanok.

Egy párna csücskét csavargattam az ujjammal. Közben éreztem, hogy valaki fölém hajol. Gyengéd mozdulattal végigsimított a vállamon. Vagy inkább csak megérintette.

– Mi van a postásokkal?

Ez a hang! De hiszen ez a...

– Rózszi! Králl Rózszi!

– Mi bajod a postásokkal? Egyre csak azt ismételtted. Hogy szétszéledtek a postások!

– Hát az bizony meglehet.

Meg akartam fogni a karját, de valahogy elhúzódtott. Ó, csöppet se sértőn. Inkább mintha meg akart volna óvni valamitől.

Törökülésben a rekamié végében, figyelmesen nézett.

– Honnan vársz levelet?

– Nem is tudom.

Talán még mondtam volna valamit, de elakadtam.

A rekamié! Óriásira nőtt. Valósággal elfoglalta a szobát. És azok a szétdobált párnák...!

– Mi történhetett? Párnacsatát vívtak?

– Talán a postások. – Hátravetette a fejét, felnevetett. Most már ő is a rekamiét bámulta.

– Öregem! Hogy lehet itt görögni! Te sose görögsz?

– Nem... valahogy eddig eszembe se jutott.

– Elpuhultál. Nem mondom, hogy pocakot eresztettél, de azért... Tornáznod kéne.

– Majd megpróbálom.

Hallgattunk.

Králl Rózszi ráhajtotta fejét a térdére.

– Ugye nem számítottál rám?

– Ezt komolyan kérded?

– Dehogy! Azért nem vagyok olyan ostoba. Téged mindig rajta lehet kapni valami kis hazugságon.

– Hát talán igen... De az biztos, hogy soha nem felejtettelek el.

– Jó, itt abba is hagyhatjuk. – Megint az a figyelmes, szinte kutató tekintet. – Mondd, kijársz még a térre? Tudod, a kiskörbe.

– Nem, nem, mostanában már nem.

– Én még kinézek néha.

– Te...?!

– Hát persze. Mit csodálkozol? Olyan lehetetlennek tartod?

– Á, dehogy!

Egy lassú mozdulattal oldalt dőlt. Karját előrenyújtotta.

– Senkit sem találok már odakint. Senkit a fiúk közül. Balla Tóni, Ormosi Gyuszi, Barabás, Jecsu... Hova járnak? Átmentek a Károlyi-kertbe?

– Lehet... nem tudom.

– Vagy a Ligetbe?

- Nem tudom.
- Nem tudom! Nem tudom! Örökké csak ezt hajtogatod!
- Elhallgatott. Majd olyan távoli, csöndes hangon.
- A Molnár Laci! Ahogy ott állt a sétány szélén! Egyedül, mindig egyedül... hátra- kulcsolt kézzel, diáksapkában. A Zrínyi Gimnázium diáksapkájában.
- De neked nemcsak az a sapka tetszett.
- Ne kezd már megint!
- Csak nézted. Nézted? Bámultad!
- Most már fejezd be!
- Kérlek.
- Mindig veled sétáltam. Veled róttam a köröket.
- Róttad? Nagyon jó! Telitalálat!
- Igenis! Mint egy rab... Ezt akartad hallani?!
- Szikkasztott a tekintete. Egy pillanat, és nekem ugrik. Hirtelen felnevetett.
- Tiszta hülye vagy! Tiszta hülyék vagyunk!
- Váratlanul elkezdett görögni, de valami olyan szenvedéllyel!
- Mit csinálsz?
- Ostoba kérdés. Hiszen láthatod.
- Igen, persze. Tudsz valamit a Blasszer Elviráról?
- Blasszer Elvira? Nem is ismertem.
- Ugyan! Ő volt a legjobb barátod.
- Félrebeszél.
- Utoljára egy trafikban láttalak benneteket. Ahogy beléptem, elkezdtetek nevetni.
- Álmodtad.
- Min nevettek?
- Hagyd már a Blasszer Elvirát! (Más hangon) Azt hittem, velem tartasz!
- Ebben a mutatványban?
- A görgés abbamaradt. – Téged talán még az is zavar, hogy én... Ha bármi kifogásod van ellene, végképp abba hagyom. Egy szavadba kerül.
- Semmi, de semmi kifogásom.
- Igazán? Akkor már nincs is kedvem hozzá.
- Mozdulatlanul feküdt. Karját lelógatta a rekamiéről. Ujja hegyével megérintette a padlót.
- És nem kell neked örökké temetésekre járnod. Hallod?
- Mi az? Mit beszélsz?!
- Csak hogy ő már sehol.

Egy kutya rohant át a rekamién. Egy lehetetlenül sovány, fekete kutya, szürkésfehér folttal a homlokán. Remegett az idegességtől. Engem észre se vett. Ügyet se vetett rám. A rekamié végén megállt. Hirtelen megrázkódott, mint aki ledöntött egy féldecit. Felfedezett. De valami olyan unottság a tekintetében! Valaki másra számított.

Öreg, rosszkedvű rendőrfelügyelő, vagy nem is tudom. Meg kell találnia valakit. Egy bizonyos valakit.

Levetette magát a padlóra. Beszagolt a rekamié alá. Az asztal felé indult.

Csak rajta, öreg!

És ha véletlenül mégis én lennék az illető... hát tessék! Ne húzzuk az időt! Essünk túl rajta!

Hogy liheg! Most tört ki rajta a fáradtság. Elnyúlik valahol az asztal alatt. Őt is hajszolják a megbízói. Csakhogy ez már meglehetősen reménytelen. Az öreg nem kel fel többé. Teljesen kikészült. Hohó! Hiszen csak éppen kifújta magát. Egy kis pihenőt tartott.

Megint útra kelt. A fal mellett oson. Szimatolgat. Látszólag egykedvűen, talán némi kajánssággal. Magában már eldöntött valamit. Bánom is én! Nem érdekel. Nincs titkolnivalóm. De ha arra kényszerít, hogy a lányról beszéljek...

Pizsamában a nyitott ablaknál. A hajnal éles, hideg levegője áradt be a szobába. Mögöttem a feldúlt, vékonyka rekamié. A párna a földön, a lepedő lecsúszott. A takarót egy darabig magammal hurcoltam, de aztán elhagytam valahol. Mint aki valami végtelen messzeségből került elő.

Álmosan, elhülyülve néztem a szürke házakat. Felébrednek? Vagy visszacsúsznak az éjszakába?

Átszóltam hozzájuk.

– ...japán kém
családi nevén Vogau.

„EGY HAJSZÁLLAL MERÉSZEBBNEK LENNI”

Déry Tibor kiadatlan válasza egy körkérdésre

Az Új Írás szerkesztősége 1970 elején körkérdést intézett általa kiválasztott magyar írókhoz: „1. Hol és hogyan érte Ont hazánk felszabadulása? 2. Mit jelentett az Ön életében, írói programjában ez a nagy fordulat? Művei közül melyikben sikerült a legtöbbet kifejeznie a negyedszázados átalakulásból? 3. Véleménye szerint irodalmunk hű képet hagy-e az utókorra az elmúlt huszonöt évről, vagy adós maradt még lényeges események és jellegzetességek megörökítésével? Magyarán szólva: mit kellene még megírni? 4. Miben tudja lemérni leginkább a felszabadulás utáni változásokat? 5. A társadalom és művészet milyen kérdései foglalkoztatják? Mivel van a legtöbb vitája?” Negyvenhét író válaszolt, köztük Hajnal Anna, Illés Endre, Rónay György, Veres Péter, Zelk Zoltán, leveleiket a januári és februári szám közölte. Déry Tibor válaszát – talán felsőbb utasításra – nem közölték. Déry, noha megszokhatta, hogy

írásait olykor visszaadják, vagy törlésekre, javításokra kérik (még akkoriban is), ezúttal – nem tudom, miért – különösen felháborodott és elkeseredett. A cikk másolatát nekem adta, és ráírta: *nem jelenhett meg.*

A válaszelevél indulatai, megállapításai ma már alighanem közhelynek tűnnek. Miért adjuk közre mégis? Egyrészt mint irodalomtörténeti vagy inkább kortörténeti adalékot. Másrészt azért, mert a feladat, amit Déry kijelölt, égető szükségből most vált lehetőséggé. Végül avégett, hogy az utolsó bekezdés olvastán ki-kil eltűnődhessen: vajon az intést, amit Déry Tibor önmagához, a magyar írókhoz és az irodalompolitikusokhoz – „gyámolítóinkhoz” – intézett, mennyire fogadták meg a címzettek?

Déry Tibor

VÁLASZ EGY KÖRKÉRDÉSRE

A feltett kérdések közül szíves engedélyükkel csak azokra felelek, amelyekre többé-kevésbé illetékesnek érzem magam.

A felszabadulás Budapesten, egy Nádor utcai bérház pincéjében ért. Egy kommunista csoport tagjaként illegális munkát végeztem, pénzt gyűjtöttem, s lakásokat szereztem veszélyeztetett, illetve menekülő zsidók és baloldali üldözöttek részére; eközben a nyilasok kétszer is elfogtak, az Újlaki téglagyárat is megjártam, ahonnan a foglyokat Németországba menesztették, de mindkétszer sikerült megszökni. Ilyen értelemben számomra a felszabadulás valóban a szabadságot s annak jövőbeli reményeit jelentette.

Ami azt a második kérdésüket illeti, vajon irodalmunk hű képet hagy-e az utókorra az elmúlt huszonöt évről, újabb irodalmunk hiányos ismerete ellenére egy meglehetősen határozott nemmel mernék válaszolni. Egyébként ez az a kérdés, mely a felvetettek közül, gondolom, a legtöbb figyelmet érdemli; kielégítő válasz híján a többi válasz csak a felszínen tapogatódnék.

Röviden: tudvalévő, hogy az irodalom (a művészet) sohasem teljesen szabad. De ritka volt az olyan történelmi korszak, melyben keze-lába annyira meg lett volna kötve, ajka lepecsételve, nyelve kitépve, hangszalagjai elvágva, mint Rákosi uralma alatt. Ami akkor elmondandó lett volna, arról csak a némaság szólt és szól máig. Érthető tehát, hogy a mai fiatalság történelmi háttér nélkül nő fel, semmi tudással arról, mi történt húsz évvel ezelőtt, s hogy ennél fogva híján van annak az intellektuális és érzelmi mérlegnek, melyen lemérhetné, milyen jogos követelése lehetnek ma, s mi teljesítetük közülük. Részben innét ingatag egyensúlyuk. Bár az a tapasztalatom, hogy az ember többnyire – szinte kizárólag – csak a maga kárán tanul, de az a teljes vákuum, mely a Rákosi-korszak helyén – annak a korszaknak helyén, amelyben apáik szenvedtek – a fiatalokra tátog, a kellenél, az emberileg méltányolhatónál közömbösebbé, érzéketlenebbé fagyasztja őket. Hogy az apák egyék meg, amit főztek, ezt a választ csak a semmi tudással nem terhelt ártatlanság adhatja. Nemcsak nálunk, Nyugaton is. Ahol a mit sem sejtő ifjúságnak talán – talán, mondom – szintén szüksége lehetne a hangyarajként nyüzsgő információk közepette egy nagy Műre, mely a mi keleti tapasztalatainkról szól.

De ezt ma már senki sem fogja megírni. Nemcsak gyakorlati lehetetlensége miatt, hanem mert hiányzik a toll is, amelynek ereje volna hozzá. Mi magunk, akik pedig átértük, mi is csak egy-egy részletét ismerjük annak a pokolnak, amelybe beletapos-tattunk, hisz a kivégző- és koncentrációs táborokról szóló ismert jelentések csak a megpróbáltatásoknak a rikító felszínéről szólnak, de nem számolnak be az emberi léleknek arról az általános szintsüllyedéséről, amely e korszakot jellemzi, és még ma is fenyeget. Az utókornak azokra a feljegyzésekre, naplókra, magánlevelekre, emlékiratokra, történelmi kutatásokra kell majd hagyatkoznia, amelyek talán egyszer a pokol mélyéből felmerülnek.

De addig is, bár talán haszon reménye nélkül, de egy elképzelt emberi tisztesség

nevében igyekeznünk kellene, íróknak és gyámolítóiknak, egy hajszállal merészebbnek lenni, mint amennyit bölcsességünk engedélyez. Hogy mivégre? A jövőt tekintve döntse el ki-ki reményei vagy reményfosztottsága szerint.

A CHARTA '77 ÜGYE – EGY NAPLÓ TÜKRÉBEN

Az EGY MONDAT A ZSARNOKSÁGRÓL költőjének 1977-es – még kiadatlan – naplófeljegyzéseiben jó fél esztendőn át időről időre előjön a CHARTA '77 ügye. Prágai aláíróinak s a velük szolidaritást vállaló budapesti magyar értelmiségiek csoportjának a tettét s annak visszhangját kommentáló töprengések; az elnyomás és a zsarnokság elleni küzdelem helyzettől függő és helyesnek vélt módszerére vonatkozó eszme-futtatásokba ágyazva. A CHARTA '77 ügye, mint felzaklató példa a gyakorlati történelmi cselekvésre, s mint a felelősen politizáló értelmiségi magatartás erkölcsének a jelképe, Ilyés Gyulát érthető módon egzisztenciálisan is felizgatta, mert ahogy akkoriban írt versei is tanúsíthatják, a magyarság évtizedeken át kimondatlan és szinte kimondhatatlan sorskérdéseinek magányos szószólójaként, személyes múltjához és a versben és prózában kifejezett eszméihez való változatlan belső hűség hitében élve hetvenöt esztendő fővel is kötelező erkölcsi imperatívusnak tekintette a maga számára: „csak nem megadni magadat egy másodpercre sem... a lenti locsogások, a fenti árulások közepette” (HÓDOLAT A SZIGETI ZRÍNYINEK). S hírmondóként azok közül, „akik hangos szóval nyaggattuk a sorsot” (VÁRAKÓZÁSOK), az aggastyánkor küszöbén átlép-

ve vallotta meg nyíltan, hogy: „*vakoskodván érzek szomjú erőt / Legyek a legmesszebb-látó magyar*” (SZÁMADÓ), aki „*templomtalanul, palásttalanul*” oszt „*úrvacsorát s ígét*” – s mutat utat nyájának: népének. Mindaz, ami 1977 januárjában Prágában és Budapesten történt, az őszintén és mélyen átértzett és gyakorolt „számadó”-szerep illetékességét érintette: a becsületébe vágott.

De mi is történt tulajdonképpen? A CHARTA '77 ügye a korabeli, hivatalos pártállami nyilvánosságban nem kapott hangot, ezért az illyési naplójegyzeteket is értelmező és magyarázó, világos háttér-rajz érdekében érdemes összefoglalni a szükséges tudnivalókat.

Csehszlovák írók, újságírók, művészek és tudósok „1977 első napjaiban a CHARTA '77 aláírásával a világ elé tárták országuk és népiük gyötrelmes helyzetét – ahogyan a párizsi Irodalmi Újság 1977. január–februári számának vezércikkében olvasható –, az emberi jogoknak azt a szegyenletes semmibe vételét, amely azóta is tart, sőt: fokozódik, amióta a Varsói Szerződés csapatai – immár kilenc esztendeje – letiporták az »emberi arcú szocializmus« álmait”. – Ezzel a prágai nyilatkozattal vállalt szolidaritást harmincnégy magyar értelmiségi, s nyilatkozatukat a *Le Monde*-ban hozták nyilvánosságra.

Pavel Kohoutnak, a CHARTA '77 szóvivőjének

NYILATKOZAT

Szolidaritásunkat fejezzük ki a CHARTA '77 aláíróinak, és elítéljük az ellenük gyakorolt repressziót. Meggyőződésünk, hogy az emberi és állampolgári jogok védelme egész Kelet-Európa közös ügye. Budapest, 1977. január 9-én.

Bence György filozófus
 Csalog Zsolt író
 Csoóri Sándor költő
 Dalos György író
 Donáth Ferenc közgazdász
 Donáth Péter festőművész
 Eörsi István író
 Erdélyi Ágnes filozófus
 Fehér Ferenc filozófus
 Fodor Géza kritikus
 Háber Judit közgazdász
 Haraszti Miklós író
 Heller Ágnes filozófus
 Jánossy Ferenc közgazdász
 Kardos Julianna vegyész
 Kenedi János kritikus
 Kis János filozófus
 Kocsis Zoltán zongoraművész
 Ludassy Mária filozófus
 Márkus György filozófus
 Márkus Mária szociológus
 Mészoly Miklós író
 Nádas Péter író
 Pap Mária nyelvész
 Petri György költő
 Pór Péter irodalomtörténész
 Radnóti Sándor kritikus
 Réz Pál műfordító
 Sós Vilmos filozófus
 Szabó Miklós történész
 Tordai Zádor filozófus
 Vajda Mihály filozófus
 Várady Szabolcs költő
 Vezér Erzsébet irodalomtörténész

A prágai és a budapesti nyilatkozat híre villámsebességgel terjedt el a vasfüggönyön túli nagyvilágban és Budapesten is, a „*len-ti locsogások*” között. A naplófeljegyzésekből nem derül ki, hogy kiktől és hogyan értesült először Illyés Gyula a CHARTA '77 körüli eseményekről, de tény, hogy alig két héttel később, 1977. január 23-án már úgy beszél róla Juhász Ferencsel, mint közismert s a magyar szellemi életet máris két táborra osztó eseményről. S tény az is, hogy előzetesen Illyés nem tudott a tervezett akcióról. Csoóri Sándor úgy emlékszik, hogy Eörsi István és Mészoly Miklós őt kérték meg a közvetítő szerepére, ő azonban azzal háritotta el magától író társai megbízását, hogy a maga részéről nem tartaná szerencsésnek, ha Illyés Gyula különleges helyzetét, amelyben neki – egyedülként – mégiscsak módja nyílik időnként arra, hogy kényes-egyetemes ügyekben hallassa a szavát, megterhelnék ezzel az állásfoglalással, amelynek kiszámíthatatlan következményei lehetnek, s ezért, ha netán úgy fordulna, a „nagy öregek”, de legelsősorban Illyés, mint „nehéztüzéség”, hatékonyabban védelmezhetik a bajba jutott aláírókat.

Kell-e mondani, hogy a magyar politikai rendőrség is igyekezett rajta tartani a szemét a történeteken, vagy ahogy a III/III Csoportfőnökség vezetője írja emlékiratában (Horváth József: *A TÁBOR-NOK VALLOMÁSA*. Pallwest, 1990. Bp.): „*a hádári megfogalmazás szerint a »harmincnégyek bandájának« az ügyén*”, amelyet a tábornok véleménye szerint a felső pártvezetés „*feltehetően Aczél tanácsára*”, adminisztratív állambiztonsági intézkedések helyett igyekezett „*politikai kérdésként tekinteni és politikai eszközökkel megoldani*”. Annál is inkább, fűzi hozzá az emlékirat szerzője, „*mivel a magyar értelmiségi elit sem volt egységes a CHARTA '77 ügyében*”, majd nagy megkönnyebbuléssel nyugtázza,

hogy „*Illyés Gyula és Nagy László például nem értett egyet a szolidaritási nyilatkozattal*”.

De nem pusztán azért, amit az emlékirat szerzője egyedüli okként feltételez, hogy „*Illyés úgy vélekedett, hogy a környező országok gyűrűjében Magyarország és a magyar vezetés – élén Kádár Jánossal – egyedül próbál valami újat, a környezethez képest emberibb létet, az aláírási akció pedig könnyen támadási alapot adhat Moszkvának a már megint renitenskedő magyar vezetők ellen, s egy ilyen támadás súlyosan veszélyeztetné reformtörekvéseinket*”. – Talán nem egészen meglepő, ha Illyés Gyula naplófeljegyzéseiből is kirajzolódó magatartásának és állásfoglalásának a motivációját a CHARTA '77 ügyében, annak leglényegét másban látom, mint a volt(?) politikai rendőrség volt vezetője. S ezzel kapcsolatban legalább két súlyos lelki-szellemi körülményre kell utalnunk:

Illyés Gyula, aki pályája kezdetétől fogva hitte és hirdette a becsületes alku lehetőségét, éppen ezekben az években tudja a maga számára is egyre nehezebben megmagyarázni ennek a hitének és a hivatalos magyar világ reakcióiból szerzett tapasztalatainak a mind nyilvánvalóbb és kínzóbb ellentmondásait. Merthogy egyszerre fehér asztal melletti baráti szóval és ha kell, úgynevezett adminisztratív intézkedésekkel is torkára forrasztják a szót az általa legfontosabbnak: a két békeszerződéssel is életveszélyesen megsebzett tizenöt milliós magyarság sorsának a kérdésében, azt mind nehezebb volt kizárólag néhány magánszorgalmú publicista buzgalomával magyarázni, mint amelynek vicssorgása előtt a legfelső pártállami vezetésnek is el kell némulnia. (Mintha nem lett volna mindenki számára szemet szűrőn nyilvánvaló a kettő közötti összekötés forró drótja.)

A költőnek tehát éreznie kellett – tudat alatt –, hogy a becsületes alku szép utópiáját csak ő tartja magára nézve kötelezőnek; másrészt azt is, hogy a fiatalabb nem-

zedékek egy része, éppen a történelmi események nyomására („*mert olyanokat élünk meg, amire / ma sincs ige*” – BARTÓK) általában is és elvileg is elutasítja a „Számadó” egyébként tagadhatatlanul magasabb cél érdekében kialakított magatartásának a modelljét. Rózsadombi magányában Illyés pontosan ráérezett erre is, és éppen az 1977-es esztendő vége felé napvilágot látott KÜLÖNÖS TESTAMENTUM című kötetének az anyag élére helyezett versében (VÁRAKOZÁSOK) hangot is ad szorongásainak: a tisztességes kompromisszum hite érezhetően komplexussá válik. „*De meddig lehet várakozni? / Meddig szabad még várakozni, / ha árulás lehet a várás, / ha várakozni: gyávaság?*” S a folytatásban magyarázat és öngazolás gyanánt: „*Hittem, mint idomított eb, / a végzet megnevelhető.*” Majd – versszakokkal később – újra a régi meggyőződés rezüméje: „*Nem holt szakadék minden várás. / Szelidítettem Dánielként / oroszlant szövetségeseimmé / és szörny esélyt Józsefként kútban.*” – Mégis, a CHARTA '77 ügyében, függetlenül attól, hogy nem állt módjában de facto állást foglalni, szembe kellett néznie az oroszlánszelidítés fogyatékoságaival.

A másik s talán még súlyosabb ok: Illyés ezekben az években végzi versben és prózában és drámában és tanulmányban a maga végső számvetését az úgynevezett nemzeti kérdéstről; igyekszik a magyar múltban és a magyarság magasban lévő hazájában – a kultúrájában – rámutatni mindarra, ami ennek „*a történelme során nem egyszer halálosan megcsomkult nemzetnek*” az önbecsülését adhatja vissza, amiből energiákat meríthet a történelmi túléléshez. Hogy mást ne mondjak: ekkoriban írja s közli folytatásokban – a *Kortársban* – a BEATRICE APRÓDJAI-t, amelynek egy-egy fejezetében éppen azt ábrázolja, „*miként működött a Kisantant harapófogója Magyarország körül*” (Illyés Gyula szavai). A beneši nemzetiségi politika bemutatása persze azonnal hivatalos tilta-

kozásra készítette az északi szomszéd érzékenységét. De miközben Illyés a jövőt iparkodásra serkentő nemzedéke hírmondójaként, mint akit ez a feladat tart életben, művészi tanúságtételt kívánt adni „a magyar nép XX. századi legsorsdöntőbb esztendeiről, ahol minden nagy bajunknak a forrása van”, s amelyről az ő véleménye szerint „a szellemi élet nem adott méltó ábrázolást”, mert „nem tudjuk, hogy mi történt, értve úgy, hitelesen nem tudjuk, mert hisz még történetileg sem tudjuk világosan: mi is történt a magyarsággal 1918 és 1925 között” (Illyés Gyula: VÁLSÁG – DE MERRE? BESZÉLGETÉS DOMOKOS MÁTYÁSSAL. *Kortárs*, 1979. április); világosan a tudatában volt annak is, hogy az ő buzgalmát a világ felvilágosult cinizmusa azzal hatálytalanítja, hogy „szent rögeszmé”-nek tekinti (Rényi Péter), őt magát pedig „e nem up to date falovon” ügető, „bús, agg Jónás”-nak (NINIVÉBEN). Ennek a keserősége ellentételezi a CHARTA '77 emberjogi mozgalmának a kiállítását azokban a cseh történeti példákban, amelyeket a naplójegyzetek felsorakoztatnak a nemzetiségi/emberi jogok sorozatos lábbal tiprásának az emlékeztetésére.

De a leglényeg, az én feltételezésem – az én hitem – szerint másban keresendő: az Illyés öreg szívét mind teljesebben meghódító Ady három verssorában, az ELHANYAGOLT, VÉRES SZÍVÜNK rettenetében, amely 1914 tűzvészlobogásos nyarán mondta ki az örök magyar történelmi kisebbségérzés okozóját, hogy tudniillik „*Sohse tudott az igazsághoz / Igazunk minket eljuttatni: / Hamupipóke a magyar kín*”. Illyés minden utólagos elutasító reakciója innen eredhetett, amikor a CHARTA '77 és világviszhangja nyomán rá kellett döbnie Ady szomorú igazságára.

S ha Illyés Gyula elsősorban a nemzeti érdek felől mérlegelte a kis magyar értel-

miségi csoport – a harmincnégyek – kiállításának a várható következményeit, egy életen át barátja s bizonyos kérdésekben egy életen át vitatársa: Déry Tibor, a társadalommal különbékére kényszerült hajdani anarchista az individuális szabadság lehetőségek pragmatikus féltése miatt fogalmazott úgy (a hazai közvélemény által egységesen elítélt) nyilatkozatában, amit egy nyugatnémet tv-nek adott, hogy azért nem helyesli a CHARTA '77-tel rokonszenvező magyarok nyilvános kiállítását, mert azoknak, mármint a prágaiaknak, nem használ, nekünk viszont árthat.

E sorok írója személyesen is tanúsíthatná, hogy az itt felidézett eseményekről jóval gyakrabban s több szó esett annak idején Illyés Gyula környezetében, mint amennyi ebből naplófeljegyzéseibe – a jelek szerint – beszüremkedett. Hogy Illyés miért nem jegyzett föl mindent? A valószínű magyarázat egyik oka mindenestre abban az 1977. március 14-i feljegyzésben keresendő, amely pontosan jelzi, hogy kivételes (sőt: bizonyos értelemben kivételezett) helyzetét, amelynek ő maga is tudatában volt, nagy életismerete, politikai realizmusa s az „objektív szükségszerűség” alapján működő „létező szocializmus” kiszámíthatatlan önkényéről szerzett személyes történelmi tapasztalatai alapján milyen törekenynek tudta, érezte lelke mélyén a költő. Neki is az idegeibe ivódott a félelmes tapasztalat, ami végül is egyenlőséget teremtett a koszorús költő és a névtelen milliók között, hogy a létező szocializmusban a lángelme is védtelen, mert személy szerint mindenki ki van szolgáltatva, véres kezére van adva a suszterokból lett Nérók hatalmi tébolyának.

Domokos Máttyás

A CHARTA '77 ÉS MAGYAR TÁMOGATÓI

Szilánkok Illyés Gyula naplófölgjegyzéseiből

1977. január 23.

Este Juhász Ferenc. A cseh CHARTA '77 aláíróinak harminc magyar támogatójáról (aláírójáról). A szellemi élet máris két tábor. Noha sem a cseh, sem a magyar tiltakozás szövegét senki nem ismeri. Réz Pált „fölgfüggesztették” állásában (?). Francia lapok közlik a magyar aláírók névsorát. Most mit gondolnak a franciák, miért nincsenek a listán, akik nincsenek? Mert nem helyeslik? Vagy nekik nem volt bátorságuk? Vagy mert ők nem jelentős írók? Déry, Nagy, Juhász, Vas sem kapott fölszólítást az aláírásra, ahogy én sem. Most már ez mellőzés vagy udvarias kímélet?

1977. február 10.

Csoóri Sándor, Tornai József, telefon; összeütött hideg vacsora. A prágai CHARTA '77-eseknek, Kohoutnak írt közösségvállaló levél. Teljes egyetértés.

Szándékosan nem kerestek föl aláírásért.

Aláírtam volna? És most?

Sem a '77-es deklarációnak, sem ennek a levélnek a szövegét máig nem ismerem. A politika szövevényébe még nem látok bele. Így még politikai lépésről is merőben aszerint tájékozodom: ki teszi azt a lépést, tiszta szándékú-e? Vagyis ellentétben az ugyancsak kezdő politikai bölcselővel, Platónnal: szeretem az igazságot, de jellemesnek megismert barátaimat még jobban szeretem.

Utólag helyesnek tetszik, hogy a magyar részről csak afféle előcsapat lépett „síkra”. Így a nehéztüzérség védheti őket.

Okosnak tartom, hogy a kormány nem tekintette politikai ügynek az ügyet. Bár Aczélnek ugyancsak kellemetlen lehetett: ő kap ezért ösztüzet bent és kinti ellenfeleitől. De megeshet, hogy viszont ez az ösztűz épp erősíti állását; ha jól bírja.

Elítélték Déry nyilatkozatát.

1977. február 13.

Este vacsorán Wessely Laci és Bibóék. Mindketten holnap mennek kórházba, de ez csak itt derült ki. Ez a „búcsú” is kedélyessé tette a sült csirkét, a gesztenyepurét.

Laci elhozta Simone Signoret memoárjait.

1977. február 14.

Simone Signoret nagy sikerű könyve. „La nostalgie n'est pas plus ce qu'elle était” – A vágy sem a hajdani –, melyet Wessely elhozott, a derekán túl egyre kevésbé váltja be, amit az elején ígért. Flóra ellenérzését még az is növeli, hogy Gyula helyett mindig „Gyulia”-t ír. Az 1957-es, elég részletes pesti képet azonban tán csak mi látjuk olyan romantikusán „feszült”-nek. Signoret soraiból állandóan kisüt a veszély. Valóban olyan

veszélyben voltam, nemcsak Marosán miatt fitymáltam le? „...Illyés, socialiste-paysan, pas communiste, était à l'époque sur la touche, mais intouchable.” Ha csak ez őrzött volna meg; együnk se volt „intouchable”. És valóban: szinte bujkálva jött el Yves Montand és Simone Signoret „chez les Illyés qui habitaient la campagne”? És ki lehetett az a rokkant, tolókkocsiban ülő miniszter, akinek állításával szemben, hogy egyetlen író sem fenyegeti az elfogatás veszélye, „Illyés m'avait confirmé le fait qu'il y avait bien une quinzaine d'écrivains communistes en prison depuis la fin janvier”.

És a rejtélyes személy („personne de sa famille”), aki külföldön volt? Ika, a nantes-i intézetben (ruhaneműt, édességet küldtünk neki; ehhez Montand hozzátette Ikának dedikált frissen megjelent könyvét). Nagy öröm volt a lányok közt!

És ki, mi lehetett az a „groupies”? A vidám fiatalság? Az információk, amiket kaptak tőlük?

*

De amit a Montand–Marilyn-pletykák kapcsán ír – hogy kik, hogyan vigasztalták, kegyetlenül sikerült, a rövid öszintésével.

1977. február 21.

Miközben a Benešhez zárkózott szlovák nacionalizmus egy sor – a déli határán sorakozó – művelt magyar városból kisöpörte a magyar értelmiséggel, a múltba gyökerező magyar fölvilágosodottsággal magát a műveltséget is; Munkács, Ungvár, Nagyszöllős, Kassa, Losonc, Léva, Érsekújvár – tehát el Pozsonyig – mindmegannyi elesett bástyája nemcsak a jellegzetesen magyar, hanem a jellegzetesen európai kultúrának is; ezt a mondatot még 1977-ben sem lehet („emelkedetten”, „tudományosan” elirányító tanulmányban sem) közzétenni – Magyarországon? Magyar tollnak még külföldön sem.

1977. február 26.

Dél előtt Vas Zoltán, elragadtatását harsogva: egész éjjel nem aludtam miattad! Olyan „páratlan” és „erős” a *Kortársban* megjelent két fejezet a *Beatrice apródjaiból*. Aztán – helytelenítve – Déry nyilatkozatát. (CHARTA '77.)

1977. március 1.

Este hatra Aczél Anna (Békésné) és Ági (Szörné) közös lakásában a „komatállal” Ági újszülöttjének megtekintésére. Pici kínai arc, kefesűrűen sűrű fekete hajjal, csöpp orr, maga elé meresztett pici szem, ahogy csöndesen fekszik.

Aczéllal gyalog hozzájuk. Ott négyesben közvetlen hangú vacsora. A külföldi lapok bőven kommentálták a karácsonyi cikket (*A szellem és az erőszak*), sőt néhányan – a belga *Drapeau Rouge* – teljes egészében leköszölte. Rövid vita a cseheket támogató hazaiakról. Részemről: minden szabadságmozgalmat helyeslek. Most azonban különbség teendő a cseh és a magyar szellemi élet helyzete közt. Ne úgy támogassuk tehát őket, mintha a mi helyzetünk azonos volna az övékével, mert hisz ezzel az itt kivívott eredményt kockáztatjuk. Aztán Flóra a Béres-féle kísérletről. Aczél vizsgálati eredményeket mutat; ezek, sajnos, nem oly kedvezőek, mint amit mi láttunk.

1977. március 6. Vasárnap

Vacsorán Ikáék, Juhász Ferenc, Domokos Mátyás feleségével – Ács Margittal –, akitől egymás után három jó – pályanyitó – novellát is olvastunk. Merre alakul a világhelyzet?

Odaállhatunk a cseh írók szabadságmozgalmához, anélkül hogy ne adnánk hangot rögtön a mi szabadságkíválmánknak – azokkal a cseh „demokratikus” körökkel szemben is, akik pusztulásba tiporták-üporják a felvidéki magyarság jogait?

Mindig ez a csapda.

Cserbenhagyni a mi égető ügyünket, hogy őket ne hagyjuk cserben?

Azaz ontsunk vért (ismét) azért a „nyugati” demokráciáért, amelynek itteni „képviselői” (félkézalkalmárai) újra és újra a vérünket vették.

56-ban naponként letépték Prágában a magyar követségről a magyar zászlót.

Hol voltak akkor a „CHARTÁ”-sok? Nem szónoki kérdés. Épp nyugaton akkor is a magyar sovinizmust denunciólták.

Ács Margit egy mondata: évek óta járja szellemi körökben mint *bon mot*: Illyés a magyarságot a saját halottjának tekinti.

Közvélemény V.-ről: a patkány, aki nemcsak más-más ételbe falva, hanem más-más bokába marva terjeszti a mételeyt.

1977. március 14.

Legyen csak egy-két személyes ismerős, az országos katasztrófa rögtön *megemberiesül*; ekkor hasít belénk teljes borzalmával.

A messizi bukarestű földrengés azóta hat közelien, amióta itt a hír: ottveszett Alexander Ivasiuc, a regényíró is, akivel még Londonban ismerkedtünk össze, s aki töltött egy délutánt pesti lakásunkban is. Okos, tartalmasan szkeptikus, tehetséges ember volt – máramarosi származék, fölmenői magyar nemességűek is a XVI. század óta. És Veronica Porumbacu és Baconsky!

*

Reggeli csendes vita Flórával. Rendbe rakva régi papírokat, legépelné a hajdani följegyzéseket is; azok is – napló!

De milyen? Az olyan följegyzés, amelyről a följegyző is tudja, hogy azok első olvasója az ÁVO lehet? Hogy minden mondatba ügyész magyarázhat értelmet? S amikor az ember csakis hanyagul és kapkodva írhat? Mintegy saját használatú ékirással? Magyarázat nélkül mind az a papír: szalmakazal (illetve asztag, amibe az évek során belerotadt a mag); magyarázattal pedig nem napló, hanem –? Valamiféle „nouveau roman”, a legjobb esetben.

1977. március 16.

Valahányszor megemlítették Laco Novomeskýnek, miért vett részt a magyarok kitelepítésében, bizalmasabb körben mindig elmondta a nevezetes jelenetet: színházi páholyban ültek, Sztálin egyszerre meghúzta a kabátja ujját: Itt az idő, hogy végezzenek a magyarokkal. Sztálin Rákosi, Gerő személyén át alakította ki lesújtó véleményét a magyarokról az „eredendő” antiszemitizmus hatására.

1977. március 20. Vasárnap

Vacsorán Bibóék, Juhászék.

Pista tiszteletre méltó tárgyilagossága. Ferenc az Angliában megjelent könyv sikeréről kérde. Igen gyér. Havonta egy-egy közlemény, legutóbb Ignotusé. Kérkedhetne, de inkább a maga elhomályosítására kínosan adatszerű.

Aztán csaknem kétórás – már-már ingerult – vita kettőnk közt. A hideg tárgyilagosság most, amikor egy közösségtől szólva is ilyen szenvtelenül nézi a valóságot. A határokon kívüli magyarság a vitatárgy: mi irányukban az erkölcsi kötelesség. Mert visszamenőleg is csak a tények játékát látja, a „történelmi erők” működését, a jövőt illetően is csak a szemlélésre hajlamos. „Igen, Kolozsvárt, Nagyváradot teljesen el fogják románosítani.” Az ellene való kiállítás csak ronthat a helyzeten. „A székelyföld talán ellenáll.”

Ferenc higgadtan közös útra akar téríteni bennünket. „Párhuzamosan megy a gondolatotok.” Ugyancsak nem. Épp elválasztó útra értünk: dörömbölni kell-e bár reménytelenül erős ajtón, vagy nyugodtan hagyni a hóhért az áldozatával.

A szlovákiai magyarok kitelepítését annak idején Gerőnek sikerült félbeszakíttatnia – Pista szerint.

Mély levertség, amikor elmennek, igen későn. Rossz éjszaka, alig alhatok, korán ébredek; ezt is nyugtatóul – figyelemelterelésül – írom.

*

– És ma: hetvennegyedszer látni már a tavaszt, milyen élmény?
– Mint hetvennegyedszer reggelizni.

1977. március 22.

Pista (Bibó) telefonja Flórához. Nem izgatott-e föl túlságosan engem vasárnap?

Igen. De ez neki inkább érdeme: konok valóságlátásából következik. Más azonban a valóság elfogadása. Még akkor is, ha nem lehet változtatni rajta.

1977. március 26.

Tomeget közösséggé mi kovácsolhat vajon leggyorsabban és legtartósabban? A közös veszély. Ami nyilván már a kezdet kezdetén az egyik embert a másik mellé állította. Ez tartja legtovább egymás mellett közös ügyek maradék hátvédcsapatait is. De ezzel táplálja tomegeit minden gyűlölködő versengés, népet nép ellen indító nacionalizmus: minden háborús uszítás. Ősidőktől sorozatban ontja a történelem azoknak a zsarnoki népvezetőknek a példáját, akik belső tömegeiket azzal fegyelmezik, hogy külső veszéllyel rettegettik. Mióta hangzik az ilyen rossz ürüggyel a hajdan hősi szózat: Egy barázdát sem! Holott mióta ez cseng már valódilag: Egy lelket sem! A közösségek szelleme mindinkább a határok fölött kíván működni. Az anyanyelvi közösségeké is.

1977. április 11.

Vas Zoltánéknál Déryekkel. Edit jön értünk; más autóban: négyezer kilométert tettek meg Spanyolországban; mindenütt tisztaság, rend, gyönyörű modern épületek, zsúfolt üzletek, tundókló bárpultok, ötletes és szívélyes kiszolgálás – egy boldog ország! Csak az ital drága, a bort kivéve. Zoltán éppily optimista, a megújult Amerikával új történelmi szakasz kezdődik. Magával sodró a gyermekes hiszékenysége, onbizalma. Beszél Mérayval, Fejtővel: Tiborról most igen ingerülten vélekednek, rólam megbecsüléssel. Hozott egy csomó könyvet. Az *Irodalmi Újság* és az *Új Látóhatár* 1976-os számát, az emlékidézőt. A Bécsben megjelent *Magyar Hírek* ez idei számának első

oldalán a *Dörömbölni kell* című cikk úgy állítja be az én karácsonyi tanulmányomat (megsejtve – tévesen – a sorok közüeket), hogy az nem a magyar kisebbségek védelmére íródott, hanem a hazai rendszer ellen. Noha elfogadtam „a hatalmasok sípját, dobját, nem úgy, mint megannyi walesi (!) bárd... elhítelve a világgal, hogy nem lehet baj ott, ahol Illyés Gyula a bajnok”. A lap szerkesztője Kalmár György. Bár személyesen nem ismertem, fontos szívességet kért s kapott tőlem, amikor itt állástalan újságíró volt.

1977. április 27.

Fél nyolckor kórház, de csak fogászat, új korona. Tíz előtt Déry megkésve Aczél autóján az Írószövetségbe. Már tart az ülés. Aczél beszél, a szellemi élet figyelmeztetőiről a hazai és nemzetközi fejleményekre. A cseh CHARTA aláíróinak magyar támogatóiról. Lassan, világosan, de elég halkán ejti a szót, s mivel nekem épp háttal van fordulva, sokat csak félig értek. Áttételesen Rákosit és Révait szabdalja, taglalásként. Említi a *Komfortos hazát* [Illyés Gyula cikke a *Magyar Nemzet* húsvéti számában. – A szerk.], és hogy nincs igazuk, akik az *Ebéd a kastélyban* nem tartják lovagiasnak. Jó szónok, bátor, okos.

A szünetben sok kézfogás, Galgóczinak még homlokcsók is. Vas István és mások gratulációja a *Beatricéhez*.

1977. május 9.

Vörös terror, fehér terror. A legfélelmesebb bennük, amiért „történelmileg” is van hatásuk – hogy igenis eredményes eszközök. A fehér különítményesek 1919-es akasztásai még 1945-ben is riasztották az embereket a kommunisták kínálta földfoglalástól. A Lenin-fiúk 1944-ig ható rettegést oltottak be a szovjetektől. Történelmi sokkhatás is befolyásolja az idegzetet.

1977. július 23. Tihany

...a posta a *Beatrice* kefelevonatát hozza, a *Felelősök* fejezetét a szerkesztőség valóban félti; azaz engem félt a fejezet megjelenésétől. De – ezért íródott csaknem minden fejezet.

1977. július 25. Tihany

Kefelevonat a *Beatrice Felelősök* fejezetéről; az ajánlott kihagyások problémája. Még mindig a hóhérokat kell kímélni. Nyugtalanítaná őket az emlékeztetés. És mert „N. náluk annyi, mint nálunk József Attila!”. Csak említeni is együtt a kettőt! Az utóbbi költő egyenes úton; az előbbi törekvő versíró, igen csavaros utakon, hogy miképp érvényesüljön bár a politika posványosain át. Árulását a magyarsággal szemben nem viseli el írói képessége.

1977. augusztus 18. Tihany

Hajnalban verejtékes ing.

De ne engedjünk annyit se a betegségnek, hogy lázt mérjék.

Korán ki a ház elé, mert a sárgarigók – őt-hat egyszerre – úgy köröznek a fügefafa körül, akárha tánczenére csinálnák.

Kilenckor Aczél hivatala Flórát keresi. Átadom neki a kagylót. A közömbösnek tetsző mondatokból is megértem: Tibor meghalt.

Ma hajnalban, szenvedés nélkül; elaludt. Az ápolónő mellette ült.
Böbe kívánsága, ne menjünk föl.

*

Itt vannak Ikáék is.

Közben én állandóan: Tibor.

Élete: a *choix*. De sülusa is mondatonként választékos. Megbecsülte az olvasót, a magas fokú igényességével. Felelősség és bátorság.

Két távirat is: írjak én róla. Nem. Már csak azért sem, mert ez nem *alkalom*. (Az ellentétek – a sértések – eltemetésére.)

1977. augusztus 21. Tihany

Árvasági érzés. Szüleim halálakor még nem éreztem (csaknem egy időben haltak meg) ilyen körvonalazottan: nő az egyedülség. Igaz, akkor fiatal voltam. Most Tibor halála úgy fokozza, hogy este, mikor Aczél karon fog, és róla kezd beszélni (miért is nem fényképeztük le utolsó együtletünkör), azért nem tudok válaszolni, mert sírás kerülget. (---) Az árvasági érzés csökkentéséül pedig a gondolatsor: akármennyit szenvedett is az utolsó héten, végül Tibor „jó halált” kapott. Hajnaltájt elaludt, oly észrevétlenül, mintha saját maga sem vette volna észre. Vagy – az utolsó tanú – az ápolónő aludt? Meglehet, sőt valószínű. De a kínos halálküzdelemre nyilván fölbredt volna. Vagy már későn ébredt föl? De mit tehetett volna akkor is? Még egy injekcióval hátráltatni azt, amit – Aczél szerint – Tibor már sürgősen kívánt?

1977. augusztus 22. Farkasrét

Tibor két nagy meleg szeme. Ez lesz a portréja az emlékezetem múzeumfalán.

TÁMADÁS A KÁPOLNA ELLEN

Markovits Ferenc dokumentum-összeállítása

A Kőrmendy család kápolnája a hozzá tartozó kriptával együtt 1856-ban eklektikus stílusban épült a balatonboglári temetődombon. A kápolna az 1970-es évek elején – bár csak rövid ideig, mégis igen nagy hatással – a legkülönfélébb avantgarde művészeti irányzatok központja lett.

A képzőművészek, zenészek, filmes és színházi szakemberek, performerek közül jó néhányan nyugatra távoztak, és sajnos, egyre több a halott is. A boglári rendezvények legfőbb szervezője, első számú házigazdája Galántai György képzőművész volt, aki 1966-ban „fedezte föl” a kápolnát.

GALÁNTAI GYÖRGY Valami szupergyönyörű környezetben van: egy domb tetején. Ha beáll egy ember az ajtóba, akkor Badacsonyt látja; mintha Olaszországban lenné! Csodálatos hely! Én azon nyomban beleszerettem, amikor megláttam. Bementem a plébánoshoz; értelmes, rendes ember volt a plébános. Ő elpanaszolta, hogy a kápolna megszűnt, a berendezést már réges-régen elvitték, hiába zárják be, látszik, hogy ez egy rom, és a huligánok, ha éppen nem tudnak hol lakni, akkor nyilván bemennek oda, ha éppen sátruk sincs. Én erre azt mondtam, hogy azt kellene csinálni, hogy valamit csináljunk a kápolnából, ahová odajöhetnek az emberek, legfeljebb nem tudnak ott aludni, de jól érzik magukat, és látják, hogy ennek a helynek mi a funkciója. Végül is ez neki nagyon megtetszett, mert úgy gondolta, hogy a művészet és a vallás között ő sem, meg én sem látok olyan nagyon nagy különbséget. Kétévi levelezés alatt sikerült egy szerződést összehozni, és 70-ben kezdtünk el valamit csinálni.

*

„Bérleti szerződés [részlet]

A balatonboglári Római Katolikus Egyházközség bérbe adja, Galántai György festőművész pedig 15 évi időre bérbe veszi a balatonboglári Római Katolikus Egyházközség tulajdonát képező elhanyagolt, belsőleg teljesen tönkretett és exsecrált állapotban lévő régi temetőkápolnát művészi célokra. A bérbe vevő természetesen ezen idő alatt a kápolnát szabadon használhatja művészi célokra, bármikor ott tartózkodhat, kiállítás rendezhet, a kápolnát festőműteremnek használhatja. Miután a szerződés csak a bérlőt terheli, így csak a bérlő által bontható fel.

Veszprém, 1968. március 13.

*Dr. Klempa Sándor
apostoli kormányzó*

*

G. GY. Én abban az időben, mint más művész is, nagyon-nagyon kevés pénzzel rendelkeztem. Stúdióösztöndíjat kaptam, ami akkor ezer forint volt. Ez arra volt elegendő, hogy a mindennapi létet biztosítsuk. Öten összedobtunk ötszáz forintot... igazából mi ilyen fityingekből hoztuk össze...

*

Részlet Rónay Györgynek, az *Új Ember* című katolikus hetilapban a megnyitás után megjelent cikkéből:

„Mit tehetett Galántai György egymagában, anyagi eszközök és minden segítség nélkül? Egy művészközösség együttes munkája kellett hozzá, hogy a romból újra épület legyen. A kőből és téglából meszelt fal, a rossz emlékü orgiák szemetével borított kápolnahelyiségből tiszta és puritán belső tér, a széljárta üregekből ablakok, és az egészből a művészet tűzhelye, kiállítóterem. Az avatóünnepségen telt ház volt. Szép közönség gyönyörködött a megnyitóműsorban, Kecskés András lantművésznünk játékában és Csengery Adrienne ritkán hallható hűséggel, értéssel énekelt magyar énekeiben. A következő hetekben Gyurkovics Tibor, Borsos Miklós, Weöres Sándor, Károlyi Amy és mások lesznek a kápolna előadói. Ha külföldieket kellene vezetnem, most már ide is elhoznám őket. Nemcsak a szép kilátásért, még csak nem is egyedül a tárlatért, hanem magáért a dologért. Lássátok, így csinálnak nálunk művészetet! Nem elkapható sült galambokat lesve, nem támogatásokat kiereszkolva, hanem nekiállva a munkának, önzetlenül és lelkesen, az alkotás és szolgálat szellemében. Úgy, ahogy az igazi művészetet csinálni kell.”

*

G. GY. Rengeteg cikk jelent meg az újságokban; a hivatal akkor még nem vette észre ezt a dolgot, mert hogy nem volt bejelentve. Mindannyian azt gondoltuk, hogy a kiállítások anyagát nem kell zsúriztetni, ez magánterület, tehát ha nem akarunk magunknak nagyobb problémákat, vagyis meg akarjuk csinálni, amit akarunk, akkor inkább kerüljük el a zsűriket. 1971 a második év, amikor már felfigyelt erre a lektorátus, hogy itt mi „renitenskedünk”. Megjelent egy cikk, ez a bizonyos híres TÖRVÉNYTELEN ÚTON NÉHÁNY AVANTGARDE című. Ekkor Bartha Éva volt a lektorátus vezetőhelyettese, aki lent járt Somogyban, és érdeklődött, mi ez. Mondták, hogy egy nagyon jó kis dolog...

*

Somogyi Néplap, 1971. július 8.

„Bérelt kápolnában illegális kiállítások, műsorok

Törvénytelen úton néhány avantgarde

Értetlenül állunk a boglári kápolnatárlat megújuló kiállításain. Az új magyar avantgarde egy csoportja miért menekült egy elhagyatott szentélybe, mely holtat őrzött a kriptában, és ahol a huliganizmus is tanyát talált – főleg nyaranta? Miért léptek jó néhányan a senki földjének vélt magánterületre? Miért kezdtek illegális kiállításokat rendezni Boglári kápolnatárlatok címen? Bartha Éva, a lektorátus helyettes vezetője személyesen is meggyőződött az illegális kiállításokról. Elvi vita addig nem alakulhat ki a Balatonbogláron kiállító művészek népes csoportjával, amíg nem lépnek vissza a törvény megszabta területre. Elvi vita helyett most szabálysértési eljárás kell induljon ellenük.

Horányi Barna”

A boglári művészek válasza a Somogyi Néplap cikkére:

„A cikk írója vagy újságíróhoz méltatlan módon felületesen informálódott, vagy szándékosan torzít. A valóság ugyanis az, hogy a kápolnában és a kriptában évek hosszú során át huligánok garázdálkodtak. Föltörték a sírokat, a csontvázakat az ablakokba állították, orgiákat rendeztek, a csontok egy részét pedig szétszórták Balatonboglár utcáin, karakat- és ablakszélekre, kerítésekre rakták. A környék lakóit rettegésben tartották, és a kis létszámú helyi rendőrségnek is rengeteg gondot és nehézséget okoztak. A huligánok garázdálkodása azóta szűnt meg a kápolnában, amióta annak bérlője, Galántai György festőművész és az alkotóközösség tagjai eltüntették az orgiák nyomait, tatarozták az épületet, zárral látták el, alkotni kezdtek itt, munkabemutatókat rendeztek.”

*

G. GY. Ettől kezdve tulajdonképpen elkezdődött a harc. Akkor tanultam meg harci taktikámat vagy technikámat: mindig másféle módon kell gondolkozni, mint ahogyan a hivatal agya jár. Amikor megjelent ez a cikk, és megkaptam a betűtást először a községi tanácstól, fellebbeztem, utána a járási tanács utasított el, és ment a levelezés, hogyan lehetne ezt mégis engedélyezni. Kiderült, hogy nem lehet, mert nincs ilyen. Miután rájöttünk, hogy ez így nem folytatható, zsúriztetni kell, akkor összehoztunk egy megbeszélést a kulturális hatóságokkal a pártközpontban, a Duna-parton, a „Fehér Ház”-ban. Ezt mi szorgalmaztuk, ugyanis ez volt a trükk, a harcmodor megváltoztatása; tehát mi törvényessé akartuk tenni magunkat, mert törvénytelenül nem lehet élni, hiszen akkor egy pillanat alatt kivégeznek, igaz? Valahol a második emeleten, egy hosszú asztalnál egymással szemben ült öt darab úgynevezett avantgarde művész és öt darab úgynevezett kultúrpoliikus. A végén Ormos Tibor, a lektorátus igazgatóhelyettese viccelődött, elmondta azt a bizonyos régi, háború előtti viccet a sarki kur-

vával és a biztos úrral: a biztos úr azt mondja a Jucikának, hogy Jucika, tünj el innen, mire a Jucika azt mondja: „Ó, biztos úr, maga már rég sehol se lesz, és én még mindig itt fogok strichelni.” Be is következett, mert Ormos Tiborra már szinte alig emlékszik valaki, mi pedig még mindig itt vagyunk a sarkon. Végül is egy megállapodással ért véget a dolog: megígértük, hogy illegális kiállításokat nem csinálunk, ők pedig megígérték, hogy lezsűrizik az anyagot, amit ki akarunk állítani. Ők betartották, mi is betartottuk. Ez nem volt olyan nagyon problémátlan és felhőtlen, ugyanis akkor nekünk meg volt engedve, hogy úgynevezett absztrakt munkákat lezsűriztethessünk saját költségünkön, tehát ez belefért a „türt” kategóriába, mert hát eddig „tiltott”-nak nevezhettük. Egy Gerzson Pál nevű képzőművész, aki a zsűrinek a vezetője volt, például a Pajzs Lacinak a munkájára, amit kifejezetten Boglárra csinált – egy fehér fonalakkal készült szomorúfüzfát mint szobrot egy plexidobozba helyezett el –, ez borzasztóan felháborította Gerzson Pált. Azt mondja: „Mi ez a szar?” – így. Nem tudta, hogy én ki vagyok. Én akkor rászóltam, hogy az a Pajzs László műve. Mire ő azt mondta: „Ja?!” – és akkor elment. Végül is a zsűri úgy döntött egy legyintéssel, hogy „hadd menjen”, de nem merte aláírni a jegyzőkönyvet, mert ők nem vállalják a felelősséget. Ekkor elhívtak három művészettörténészt. Példátlan eset volt. Ők elmondták a véleményüket, szelektáltak, kidobtak, benntartottak stb. Utána aláírták, hogy ezt ők vállalják. A jegyzőkönyvet elküldték – több példányban készült –; egyet kaptunk mi, egyet kapott a Somogy Megyei Tanács Művelődési Osztálya, de történt egy kis hiba. Kimaradt egy lap a jegyzőkönyvből. A megyei hatóságtól – a Művelődési Osztály mint hatóság – megjelent egy Gulyás elvtárs nevű ember, hozta a jegyzőkönyvet – a hiányos jegyzőkönyvet –, és nézte, hogy mi van a falakon. Mivel hiányzott egy lap, ezután azt csinálta, hogy X., Y., Z. képet levette a falról – tulajdonképpen elrontotta a kiállítást. Ezek után én úgy döntöttem, hogy végeztem a hatóságokkal. Attól kezdve teljesen koncepciózusan, szándékosan nem vettem tudomást róluk. Attól kezdve voltak gyönyörű, nyugis kiállítások. A rendőrök időnként jöttek ellenőrizni kutyával. Nappal sohasem, hanem hajnalban szoktak jönni. Bekopogtak, bekukucskáltak, és be is jöttek. Én be szoktam engedni őket, mert semmi titkolnivalóm nem volt, mondtam, nézzenek körül, de jöjjenek inkább napközben, mert reggel még korán van, szeretünk aludni...

Az ott található embereket igazoltatták. Így többek között Haraszti Miklóst is, akinek akkor – ez a 70-es évek elején volt – Konráddal és Szelényivel együtt voltak problémái a hatalommal. Én is hallottam ezekről, de engem nem érdekelt, mert Haraszti nem azért jött oda, hogy a tanait terjessze.

ORVOS ANDRÁS festőművész, a kápolna gondnoka: Akkor már a Szabad Európa nagyon sokat beszélt Szentjóbý Tamásról is, és az ellenzéki kör más tagjairól. Nagyon jól tudták, hogy kik mennek le Boglárra. Jó volt az informátoruk, vagy talán köztünk voltak az informátorok? Aki számított az országban vagy Budapesten, az megjelent Boglárán. Kis ország vagyunk – mindig azt mondom: egy kis kocsmában elférnek a művészek. A kádergyerekek – azok is a közelben nyaraltak – közül is elég sokan átjártak Boglárra. Tehát tudták, hogy mi van itt. A *Népszabadság* egyik jelentős újságírójának a gyereke, kislánya is itt volt, akit bevittek a rendőrök – ő volt az, melléfogtak. Egyébként azt nem tudták elviselni, hogy majdnem pénz nélkül is lehet valamit csinálni.

KESERÉDES BARANGOLÁS A BALATONNÁL – részlet a *Magyar Hírlap* 1971. július 18-án megjelent cikkéből:

„Döglött veréb pillangókkal. A napokban meglepő látnivaló fogadta a látogatókat, egyebek mellett homokkal teli nejlonzacskó függött a falon, két oldalából tejpumpa állt ki. Hogy mit akart kifejezni a mű? Talán éppen azt a gondolatot, amelyet az egyik művész röplapokon hirdet ars poeticájaként: »Köpök a művészetre!« Búcsúpillantásom egy sajátos műalkotásra esik: egy ezüsttel bemázolt döglött verébre, amelynek testére színes pillangókat ragasztott a művész.”

A boglári művészek válasza a cikkre:

„Érthetetlennek tartjuk, hogy a *Magyar Hírlap* cikkírója, Esztergomi László ex cathedraszerűen, megfellebbezhetetlen ítélőbíróként nyilatkozik a Kápolna Tárlat idei bemutatóiról. Amennyire a cikkből meg lehet állapítani, Erdély Miklós conceptual art objektumáról és Prutkai Péter szürrealista applikációjáról írt. Igen ám, de a két mű nem ugyanazon a bemutatón szerepelt, és Prutkai applikációjának madara nem veréb, hanem az ismert erdei madárka, az őszapó. Az újságitró, aki a verébet nem tudja megkülönböztetni az őszapótól, az egész bemutatósorozatból ezt a két művet említi – ezt is rosszul. Végül felsőbbes magabiztossággal felteszi a kérdést: kifélék, mifélék ezek a fiatalok? Válaszunk: ezeknek a számára ismeretlen fiataloknak a műveiről évek óta megbecsülő cikkek, kritikák, interjúk jelennek meg az újságokban. Vagy a Somogyi Néplap újságírójához hasonlóan ő sem szokott olvasni? Nem tudjuk továbbá, melyik művész ars poeticáját tartalmazó nyomtatványban olvasta: a »Köpök a művészetre!« kitéttel, ugyanis ilyen nyomtatvány a Kápolna Tárlat katalógusai között nincs. Visszautasítjuk továbbá és tiltakozunk az ellen, hogy meghívóinkat és katalógusainkat félrevezető módon röplapoknak nevezzék.”

*

G. GY. Különbön úgy nyugis volt az 1972-es év. Végül is azt gondoltuk, hogy talán békén hagynak bennünket. A 73-as év egy szuperév volt, az összes rendezvényt teljesen egyedül szerveztem. Úgy képzeltem el, hogy 73-ban minden, ami fontos Magyarországon, az jelenjen meg. Borzasztó kevés pénzem volt, a legfontosabb munkaeszközömet is eladtam, hogy meg tudjam csinálni ezt az évet, mert itt én most meg akarom mutatni, hogy mi vagyok, mit akarok... Csináltam egy teljesen magánjellegű meghívót, mellékeltem egy csekkszelvényt, amire lehetett támogatást küldeni. Többek között Illyés Gyula, Major Máté, Bálint Endre, Németh Lajos, Hencze Tamás stb., sok művész és nem művész is küldött pénzt. Három színház volt, tíz-tizenkét kiállítás, vetítés, Bódy Gábor akkor volt lent – bemutatta az első kis filmcsekjét mint Balázs Béla-s. 1973 az az év, ami balatonboglári működésemet óriási botránykővé avatta. Mindjárt az első héten vagy másodikon elkezdődött az ellentámadás. A KÖJÁL jött először...

*

„Galántai György bérlő engedély nélkül a kápolnától mintegy három méterre a lejtős hegyoldalon hevenyészett módon készített árnyékszékét állította fel, amely nyitott, és úrtartalma kifolyik, legyeknek, rovaroknak hozzáférhető, bűzével a levegőt szennyezi. A szomszédos, 200 méterre levő kápolnához vezető úton emberi hulltestmaradványok, csont stb. található.

Dr. Pálkás Lajos
KÖJÁL főfelügyelő
Budapest”

*

Az Állami Biztosító járási fiókja Galántai Györgynek:

„*Ertesítjük, hogy a balatonboglári Körmendy-kápolnára kötött háztartási biztosítását felmondjuk, mivel HB-biztosítást csak bérlásokra lehet kötni.*

Molnárné és Baksáné
Állami Biztosító”

„*Galántai György festőművész a tűzrendészeti és a gázenergiára vonatkozó biztonsági szabályok megszegése, szabálysértés miatt 500 Ft-ra bírságolom.*

Magyar László
osztályvezető
Járási Tanács”

A Balatonboglár Községi Tanács VB Szakigazgatási Szerve szabálysértési feljelentése Galántai György ellen (részlet):

„*Határozat*

Az Építési Hatóság az építési engedély nélkül létesített 1 négyzetméter alapterületű létesítmény lebontását rendeli el. Súlyosbító körülmény: az elkövetett szabálysértés társadalmi veszélyessége nagy, különösen a Balaton-parti községekben, ahol a fenti jellegű szabálysértések nagyon elszaporodtak.

Bíró László
Járási Tanács
műszaki osztályvezető”

G. GY. Az én kápolnámmal mellett volt egy másik kápolna is, ahol szornyúségesen elhanyagolt helyzet uralkodott; többek között kihordták a turisták a kriptában levő tetemeket, tetemrészeket, és a kápolna környezetében találhatóak voltak szanaszét szórva. A hatóságok később, amikor totális támadást intéztek ellenem, ezt is átcsúsztatták az én kápolnámmal, ezt a ténnyt.

O. A. A kápolna végleges lezárását, megszállását két olyan esemény előzte meg, ami arra utalt, hogy ez be fog következni. Az első 71-ben történt, akkor én voltam az ügyeltes a kápolnában, és a tihanyi múzeumból ájtott Bereczky Loránd, a Galéria főigazgatója, akkor a pártközpontban volt elég sokáig a szakreferens. Beszélgettünk, és azt mondta: igen, be fogja ő zárni. Határozottan mondta, hogy „be fogjuk zárni, legfeljebb kisajátítjuk a területet az egyháztól”.

G. GY. Mielőtt a kápolnát bezárták volna, előtte való nap felkeresett a megyei tanács elnökhelyettese a feleségével. A felesége egy idő múlva megszólalt, és csak annyit mondott, hogy nem lesz többet itt 56, s ezt kétszer is elmondta. Én csodálkozva néztem rá, nem értettem, mit akar. Ennek az lett a végeredménye, hogy jöttek végrehajtani a határozatot.

Nyakas Szilárd, a Magyar Rádió munkatársa 1973. augusztus 27-én a *Táskarádió* szerkesztőjeként az Ausztriában élő Gáyor Tibor festőművész társaságában, pontosabban annak autójában utazott le Boglárra a bezárás hírére.

NYAKAS SZILÁRD Levittem magammal a saját riporter-magnómat, be is kapcsoltam, és odamentem a munkásokhoz, érdeklődtem, miért vannak itt. Ők egy kicsit óvatoskodva, de elmondták, hogy nekik az a feladatuk, hogy ezt a kápolnát lefalazzák; befalazzák az ajtaját. Egyszer csak szirénázásra lettünk figyelmesek. Bekanyarodott a Kápolnádomb oldalához hirtelen egy rendőrségi rohamkocsi, rohamteherautónak lehet nevezni, az a típusú teherautó, ahol kétoldalt sorban ülnek kifelé fordulva a rendőrök. Volt velük két vagy három farkaskutya is.

G. GY. Három út vezetett fel a dombra, mind a három utat lezárták. Egy-egy rendőrautó állt mindegyik útnál, és egy rendőr vagy katona, és feljött négy vagy öt katonai jármű, amelyben harminc rendőr, harminc katona tartózkodott, akik kiszálltak. Úgy gondolták, hogy mindenki, aki a dombon van, az idetartozik. Voltak különböző idegenek is, turisták, akiket nagy csatárláncban, kerítő hadmozdulatban összereltek, és mindenkit megmotoztak, fényképezőgépéből kiszedték a filmet, és utána elmehettek. NY. SZ. Minket falhoz állítottak, a kápolna falához, végigtapogattak, megnézték, nincse rejtett mikrofon, vagy nem tudom, mit kerestek nálunk... Azt is elmondhatom: annyira naivan csináltam végig a dolgot, hogy el se tudtam képzelni, hogy ez valamilyen komoly következményekkel járhat, hiszen nem volt semmi hátsó szándékom.

G. GY. A megyei párttitkár volt ott, már megint a párt, és ebből teljesen világos lett számomra, hogy ez egy párthadművelet. Aztán jöttek a községi tanácstól, a járási tanácstól, akkor gépirónó... szóval egy egész stáb jött, körülbelül ötven ember. Utána két nyomozó a kápolnában átnézte a levelezésemet és egyéb iratokat, nem tudom, mit kerestek. Egyesek szerint dollárt, mert azt hitték, hogy a kapitalisták támogatnak engem, azért tudtam ilyen sokáig kibírni. Közben csont és bőr voltam, teljesen lefogytam. Két rendőr felment a padlásra, ott az ágyakat felhajtogatták. A padláson egy nagy hálóterem volt berendezve. Utánuk mentem, nehogy valamit odarakjanak, hogy aztán megtalálják... ilyesmikről hallott az ember...

NY. SZ. A magnetofonomat elvették, majd betereltek minket egy kocsiba, és elvittek a faluba, azt hiszem, a tanácsnak valamelyik épületébe kihallgatni. Amint megtudtam, jelen volt és az akciót vezette a Somogy Megyei Tanács elnöke, a Somogy megyei rendőrkapitány és a Somogy megyei pártbizottság egyik titkára. Engem is behívtak, akkor elmondtam, hogy itt van a két tekercs, már fölvettem az egyik fél véleményét, most megcsinálom velük is a beszélgetést. Mire felnevettek, hogy ők nem fognak nyilatkozni nekem. Akkor, mondom, legalább a tekercsset adják vissza. Az egyik üres volt, azt visszaadták, a magnót is visszakaptam, de azt a tekercsset, amin megcsináltam a beszélgetést a munkásokkal és az ott ácsorgó emberekkel, Galántaival, azt elkobozták, s azzal elengedtek.

G. GY. Jöttek a rakodóemberek, akik a kriptából felhozták az összes installációt. Már előkészült egy lakatosmester, egy méretes vaspánt már el volt készítve előre, hogy felszerelje az ajtóra. Két lakatot ráraktak, erről jegyzőkönyv készült, s akkor udvariasan elbúcsúztunk egymástól.

NY. SZ. Másnap bejöttem a Rádióba. Reggel már várt az értesítés, hogy azonnal menjek a főosztályvezetőhöz. Ez Faggyas Sándor volt akkor, s ő közölte velem, hogy azonnali hatállyal felfüggesztették a rádiós beosztásomat, mindenfajta munka alól mentesítettek, a fegyelmi tárgyalásig be sem léphetek a Rádióba, és addig a havi fizetésem felét kapom. A Rádióba már nem tudtam bejutni, mert elvették a belépőmet, és ki voltam tiltva. Hiába kértem Hárs Istvántól, a Rádió elnökétől kihallgatást, azt a választ kaptam

a titkárságon keresztül, hogy addig nem lehet, míg meg nem történt a tárgyalás. Ahogy haladt előre a fegyelmi tárgyalás, erősödött bennem az a meggyőződés, hogy itt kész tények elé állítottak, ez teljesen formális dolog, amiben nem is csalódtam, mert amikor megszületett a döntés, az volt benne, hogy elmarasztalom, mert idegen állampolgár kocsijába szálltam be, mert kettős állampolgárságú egyénnel léptem munkakapcsolatba, és valamilyen ideológiai indoklás is volt. Egy konkrét fegyelmi határozattal véget vetettek a munkaviszonynak. Amikor ez történt, Aczél György miniszterelnök-helyettes volt. Tudom, hogy ő személyesen exponálta magát ebben a Kápolna Tárlat-ügyben, és valószínű, hogy fejeket követelt. Mivel akadt egy ember, aki mögött nem állt senki sem, én nagyon jó áldozatnak bizonyultam, hiszen nem kellett senkivel sem küzdeni, nem kellett viszonzásig alapon műveleteket végezni. Kaptam egy értesítést, hogy a Tájékoztatási Hivatal is döntött: nem helyezkedhetem el országos sajtófórumnál. Elkezdtem munkát keresni, s sikerült elhelyezkednem a Hírlapkiadó gondozásában létező szerkesztőségénél, az *Egyetemi Lapok* szerkesztőségénél. 1982-ben jöttem vissza a Rádióba, ez pontosan kilenc évet jelent.

*

G. GY. Feljöttem Budapestre, s ekkor megkaptam ezt a papírt:

„Galántai György festőművész úrnak

A balatonboglári Római Katolikus Egyházközség képviseletében a következőket közöljük:

Felmondjuk azonnali hatállyal az Ön, valamint megbízónk között, az 1968. február 25-én kelt szerződéssel bérbe vett kápolna bérleti jogviszonyát. A felmondásunk okai a következők:

1. A fonyódi járási KÖJAL hivatalos vizsgálat során megállapította, hogy a kápolnához tartozó kriptarészben eltemetett holttestrészeket onnan kivitték a kápolnához tartozó udvari részbe, és ott temették el. A sírbontáshoz senkinek engedélye nem volt. Az így megürült volt kriptában Ön lakást rendezett be.

2. A közbiztonsági ellenőrzések során megállapította a rendőrség, hogy több alkalommal idegenek, férfiak és nők éjszakáztak a kápolnában. Ön ezzel a bérleti szerződésben megjelölt használati módot megváltoztatta, a kápolnát rendeltetésének nem megfelelően használta. Továbbá a közegészségügyi és közrendészeti szabályokat sem tartotta be. A szerződés külön kikötése szerint a hívek megbotránkoztatása tiltva van. A fenti okok e kikötéssel is ellentétben állnak.

Dr. Szili Gyula

Kaposvári 2. sz. ÜMK.”

Most már abban is kételkedem időnként, hogy vajon az egyház kérte-e meg, hogy nem a rendőrség kérte-e meg azt a jogászt, hogy írjon az egyház nevében, s az egyháznak csak úgy szóltak, hogy na, akkor ez itt most megy. Miután nekem világossá vált, hogy én a rendőrség ellen pereskedem és nem az egyház ellen, írtam egy udvarias levelet, hogy én ezennel lemondok a kápolnáról, és nem kívánok a katolikus egyházzal pereskedni.

SZŐLÓSI FERENC boglárlellel római katolikus plébános: Galántai Gyurka zseniális szervező volt, nagyszerű ötletekkel, és nagyon nívósak voltak ezek a kiállítások. A híveim nem jöttek hozzám soha semmiféle panasszal. Az egészségügyi miniszter folyton „rám írt”, hogy építsek oda vécét, mert különben bezáratja. Mondtam, hogy építsen, aki használja, mert nem én használom a kápolnát. Nagyon könnyű volt szabálytalanságot felfedezni, mert a dombra nyáron szinte soha nem jut föl a víz, mert olyan nagy a használat lent a parton, hogy kevés a nyomás, lajtban nem hordanak oda, így már

megvan az ok, hogy kifogásolják. Gyurkával úgy szólt a mi szerződésünk, hogy én nem bonthatom fel azt. Erre felsőbb szervek – én azt nem tudom, kik – magát a püspököt utasították, hogy ő utasítson engem a szerződés felbontására. Ekkor a lengyeltóti bíróság megidézett bennünket, de Gyurka azt mondta, én már oda el sem megyek, úgyis nekik lesz igazuk. Akkor a helybeli tanács vette kezébe a kiállítások ügyét. Az első kiállításra emlékszem, mert magam is kíváncsi voltam, hogy ezek után mit hoz elő a tanács. Mondhatom, szörnyű volt. Persze egy héten belül bezárták a kiállítást. Na, mi az? – kérdeztem az akkori titkárt. Azt mondja: hát, egy kis tévedés volt...

*

O. A. Én azért elgondolkodnék azon, hogy a hivatal rúgta szét, vagy magunk rúgtuk szét saját magunkat. Bizony, mi is hibásak voltunk. Nagyon jól tudtuk – illetve Gyuri is nagyon jól tudta –, hogy olyan programokkal irritáltuk nemcsak a hatalmat, hanem a közönséget – akkor már mindenkit –, hogy ez szinte másképp nem is alakulhatott volna.

G. GY. A per lezárult augusztusban, nagyobb lelki bajt nekem sem okozott volna, hogyha decemberben, három hónap múlva Szabó László cikke meg nem jelenik. Ugyanis az volt az az igazi csapás, ami engem tönkretett.

•

HAPPENING A KRIPTÁBAN – részlet Szabó Lászlónak, a *Népszabadság* 1973. december 16-i számában megjelent cikkéből:

„Bőséges munkát adott a rendőrségnek ezen a nyáron a boglári temetődomb meg a kápolna. Soha korábban annyi kétes alak, hazulról húsz forinttal ellógott tizenéves fiú és lány, törvénytelen már összeütközött és erkölcsi, emberi, politikai értelemben egyfornán meghökkenítő magyar és külföldi, nyugatról idetalált alkotó nem fordult meg ezen a környéken, mint a múlt nyáron. Mondhatnánk persze, hogy a hír hozta őket, a világhír. Mivelhogy a boglári temetőkápolnára már néhány külföldi útikalauz is felhívta a figyelmet. A Szabad Európa is. Nem csoda; olyanok ontják itt az ígét, akik már a kábítószert is kipróbálták. Elképzelhető ezek után, mire próbálták ráfogni, hogy az művészet. Pedig hát ezek a boglári rendezvények mint epigonok is, gyengének bizonyultak. Látható, honnan származik az ötlet. A nyugati lapok tömve vannak hasonló happeningek botrányainak a leírásával. Talajt vesztett fiatalok, zavaros eszmék és a bűnözés találkozásából született ez a fajta züllés, amely anarchista, a szabadságról szóló frázisokkal csinál ideológiát az ingyenélésnek, a lumpen életformának. – Galántai György egyébként az egyháztól csak a temetőkápolnát bérelte ki, a kriptát nem. Az be volt falazva, csak később bontotta ki a barátjaival együtt, és dobálta ki onnan a csontokat, koporsómaradványokat. Be is költöztek a koporsók helyére. »Konkrét költészet, vizuális irodalom, szövegobjektum, külföldi és magyar kollégák«, jelzi Galántai ideit, több színben nyomdai megnevezés nélkül nyomtatott nyári programja, amelyből sok minden kitér. Például, ki az a hozzávetőleg nyolcvan személy, aki meghívott vendégművész, s egyébként egy részük neve ott található a bűnügyi nyilvántartóban is. Vajon csoda-e ezek után, hogy az anarchizmustól az antiszemitizmusig, nacionalizmustól a kozmopolitizmusig, a szocializmusellenességtől a maoizmusig, minden káros nézetet képviselő név megtalálható volt a nyári szeánszonkon. Név, amely mögött annyi a művészet, hogy viselője művészi módon érti a munkakerülést. Név, amely rendszerellenes szimbólumokkal fonódik össze. Botrányos volt tehát az ideit nyár a boglári temetődomb körül. A fél falu látta, hogy itt a művészet megcsúfolása folyik, hogy többről van szó, mint csupán hóbortról: erkölcselenségről, ízlésrombolásról, ellenséges magatartásról.

Olyasmiről, aminél egy szocialista közösség már nem elégedhet meg levelezgetéssel. Tiltani kell. Nem kell szégyellnünk, hogy a szocialista állam nevében tiltunk, ha társadalomellenes magatartást látunk. Vajon tud-e arról Galántai György, hogy a helyi és megyei tanács huszonöt évre kibérelte az egyháztól a kápolnát meg a környékét ifjúsági park és szoborhiálállítás céljára?"

*

Neumann Gábor riporter, a *Táskarádó* 1990. január 14-i adásában beszélgetett Szabó Lászlóval. Részlet a riportból:

SZABÓ LÁSZLÓ Én egy panaszos levélre mentem le. A községből írták azzal, hogy tömegszex van a kápolnában – ugye, úgy is kezdődik a cikk, hogy én sehol nem tapasztaltam tömegszexet –, tehát kicsit ironikusan fogalmazva ugyan, hogy azt, amiről a panaszos, a levélíró hozzám fordult, azt én ott nem tapasztaltam.

NEUMANN GÁBOR Tehát jött hozzád egy levél, hogy ott gruppenszex folyik.

SZ. L. Gruppenszex, hogy ott meztelenül szaladgálnak lányok és fiúk – ebben féligazság volt, mert félmektelenül szaladgáltak lányok és fiúk –, és gondoldj vissza, vagy legalábbis te jóval fiatalabb vagy, így nem tudod visszahelyezni időben a...

N. G. 73-ban érettségiztem.

SZ. L. Nos, kérlek szépen, abban az időben a morális követelmények más irányúak voltak, mint ma. Azt hiszem, ez teljesen viágos. Arról van szó, hogy a helyi egyházi emberek és hívők és nem hívők rendkívüli módon felháborodtak azon, hogy egy egyházi létesítményben, egy kápolnában, úgy is mondhatnám, hogy egy korábban felszentelt kápolnában olyasmi játszódik le, ami enyhén szólva összeegyeztethetetlen az általános emberi morállal.

N. G. Csak itt az a kérdés vetődik fel, hogy akkoriban, ha a *Népszabadság*ban megjelent egy cikk, amelyet Szabó László írt, akkor ha neked nem tetszett, az nemcsak azt jelentette, hogy neked nem tetszett, hanem jelentett mást is, és következményekkel is járt.

SZ. L. Ez merő feltételezés. Azért feltételezés, mert ez a cikk megjelent, Galántai Györgynek a haja szála nem görbült, utána ugyanúgy kiállított, utána ugyanúgy folytatta valóban művészi munkáját.

N. G. Ennyire tekintettel volt akkoriban a *Népszabadság* – amely az MSZMP lapja volt – az egyháznak az ilyenfajta érzékenységre, vagy inkább a művészekről riadt meg?

SZ. L. Kérlek szépen, a *Népszabadság* és én magam mindig tekintettel voltam például a katolikus, de más egyházak érzékenységre is.

N. G. Tehát akkor azt állítod, hogy ennek az úgynevezett művésztelepnek a bezárása...

SZ. L. Ez nem művésztelep volt!

N. G. Ők azt állítják...

SZ. L. Ők azt állítják!... Miért nevezed ezt művésztelepnek? Mit állítanak? Na ne haragudj, én is tudok sok mindent állítani; én akkor azt mondom, hogy ezt az egészet a magyar katolikus egyház nyomorította meg.

N. G. Akkor azt mondd, hogy a Galántai György bérleményének a bezáratásában vagy a bérleti szerződés felmondásában semmiféle tendencia nem volt?

SZ. L. Én azt nem tudom, hogy a kulturális irányzat részéről nyomás volt-e, én ezt nem vizsgáltam, úgyhogy csak azt tudom visszakérdezni: Galántai Gyurinak a haja szála görbült ettől?? Nem görbült! Senki nekem nem szólt arról, hogy ez bármifajta kulturális fekete jelenség, amit el kell tiporni. Nekem senki ezt a cikkemet meg nem nézte. Senki instrukciókat ehhez nem adott.

N. G. Csak az a kérdés, hogy akkor az írástudók felelőssége mit jelentett?

SZ. L. Az írástudók felelőssége ma is ugyanazt jelenti, mint akkor.

N. G. Mert akkor, ha te a *Népszabadságban* leírtál egy ilyen cikket, akkor annak voltak következményei. Itt azt írod: ezt tiltani kell.

SZ. L. De mit? Ezt a magatartást, ezt, hogy ott meztelenkednek, hogy ott egy kriptában, egy kápolnában obszcén módon éljenek, ezt kell tiltani. Nem a művészetet, nem azt írtam, hogy be kell tiltani azt, amit ők alkotnak.

*

Hat nappal a Szabó László-cikk megjelenése után:

„Galántai György részére

Budapest

A Tata MAVAUT-pályaudvar díszítésére tervezett képzőművészeti alkotás elhelyezésére körülményeink megváltozása miatt lehetőségünk nincs. Ezért korábbi megrendelésünket tárgytalannak tekintjük.

Tata, 1973. december 22.

Varga Gyula dr.

Tata város tanácselnöke”

*

G. GY. Totális retorzió volt. A Katonai Rendőrség írt egy levelet a Művészeti Alapnak, amelyben felszólítják a Művészeti Alapot, hogy engem rúgjanak ki az Alap-tagok sorából. Merthogy én nem vagyok művész. Az ő megítélésük szerint.

*

Levél Galántai Györgynek, a Magyar Népköztársaság Művészeti Alapjától. Részlet:

„Telefonkérelmének támogatásával kapcsolatban közöljük, hogy a Művészeti Alap Képzőművészeti Szakosztályának vezetősége legközelebbi ülésén foglalkozik az Ön tevékenységével kapcsolatban a Népszabadságban felvetett kérdésekkel. Az Alap igazgatójának állásfoglalása szerint a vezetőség döntéséig az Ön részére a Művészeti Alap támogatást nem nyújt.

Budapest, 1974. január 3.

Dr. Batta János

A Művészeti Alap

Képzőművészeti Osztályának
vezetője”

*

1982. január 20. Galántai György levele Bereczky Lorándnak, az MSZMP KB Kulturális Osztálya szakreferensének (részlet):

„1979-ben ismét részt vettem a dunaiújvárosi Vasszobrász Szimpóziumon. A szimpózium végén – mint ahogy az szokás – egy nagyméretű szobrot a városnak ajándékoztam. A szobrot felállítási helyére, a város bekötőútja mellé ki is szállították, majd a párttitkár utasítására váratlanul, még az alapozás megkezdése előtt, a Duna-part leghozzáférhetlenebb helyére vitték, ahol a szobor immár több mint két éve rozsdásodik felállítatlanul. Az eset előzménye lehet, hogy 1979-ben egy, a balatonboglári kápolnatárlatokról a Kassák Klubban tervezett dívetítésemet minden indoklás nélkül betiltották. A XIV. kerületi tanács elnökétől annyit sikerült megtudnom, hogy a vetítés előtt illetékes helyről figyelmeztették, hogy milyen veszélyes műsor készül a Kassák Klubban. Az anyag dunaiújvárosi vetítését egy, a dunaiújvárosi tanács elnökéhez leküldött BM-futár akadályozta

meg. 1981 novemberétől nagyon kellemetlenül érint, hogy nem kapom meg a nekem küldött külföldi küldeményeket. Az a két vállalat, a Hungaroton és a Transzelektro, amelynek az elmúlt év során folyamatosan dolgoztam, november elején egy csapásra megszűnt velem dolgoztatni. Holott munkámmal szemlélatomást elégedettek voltak.

Kérem Bereczky elvtársat, legyen segítségemre abban, hogy két hónapi meg nem kapott postámat kikézbessék, újból kapjak megrendeléseket korábbi munkaadóimtól, hogy dunaújvárosi szobrommal felállítsák, és hogy megszűnjenek a velem kapcsolatos alaptalan rágalmozások és feljelentések.

*

G. GY. Választ nem kaptam.

*

G. GY. A művészet tulajdonképpen abba a kategóriába tartozott, amely kategóriában a Beatles-frizurát, vagy annak idején még a rockereknek a kinézetét, vagy aztán később a hosszú haját – szóval ilyen formságokat – ugyanúgy üldözték. Vagy általánosítsuk: egy másfajta művészeti magatartásban ugyanúgy megjelent – jelképesen megjelent – a gondolkodás másfajtasága, mint egy hosszú hajban vagy egy másfajta öltözetben, ami éppen akkor ezt fejezte ki; ezt a másságot. Most már nyugodtan el lehet mondani, és majdnem szent meggyőződése, hogy ez nem a művészet ellen szólt, hanem a politikai ellenzék ellen. A politikai ellenzék akkor még csak épphogy embriónális formában – a személyekben – jelent meg, mint Haraszti, Konrád és még egy páran, akiket különösen nagy figyelemmel kísért az akkori hatalom. A legnagyobb kalandvágy abban nyilvánult meg, hogy ezt Magyarországon csináltam és nem külföldön. Mert ha ezt külföldön csinálom, akkor már híres művész vagyok. Itt pedig arról szólt az életem, hogy attól kezdve elnyomott művész voltam, és azt kellett elképzelni magamról, hogy részt veszek egy expedícióban, Afrikában, ahol a kultúra megmentése, keresése folyik.

Elhangzott a Magyar Rádió EZREDFORDULÓ című sorozatában, 1990. október 9-én, a Kossuth adón.

Tar Sándor

ZÁRTKERT

Csepiéknél mosás van, a nagylány az udvaron tereget két hervadozó akácia közé kifeszített műanyag zsinórra, legyek lepik izzadt arcát, vállát, a mosógép a ház előtt, az udvaron áll, a szennyes lé szétfolyik az elszáradt fűcsomók között a földön. Az apja a ház elé nevelt lugas alatt fekszik egy foszlott ágyon, néha alszik, néha kimegy hátra a disznóól mellé vizelni, néha nagy ásítózás közepette felvesz egy inget, és elmegy pálinkát inni arra fel, a dombra, aztán majd valamikor hazajön, és visszafekszik a helyére. Nyugdíjas özvegyember, minden munkát a lányára hagy, de sose sűrgeti, ha főz, esznek, ha nem, akkor zsíros kenyér vagy semmi. A lánya sem sietős fajta, teregetés köz-

ben néha megáll, mintha eszébe jutott volna valami, aztán átnéz a szemben lévő ház udvarára, ahol Zabosné krumplit hámoz egy hokedlin, a krumpli meg egy tál előtt a földön, mellette egy borzas, korcs kutya liheg kinyújtott nyelvvel. Zabos meg hátul kopácsol valamit, mindig szegel, már tele az udvar kisebb-nagyobb bódékkal, ólakkal, kerítésekkel, a rossz lábú, vékony ember valamikor állványozó volt valahol, aztán leesett, és megrokkant. Néhány tyúk szédeleg Zabosné körül lomhán, meleg van, áll a levegő, és szinte serceg a szárazság, a házak körül mindenfelé szőlősorok, gyümölcsfák, köszmétebokrok kókadoznak.

Karasné a nyári konyhában fekszik az ágyon, a besötétített ablakon alig tör át a fény, mégis meleg van, elhízott testéből zihálva törnek fel rövid lélegzetek, a mocskos asztalon pálinkásüveg, tányér, liszteszacskó meg mindenféle limlom, mellette a kiságyon egy rövidre nyírt hajú harmincévesforma nő? gyerek? himbálja magát törökülésben, néha érthetetlen szavakat hörög fel, egyik kezével az ágyékán matat. Kis ing van rajta csak, még így is melege van, de pucéron csak nem lehet, van melle, mindene, mintha normális volna, de azért mindenki úgy mondja: a gyermek. Karasné néha úgy érzi, csengetnek a fülében, aludni sem tud, ébren lenni sem, a testén néha visketőn megindul egy-egy verejtékcsepp, már tiszta csata az ágy is alatta, az ember szinte fő a saját levében, mondja hangosan, aztán nyögve felül, és az üvegeért nyúl, kortyol belőle, hátha segít. Húsos, elvastagodott arca ilyenkor lángba borul, arcát még jobban ellepi a verejték. Kint, a toldott, üveges kis előtérben valami fő a gázon, az ágyról épp rálát a nyitott ajtón át, ha pedig kimegy, az üvegen át vagy a lépcsőről végiglát az egész dűlőn erre is, arra is. Látja Csepiéket, Zabosékat, emerre a Siró-féle bandát, akik egy borházból úgy-ahogy kipofozott, toldott-foldott lyukban laknak hárman, mert a nagyobbik fiú most katona, és valaki közülük mindig kint, a kerítés fölött bámészkodik kifelé. Siróék kisebbik fia nemrég asszonyt hozott a házhoz, csak úgy, valahol felszedte Debrecenben valami kocsmában, idősebb jóval, mint a fiú, és az orrából hiányzik egy darab. A fiatalok befészkeltek magukat a szobába, az idősebb Sirónak a konyha maradt. Karasné leesett szájjal, lenézően mosolyog, ha eszébe jut, látta ő már a korán megözvegyült Sirót kékre-zöldre verve, amikor megpróbálkozott a fia feleségével, ahogy kettesben maradtak. Az idős Siró olyan kóró, mint egy piszkafa, és soha nem mosdik, ez az asszony is azzal a nanám-szájával meg a leharapott orrával olyan, hogy a seggemnek se kéne, gondolta Karasné, de hát a kölyök se különb, az egyik szeme üti a másikat, és a nadrág is csak akkor ér a fenekéhez, ha ráül. A Csepi lány sem igen kell már senkinek, huszonnyolc éves, de eddig férfi még azt se kérdezte tőle, hogy hogy van. Bamba is, málé is. Olyan a nyaka, mintha púpos volna, az arca meg csupa rücsök, gennyes pattanás. Zabosnéról meg aztán nem is beszélve, két éve levágták a mellét, tiszta rák az egész teste, sugarazzák, de fel se veszi, röhög, vihog és iszik. Mind iszik. Itt mindenkinek szólóje, bora van, csinálnak is hozzá cukorral meg vízzel ugyanannyit, de el nem adtak itt még egy decit se, mindet megisszák, csak megjátsszák magukat, tagadják, na, ő aztán nem is kínálja egyiket sem, ő nem ütölköz, eszik, iszik, a sajátját issza, akinek nem tetszik, nyalja ki. Irén is megissza, a gyermek, a testvére, aki a kiságyon himbálja magát előre-hátra, aggyál, aggyál, mondogatja vastag hangján, mikor meglátja a pálinkát vagy a boroskancsót, és Karasné ad neki, akkor mintha normálisabb lenne, nyugodtabb, beszélget magában, nevetgél, különben sincs egyéb öröme az életben, az ágyról vagy huszonöt éve csak akkor szállítják le, ha véccére kell neki menni, akkor is tartani kell, mint egy szalmabábot, bilire, véccére nem ül, Karasné felhúzza az ingét, télen lehúzza a nadrágot róla, és lekuporodnak a disznóól

mellé, máshová nem megy, ültében a disznókat nézi a lécek között, és nevet. Senki nem boldogul vele, csak a testvére, Karasné, mióta az anyjuk elhalt. Aranyos, jó gyerek volt csecsemőkorában, csak éppen nem akart lábra állni, mikor már kellett volna, napközben rázárták az ajtót a szülei, és mentek ki dolgozni a tengeriföldre, répába, nyugodtak lehettek, Irénkét ugyanúgy találták, ahogy reggel hagyták. Csak aztán már látszott, hogy valami baj van vele, a szeme is furcsán elhúzódott, mint valami mongolé, vitték már akkor orvoshoz, de hiába, megmondták, a gyerek így marad, adják intézetbe, jobban ellesz a többiekkel, megtanítják annyira, hogy úgy-ahogy ellátja magát, szobatiszta lesz, fizetni se kell sokat. Karasné mindig hálásan gondol ilyenkor az anyjára, hogy nem adta a gyereket intézetbe, hiába veszekedett vele a férje, nem kell fizetni, itt van közöttük, sőt még fizet az állam a tartásért majdnem annyit, mint egyhavi kereset.

Karasné kinézett a fazékra, a gőz már emelgette a fedőt, nehéz szagok úsztak be, nehezen felült az ágyon, egy kicsit szédült, még a végén tényleg agyvérzést kapok, mondta hangosan, a kórházban ezt ígérte neki az a veres arcú doktornő, ha nem hagyja abba az italozást. Maga is megissza, drága, magának se a rózsavíztől piroslik, vágta rá akkor mérgesen, de a doktornő csak azt kérte, hogy szólítsa csak nyugodtan doktornőnek, ne drágázzon, egyébiránt pedig azt csinál, amit akar, a gyógykezelés ingyenes. Egyébiránt. Sose felejtü el ezt a szót. Megigazította az izzadt, gyűrött ruhát a testén, és kiment.

Karasné anyja nehezen halt meg, csúnya volt már, feküdt a fal melletti ágyon, a félhomályos, kis ablakú szobában naphosszat egyedül, a gyereket akkor már Karasné átvitte magához, úgysem tudott volna már vele csinálni semmit, csak idegesítette, rossz, állott betegség volt bent, meg a gyógyszerek szaga, az ágy alá dugott éjjeliből búzlótt a vizelet, míg valaki ki nem ürítette. Az asszony már nem ment ki a lakásból, csak a szobában tett néha néhány tétova lépést, az ablak előtt álldogált, vagy imádkozott a nagy, színes Jézus-kép előtt, várta a halált megadással, máskor dühödten, gyűlölettel káromolta az istent, mindenkit, ilyenkor mintha megszállta volna valami, kitépte maga alól a lepedőt a fóliával együtt, leseperte a szekrényről az üvegeket, porceláncsészéket, tört, zúzott, aztán elvitte a mentő. Két évig? Három évig tartott? Vagy kétszer már megrendelték neki a koporsót, aztán megint jobban lett, Karasné nem emlékezett már mindenre, csak arra a türelmetlenségre, amit akkor érzett, miért nem tud már meghalni? Miért nem segít rajta az isten vagy az orvos egy injekcióval? Karasné apja vett egy heverőt, hogy külön aludjanak, a nagydarab, fekete ember a hátán hozta haza a bútort Debrecenből, tizenöt kilométerről gyalog, letette a tűzhely mellé, és szólanul hallgatta az asszony rikácsolását, hogy már nem akar mellette aludni, hát olyan undorító már ő, őmellette már nem lehet feküdni? Soha nem feküdt a heverőre, a férje mellett halt meg egy éjszaka a keskeny ágyon, csurom víz volt minden, csak a halott feküdt szárazon, kimeredt szemmel a paplan ráncai között. Juhos, a férje még feküdt mellette reggelig, bort ivott az ágy mellett mindig kéznél lévő üvegből, a plafont nézte, néha megtörölte a szemét, aztán felkelt, amikor szokott, feltette az asszonyt az asztalra, kinyújtotta, majd átment a lányához, gyere, meghalt anyád, csinálj vele valamit. Aztán ment dolgára.

Karasné a tűzhelyhez ment, megemelte a fedőt, lejjebb vette a gázt, aztán a lépcsőről elnézett Siróék felé, aztán tovább, a gazzal benőtt, elhanyagolt Rehák-féle kert után meghúzódó házat nézte, az apja házat. Egy nagy ecetfa állt a ház előtt, Karasné férje, Géza már gázolajjal is locsolta a tövét, hogy kipusztuljon, hogy rendesen be lehessen

látni az udvarra, kik járnak oda, kikkel barátkozik, kikkel iszik az öreg Juhos, mert Karasné anyja megsúgta a lányának annak idején a kórházban, hogy négyszázötvenezer forint van a dobozban, vigyázzon rá, nehogy az öreg Juhos azt is eligya. Meg ügyeljen arra is, hogy asszonyt ne vigyen a házhoz, mert az övé, a lányáé lesz a vagyon, ha majd az öreg meghal, de ha megnősül, akkor oda lesz minden. Mert minden az övé, Juhos nem vitt semmit a házasságba a nagy testén meg a telhetetlen étvágán kívül, már a nászéjszakán összeszaggatta belül, nincs benne semmi kímélet, biztosan abba betegedett bele, és egy ideig még a beteg asszonytól is megkövetelte a magáét, és közben is itta a bort, aminek mindig az ágya mellett kellett lennie. Nem az, mert dolgozni dolgozott, mint az állat mindig, de a pénzt, azt ő tette félre, dugdosta, gyűjtögette, mert különben már nem lenne semmijük. És vegye magához Irént, a gyermeket majd, mert ez az állat még megöli vagy megerőszakolja.

Karasné arrébb tette a hátperemetezőt az asztal mellől, a széket tette a helyére, itt is kellene egy kis rendet csinálni, mondta hangosan, de az istennek van kedve ebben a melegben még élni is, a tők is ott szárad az asztal alatt, a múlt héten akarta megfőzni, akkor a ruhák is összevissza, mosatlan edényeken, ételmaradékokon rajzanak a legyek, de a fene így egye meg, majd megcsinálja, ha hűvösebb lesz egy kicsit. Megkapaszkodott az ajtófélfában, emerre, Csepiek felé nézett, látta a nagylányt az udvaron, ruhát teregetett. Neki is elmondta, hogy hányszor kérte az anyját, hogy adja oda neki azt a pénzt, úgymé nekik kell az apját meg a gyermeket gondozni, főzni, mosni rájuk, ő majd ad az apjának annyit, amennyi elég, de az anyja mindig csak azt mondta, majd. Majd ha érzem, hogy már nincs sok hátra. Mindig csak majd. Még azt se mondta meg, hogy hová dugta. Az apja bezzeg tudta. Csak azzal nem volt tisztában, hogy mennyi van, a temetés után valahonnan elővette a dobozt, és a lányával számoltatta meg a pénzt. Tényleg annyi volt, meg egypár ezer forint százasokban, apróban. Karasné belesápadt a számolásba, arra gondolt, hogy ebből a pénzből meg a házuk árából vehetnének valahol egy rendes lakást, valahol, ahol emberek élnek, tisztaság, rend, fürdőszoba van, kövesút, és itt hagyhatnák ezt a cigánytelepet mindenestül. De csak annyit mondott, hogy apám, én elviszem ezt a pénzt, nálam biztosabb helye lesz, megőrözm, ugyis én főzök, én mosok magára mától, a gyermek is nálam lesz. Nyugodtan mondta, értelmesen, az öreg mégis felcsattant, aztán már ő is, szó szót követett, több jogom van itt nekem, mint magának, mondta az apjának már kikelve magából, minden az enyém az anyám után! A pénz is! Mit akar vele? Elissza? Kurvákra költi? Szabóné akkor még nem került szóba, pedig Karasné anyja mondta azt is, hogy az apja meg a sógornője milyen jól megértik egymást, órákig beszélgetnek a lugasnál, ő meg azalatt a paplant rágja a fájdalomtól egyedül, magára hagyva. Mikor az apja már a veszett istennel szidta a pénz miatt, azt mondta neki, hogy akkor itt rohadjon meg a pénzével együtt, majd meglátjuk, ki húzza a rövidebbet. Egy ideig felé se nézett, nem főzött neki, de hát mit mond a világ, Zabosné is mondta, te, eredj, vigyél neki valamit, ott fekszik részegen az udvaron, elpusztul, mert nem törődte vele, mert más nem tudja a ti bajotokat. Na jó. Vitte neki az ételt egy darabig, nem szóltak egy szót sem egymáshoz, csak letette a tálát, és ment, azt is kár volt.

Tessék, most is látszik, tárva-nyitva az ajtó, az megy be, aki akar, ő meg biztosan a heverőn fekszik részegen, nem tud magáról, vagy Szabóné pátyolgatja, lehet, hogy nincs is már meg a pénz, sőt biztos! A vén mocskos észre sem venné, ha valaki akár mindet ellopná, el is vittek onnan már sok mindent, a jó cefrëshordókat, létrát, deszkákat, délre már nincs magánál, Siróék is ki-be járnak az udvarba, ő meg lassan már

be sem mehet, mióta összevesztek emiatt meg Szabóné miatt. Akkor azt mondta neki az apja, hogy takarodjinnen, ne is lássalak, míg élek. Neki! Asaját gyermekének! Géza, a férje azért átment, amikor hazajött a munkából, hogy akkor hogy is van ez, hogy a saját lányát kizavarja a sajátjából, mert itt minden az övé, a magáé csak a haszonélvezet. És mi a tied, kérdezte akkor az öreg, te is az enyémben vagy, neked aztán éppen semmid sincsen, nem is volt, csak a faszod, az kellett a feleségednek, mert már nem bírt magával, mert itt a környéken már mindenki kiismerte, csak feleségül nem vette senki, neked aztán éppen hogy semmi közöd itt semmihez. Juhos akkor még mindig erős volt, mint a bivaly, mikor Karasné férje emelte a kezét, az öreg csak a csuklóját kapta el, úgy, hogy eltört. Siróék a kerítés fölött nézték az egészet, később Karasné látták a gyermekkel kifordulni a kapun, átbotorkáltak az öreg házához, itt van a gyermeke, kiabálta be az apjának, maga baszta ilyennek részegen, akkor tartsa is! Ezt már Csepiék meg Zabolosék is végignézték, a dülön álltak, látták, hogy Karasné elengedi a gyerek kezét, és ott hagyja a kapu előtt. Irén leült, leesett a porba, egy darabig nevetgélt, magyarázott magának, telt az idő, az öreg Juhost nem lehetett látni sehol, akkor aztán Siróné visszavitte a gyereket Karasnéhoz.

Tulajdonképpen négy ház volt a dülő pár száz méterre egymástól, meg két-három leromlott kis épület, hajdan debreceni üsztviselek építette pajtaféle, kis darab szőlőjüket jobbára Karasné nagyapja gondozta annak idején, csak úgy, köszönömért, semmi volt az ő négyholdas szőlőjéhez képest, és olyan hálásak voltak, mindig hoztak valamit, dohányt, cseréppipát, sört, juhtúrót, megmondták, hol lehet jó csizmát csináltatni, megreparálták a zárat, az egyikkel még keresztkomák is lettek. De ők hozták a gálitot is, zsíros szódát szappanfőzéshez, és az öreget mindenki papának szólította. Ünnepek voltak, ha jöttek, néha családostul, ettek-ittak, megtárgyalták a világ sorsát, aztán megrakták a kaskáikat szilvával, szőlővel, dióval, mikor mi termett éppen, ami meg nem volt, azt kaptak az öregtől, korai csörgő almát, csicsókát, édesgyökeret. Aztán változott a világ egy nagyot, nem jött már ide senki, a régebbi lakosok gyerekei szétszéledtek, ki Debrecenbe, ki Barcikára, bányába, Ózdra, haza se nagyon járnak a szülőkhöz, mindenkinek megvan a maga baja, az elhagyott pajtákat, borházakat itt is, a többi dülőben is vad gaz nőtte be, egerek, férgek tanyája lett. A szőlők nagy része kipusztult, emitt-amott árválkodott csak néhány karó, kopaszon meredeztek a kiszáradt vagy hernyórágta gyümölcsfák. A dülő régi lakói meg hol szerették, hol gyűlölték egymást, ráérttek, mint a cigányok, mondta Juhos, ő nem barátkozott senkivel, idegen volt köztük, messziről jött, többet bírt, mint akárki a környéken, egy kicsit féltek is tőle, őszinte volt és nyers, néha durva is. Fent a dombon egész évben pálinkát mért egy rokkant ember, mindenki odajárt, déltájban, délután már imbolygó alakok jöttek-mentek a porzó földúton, aztán otthon bort ittak rá, amennyit csak bírtak. Csepiéknél esténként néha sokáig ríttak az éhen felejtett disznók, és volt, mikor a nagylány reggel az udvaron ébredt. Zaboloséknál este már csend volt, ettek, ittak és aludtak. Ha felébredtek, megint csak ettek és ittak. Ha elfogyott a pénze valakinek, a rokkant hitelbe is adott. Mindig megfizették. Karasné lenézte őket, de leginkább Siróékat, azoknak soha nem volt pénzüik, és mégis éltek, senki se tudta, miből, mikor senki sem dolgozott a családból. Mégis, néha barátkozni kell velük, meg Csepiékkal is, Zabolosékkal is, mióta ez a dolog van az apjával, mert valakinek el kell beszélni, mert az ember felrobban az idegességtől, a férje egész nap oda van, dolgozik, aztán jöttében bemegy a rokkanthoz és vége. Mit csináljak vele, kérdezte az alacsony homlokú, apró szemű ember a múltkor, agyonüssöm? Este, sötétedés után egypárszor átment az apósához, hogy

körülnézzen, és apránként átvigye azokat a dolgokat, amiket még nem hordott szét más, tengerit a göréből, üstöt, aztán az üstházat is, egy kis hordót, tyúkot. Ilyenkor általában tárva-nyitva volt minden az öregnél, kulcsok a fogason, az apósa csontrészen a heverőn, ahogy ráesett, megmozgatta, nem ébredt fel, próbálgatta a kulcsokat, de a pénzt sehol sem találta. Egyszer duhében rátette a párnát az arcára, és csak nyomta, sokáig, az öreg meg sem mozdult, aztán mintha rándult volna, Géza nyomta még, ameddig bírta erővel, na, meghalt apád, mondta otthon a feleségének. Egész éjjel nem aludtak az idegességtől, aztán reggel látták, hogy az öreg biciklivel a falu felé megy.

Nem is tett volna itt semmi baj, ha az anyja nem hal meg. Karasné kiszedte a húst a levesből egy tálba, aztán elzárta a gázt. Dél van. Ivott a pálinkából, de nem esett jól, langyos volt, bor meg nincs fent, le kellene érte menni a pincébe. Aggyál, aggyál, dűnnyögte Irén az ágyon, adok, drágaságom, adok mindjárt, de nem az üvegből, mert akkor sokat iszol. Kis csuprot vett elő a polcra, töltött az üvegből egy keveset, a gyerek cuppogva megitta, mosolygott, nevetett, Karasné átölelte, csókolta, csak én szeretem az én drágaságomat, mondta, csak én. Nem is tudom, mi lesz veled, ha én már nem leszek, adná az isten, hogy egyszerre haljunk meg, vagy gyűlna meg a ház, mikor alszunk, apád most biztosan eszik, Szabóné főz neki, vagy visz neki, cipeli a kacska lábával a faluból, két kilométerről, apád azt mondja neki, szívem, anyádnak soha nem mondta csak azt, hogy hé! Meg azt, hogy hallod? Karasné megtörölgette magát, meg a gyerek arcát is, az én életem se ér már szart se, mondta aztán a levegőbe, beteg vagyok, az ember nem nyúlhat hozzám, jó neked, hogy örökre gyerek maradtál. Bezzeg Szabónénak kutya baja, pedig vén már, mint az akác, anyád sokkal fiatalabb volt, mégis ő halt meg előbb, érted te ezt, aranyom? Nincs igazság az égben sem, nincsen.

Nem telt bele két hét se a temetés után, mesélte Karasné később úton-útfélen, a piacon, Csepiéknek, Zaboséknak meg mindenkinek, már ott volt a gyönyörűség, Szabóné, az is özvegy, az édesanyám testvére, már intézkedett, sürgött-forgott, rendezkedett a szekrényekben, kijárt mindennap a faluból azzal, hogy a kertjébe megy, ami rögtön az apámé mellett van, de törődött is ő a kerttel, ennivalót hordott apámnak, amit meg én, a lánya vittem neki, a kutyának adta. Ott ettek, ott ült, ahol anyám valamikor, mikor még élt, kijött a könny a szememből, ez volt. Tudom én, a pénzre fáj a foga, azt akarja, és tudja is, hogy hol van, ha van még egyáltalán, ő bezzeg tudja, én nem. Vesz ki belőle, hogy vásárolt ezt, azt az öregnek, az meg hagyja, ki tudja, mennyit vett már ki, mikor az öreg részeg, hát már házat építtetett a kertjébe, új anyagból, kérdem én, a nyugdíjából? Meg kerítést csináltatott betonculáppokkal, van pénz, van az öreg Juhosnak! Ha Juliska, a drága Szabóné megjelenik, már megy is át hozzá a vén marha, meg segít neki földet ásni, szőlőt metszeni, mindent, nekem bezzeg nem tud segíteni, fáj a lába, ott bezzeg nem fáj. Ez az ember meg olyan, mint a segg mindenhez, ha nem vagyok mellette, nem megy semmire, meg aztán oda van egész nap, este jár haza a rokkanttól, vagy a fene tudja, honnan, lehet, hogy valami kurvától, mert kurva itt már az isten is. Ezek meg odaát mosolyognak, bájolognak, látom, így szívem, úgy Juliskám, én meg kínlódjak a gyerekével, mert hónapokig rá se néz, hónapokig? Van annak már egy éve is, hogy beállított részegen, és akkor is összeverekedtek Gézával.

Születésnapja volt a gyerekeknek, Szabóné valahogy megtudta, vagy Juhos mondta meg neki, az is lehet. Az asszony azt mondta neki, hogy akkor menj át legalább, köszönts meg, vihetnél egy kis pénzt is neki, mégiscsak a gyereked. Juhos akkor is ré-

szeg volt már, ült az asztalnál a kihűlt leves mellett, haja a szemében, borostásan, kábán. Nem megyek, mondta később határozottan, sehova nem megyek. Szabóné mérges volt már azért is, mert hiába főzött, a férfi nem evett, csak ült az asztalnál könyökölve, mostanában megint csak ivott, alig evett valamit. Nekem mindegy, mondta Szabóné, de ennyit azért megtehernél. Vigyél át vagy tízezer forintot, a fene egye meg azt a pénzt, minek zsugorgatod, úgylis azoké lesz, mit akarsz vele? Nem eszel? Juhos belemerítette a kanalat a levesbe, de csak kavargatta. Egyél már, a jóisten áldjon meg, szólt rá Szabóné, akkor minek főztem? A kutyának? Na, akkor visszatöltöm, mondta később, és majd megeszed, ha megéhezel. És tessék lefeküdni egy kicsit, de ne igyál többet, aztán borotválkozz meg, és eredj át. Ne kutyálgodj. Visszatöltötte a tálba a levest, fedőt tett rá, csinált egy kis rendet az asztalon, aztán felvette a szatyrát, na, én megyek, mondta, szerbusz. Ne menjél még, szívem, ne menjél, szólalt meg Juhos, mert megint egyedül maradok, és akkor inni kell, inni állandóan! Szabóné sóhajtott, aztán azt mondta, hogy ő már nem tud mit csinálni, ha nem hallgat rá, akkor azt csinál, amit akar. Majd a kórházban köt ki megint, az lesz a vége, ezt akarja? Ezt várja már a drágalátos veje meg a lánya, meg azt, hogy halálra igya magát, nekik akar örömet szerezni? Juhos nem sokat szólt erre, nagy nehezen felállt, hogy kikísérje Szabónét, de az asszony már szomorúan poroszkált a dűlön a kertje felé.

Karasné meg a férje a meglepetéstől szólni se volt képes, mikor beállított hozzájuk az öreg, álmos pofával, az arca összedarabolva, emitt-amott még véres volt, biztosan részegen borotválkozott, hirtelen nem is tudtak vele mit csinálni, most küldjék el, vagy marasztalják? Az ember is csak nézett összevissza, na, mi a baj, kérdezte aztán Karasné, valamit mondott erre az öreg, hogy a gyermeket jött megnézni, meg hogy születésnapja van, aztán letett az asztalra tízezer forintot. Már úgy volt, hogy beszélgettek, megkínálták borral, pálinkával, pedig már nem hiányzott neki, még ettek is valamit, csak mikor már menni készült, akkor mondott valami olyasmit, hogy aztán nehogy ezt a pénzt is pálinkára költsétek. Na, erre aztán már Géza is felugrott, kiabáltak egymásra, az öreg meglökte a vejét, az meg belerúgott a beteg, fájós térdébe, de úgy, hogy az nem tudott tovább semmit se csinálni, csak összekuporodott, de megérdemelte, Karasné meg a zsebébe gyűrte a pénzt, vigye innen, egye meg, azt mondta neki, és hogy menjen innen, ne is lássam. Géza olyan ideges volt, hogy később még utánament, azt mondta, ezt nem hagyja annyiban. A sötét szobában verekedtek vakon, míg az öreg megtalálta a botját, és összevissza csapkodott vele, nem látott semmit, csak hallotta, amikor talált, leverte a kályhacsövet, tükröt, mindent, de Karast is iszonyú ütések érték a fején, vállán, a homlokán is, keresett valamit ő is, de nem talált, aztán kiszaladt a lakásból. A kutya egész idő alatt acsarkodott odakint, mint aki megveszett, rángatta, tépte a láncot, Juhos kiment, és elengedte, de Karas akkorra már elment, látszott az alakja a villanynál a házuk előtt. Karasné lemosta a férje arcáról a vért, remegett a férfi az idegességtől, itatta, hogy hátha megnyugszik, elnyomja, adott a gyermeknek is, mert az is nyugtalan volt, rángatózott, félt, örület ez, kiabálta Karasné sírva, örület, mért hagyja az isten, miért?

Itt valami történni fog, mondta a Csepi lány Zabosnénak, mégpedig rovidesen. A lugas alatt ültek, a lány apja a rokkantnál volt, egyhamar nem is jön haza. De hát mi a fene bajuk van az öreggel, kérdezte inkább önmagától Zabosné, megvan mindenük, házat építtetett nekik az apja, szőlőt is adott, tizenhat sort, akkor tengeriföldet, meg még a gyermek után is ők kapják a pénzt, ha más ennyit kapna, még a fenekét is megcsókolná az apjának. Igen, mondta a Csepi lány, csak hogy a pénz kellene. Az, hogy

az öreg adja oda mindenét, ők meg majd gondozzák, az öreg meg úgy táncol, ahogy ők füttyölnek. Minden kéne. Az egész világ. Juhos meg haljon meg. Nevettek, tessék még inni egy kis bort, mondta a Csepi lány, ő, köszönöm, mondta Zabosné, de lassan elég lesz mára. Azt mondta a múltkor is, folytatta a Csepi lány, hogy hiába marad rá minden, ha ő most éhes, egy hónap múlva már hiába etetik. Hát nem úgy néz ki, mint aki éhes, mondta Zabosné, ezen is nevettek sokáig. Beteg az mind, mondta aztán a Csepi lány, de az a legnagyobb bajuk, hogy isznak. Állandóan. Meg Szabóné, az fáj neki, tette hozzá óvatosan Zabosné, szerintem meg itt van a kutya elásva. Az nem fér Karasné begyébe, hogy kitúrta onnan, és attól fél, hogy a pénzt is megkaparintja. Na de megyek is, főzök valamit ennek a rongy embernek, hogy bírja a kopácsolást, mert ezzel is az örületbe kerget, ha tízezer szeget bele nem ütött abba a nyomorult disznó-ólba, akkor egyet se.

Már a piacon is beszéltek, hogy az öreg Juhos megverte a vejét, mások úgy tudták, hogy a veje verte meg az öreget, meg hogy mennyi pénze lehet Juhosnak, ha ennyire megy a happaré. Voltak, akik látták, hogy Karasné hátat fordít a buszon az apjának, meg ha nem látja, a nyelvét nyújtogatja rá ott, mindenki előtt. Szabóné azt mondta, hogy akárki bemehet a bankba és megnézheti, hogy mióta gyűjtögette ő a házravalót, és a házat is meg lehet nézni, tizenkét négyzetméter, nem palota. És azt is meg lehet nézni, hogy ő mennyit dolgozik, hétköznap, vasárnap, míg más alszik vagy szórakozik, mert őt az apja így nevelte. És a gyerekei is, ha hazajönnek, mennek ki a szőlőbe, nem flangálnak. És az is igaz, hogy az öreg segít neki, de ő legalább annyit visszasegít, meg főz rá, mert a lánya felől éhen halhatna. Különbén is rokona, sógora, az ember még egy idegenen is segít, ha rá van szorulva. Szabóné mindig árult valamit, kedden, szombaton mindig a piacon volt, almát, körtét, zöldséget, virágot, mindent piacra vitt, neki már nem kellett sok, mindenkiből pénzt tudott csinálni. De a szőlő, az volt a legfontosabb, abban született, abban élt, kapálta, kötözte, permetezte, kaccsolta, mindig kellett valamit csinálni nyitástól fedésig. A férje halála óta a bort az utolsó cseppig eladta, egy kortyot nem ivott belőle. Jó bora volt mindig, még Debrecenből is jártak hozzá nagyobb ünnepek előtt, kérdezték, mondja már meg, mit csinál a borral, hogy ilyen? Csak nevette. A jó borba szőlő kell, szokta mondani, semmi más, egészséges, érett szőlő. Meg tiszta hordó. Azért a szőlőben is kialakított egy kis parcellát a virágainak, szinte mindig virított valami a kis ház előtt, petúnia, flox, esti ibolya, délignyitó, viola, tulipán, rózsza, és ki tudja, mi minden keveredett a gondosan gyomlált, öntözött földben. Beszél hozzájuk, simogatta őket, Juhos csak nevette. Csináljuk együtt, mondta egyszer az öreg, minek kínlódjunk itt a külön préseléssel, permetezéssel, metszéssel, megkezdjük nálad, és megyünk végig az enyémen. Nálam főzhetsz is, minek tűzelsz itt külön, meg én is külön. Szabóné azt mondta, rendben van, de beszéljék meg a gyerekekkel is. Megbeszélték. Szabóné lánya és a fia azt mondták, hogy ez teljesen logikus, és olcsóbb is. Már régen így kellett volna csinálni. Juhos a lányával is beszélt, az úgy tett, mintha rendben volna, azt mondta, hogy őt nem érdekli, de ha az apja meg is akar nősülni, abba már ő is beleszól. Aztán mégis meggondolta magát, vagy valaki befolyásolta, mert egy reggel átment az apjához, és azt mondta, hogy nem tetszik neki ez az egész, ha ide Szabóné befészkei magát, az úristen se robbantja ki innen. De hát nem költözik ide, mondta az öreg, nem hál itt, este megy mindenki haza, de hát mondhatott már akkor akármit, Karasné kiabált, még az anyja emlékét is elővette, összevesztek csúnyán. Ez lett belőle.

Karasné férje egy moslékkavaró fát mutogatott mindenkinek, hogy majd azzal fog-

ja agyonvágni az apósát. Ha ment biciklivel a faluba, vitte magával, szinte dicsekedett vele. Az éjszakai verekedés óta amúgy is szinte állandóan részeg, állítólag táppénzen van, de van, aki úgy tudja, hogy elbocsátották a gyárból, mert sorozatosan részegen ment be. Otthon csak jön-megy, bekiabál az apósához az utcáról, ha van ott valaki, akkor még cifrázza is. Szabóné kertjébe békákat hajigál tucatszám, mert tudja, hogy az fél tőle, elképzelné se lehet, honnan szerzi azt a rengeteg békát ebben a szárazságban. A rokkantnál azt mondta a többieknek, hogy levágja az öreg fejét, és futballozik vele, a vén kurvát meg addig zavarja, míg el nem kopik az a kacska lába. Karasné férjét hazug, összevissza beszélő embernek ismerték, úgy mondták neki, na mi van, Hány János? Mit találtál már ki megint? Barátja nem volt a gyárban sem, nagyokat mondott, hamar kiismerték, kinevették. A feleségével is cukkolták: Géza, hogy van a feleséged, az a kis téharmincnégyes? Hogy csináljátok? Elölről? Hátról? Felülről? Juhos, ha meglátta, már dühöngött, kimegyek és megolóm, meg én, az a veszett isten... Szabóné csitította, hagyjad, látod, hogy részeg, ne csináljátok a bajt, majd kijózanodik egyszer, mit csináljunk? Meg te is részeg vagy. Juhos még az elején megígérte Szabónénak, hogy csak annyit iszik, amennyit ő ad neki. Oda is adta a pincekulcsot, hogy ne tudjon inni, de aztán valahogy egy kis hordó bort kicsempészett, átvitte a pincéből a színbe. Szabóné csak csodálkozott, hogy az utóbbi időben mire ő kimegy, az öreg már be van rúgva. Azt tudta, hogy Juhos pénzt nem ad ki borért, pálinkáért, inkább szomjan hal, meg aztán mindig termelt neki éppen elég. Aztán véledenül felfedezte a kis hordót. Akkor nem szólt semmit, csak elsírta magát, másnap letette az öreg asztalára a pincekulcsot, és azt mondta, itt a kulcsod, becsaptál. Ne is mondjal semmit, azt csinálsz, amit akarsz. Juhos nem tudta, mit mondjon, aztán magyarázni kezdte, hogy értsd meg, nem bírom másképp, amit ezek csinálnak velem, ezt nem lehet másképp kibírni, hát látod, hallod, miket kiabál, meg mikor te elmész, akkor is, ebbe bele lehet zavarodni! Én alázkodjak meg? Én? Menjek oda konyorogni, hogy ne bántsanak már? Juhos már rég nem tudott segíteni Szabónénak semmit, de azért odasántikált mindennap, hogy valakivel legyen, ácsorgott mellette, vagy leült, és csúszott a földön, néha elaludt valahol a szőlősorok között, ebédkor költötte fel Szabóné, gondolta, hadd aludjon, addig se iszik. Nagyon gyenge volt már, látszott rajta, hogy nagyon beteg, és amikor másodszor kellett a mentővel elvitetni, az orvos megmondta neki, hogy ha iszik tovább, akkor vége. Vízet csapoltak a hasából, de a térdével nem csináltak semmit, azt mondták, azzal már nem lehet. Szabóné nem értette, hogy miért nem tud magának valaki parancsolni, milyen jól megvoltak az elején sokáig, dolgozgattak, beszélgettek, nem voltak egyedül. Igaz, akkor ez a mocsok nem grasszált itt állandóan, nem kiabált be állatságokat, nem dobált be békákat, nem is látták hetekig. Ő mondta is mindig, add oda nekik azt a pénzt, hagyjal meg valamennyit magadnak, van nyugdíjad is, elég az már neked, és akkor békén hagynak, mert ez a bajuk, nem más. De az öreg: ő? Ezeknek? Azok után, amit csinálnak? Karasnak? Semmit! Inkább eltüzelem az egészet! Szabóné ilyenkor sóhajtott, ebéd után rendszerint otthagya az öreget, és ment vissza egyedül a szőlőjébe.

Irén, a gyermek mozdulatlanul ült az ágyán törökülésben, most nem himbálta magát, komoran nézett maga elé, aztán azt mondta, hogy mamima. Aztán még egyszer. Karasné a tűzhely mellett foglalatoskodott, megütötte a fülét a szó, szinte megdermedt. Odament a gyermekhez, mit mondtál, csillagom? Felemelte a gyermek állát, hogy a szemébe nézzen, de az vadul elkapta a fejét. Mamma, mamma, mondta mély hangján, Karasné furcsán nézett rá, mi van ezzel a gyermekkel? Soha nem emlegette

az anyját, most hogy jött ez az eszébe? Kell valami, drágaságom, kérdezte tőle, eszel? Iszol? Eddig mindig azt mondta ilyenkor, hogy aggyál, aggyál, most nem mondott semmit. Karasné elővette a pálinkát, ivott belőle, na, kérdezte, nem iszik az én kis virágom? Elővette a gyerek csuprát, öntött bele, nyújtotta, de Irén rázta a fejét, Karasné a szájához vitte, hogy érezze a szagát, de a gyermek csapott egyet a karjával, majdnem kiverte a csuprot Karasné kezéből. Az anyád úristenit, kiáltott fel hirtelen az asszony, te beszartál? Hát mit csináltál, te, mi? Nagy nehezen felemelte a gyermeket, arrébb tette, tiszta mocsok vagy, kiabálta, hallod? Mocsok! Kaka! Irén nem szólt semmit, míg Karasné gyorsan rendbe rakta, megmosta a fenekét, másik inget húzott rá, majd át-cipelte az ő ágyukra. Eddig mindig tudta mondani, hogy kaka, pisi! Kivette a szivacsot az ágyból, másikat tett bele, lepedőt húzott rá, aztán visszavonszolta Irént az ágyába, mert az teljesen elengedte magát, nem segített, mint máskor. Na, hogy kell mondani? Hogy kell mondani, drágaságom, na? Kaka, pisi, na? Nevetett, hogy felvidítsa a gyermeket, de az csak hallgatott, felült, maga alá húzta a lábát, nyitott szájjal nyög-décselt egy kicsit, aztán kibuggyant belőle a szó: a-pám. Karasné döbbsen hallgatta. Pici korában tudta ezeket a szavakat, de mióta elborult az elméje, soha nem mondta ki. Mamma, mamma, apám, mamma, Irén, mint valami mondókát ismételtette a szavakat, újra himbálózni kezdett, egyre gyorsabban, gyorsabban, szinte nekivadulva, Karasné próbálta megfogni, de nem lehetett, rázta a gyermek fejét, pofozta, mi az isten van veled? Hallod? Mi van veled? Úristen, ha begerjed, nem bírok vele, jaj, istenem, istenem, tartotta azért a gyermeket a vállánál, hogy le ne essen az ágyról, aztán érezte, hogy lassan elfárad, majd arca borulva úgy marad. Istenem, csak aludna el, fohászkozott Karasné, még tartotta a vállát sokáig, aggyál, aggyál, hallotta később, óvatosan elengedte a gyermeket, és felsóhajtott. Irén felült, már mosolygott, a szájából vékony szálú nyál indult le az állán. Karasné öntött még egy kis pálinkát a csuporba, és a kezébe adta, megkonnyebbülve hallotta a szürcsölést. Drágaságom, ugye, hogy jó leszel, gügyögte neki Karasné, hát kit szeretek én, ha nem az én kis virágomat, egyem meg a kis szívedet. Még ölelgette, csókolgatta egy darabig, hogy megnyugodjon, töltött még egy kis korty pálinkát is neki, ő is meghúzta az üveget, aztán kiment az előtérbe. Most érezte csak, hogy mennyire kikészült, le kellett ülnie, mert úgy érezte, mindjárt elvágódik, mint egy zsák. De hol van már ez a tetves is, az isten veszejténé el, már minden megfőtt, a húsleves, a hús lepirítva, a zsiros krumpli lassan kimered, hol az istenben van? A rokkanthoz ment el, de még délelőtt, mondta pedig neki, hogy minek jársz oda, van itthon is pálinka, bor, mi az isten kell még? Azt mondta, vasárnap van, itthon üljek mindig? Hát ne üljél, hanem csinálj valamit, van dolog bőven, nem találsz? Azt mondta erre, hogy ő vasárnap nem dolgozik, dolgozzanak a szegények. Különb is már megint olyan furcsa mostanában, mint mikor kórházba került, akkor azt mondták neki, hogy még csak véletlenül se igyon, mert árt az idegének. Meg is állta egy darabig, de mostanában megint iszik. Karasné felsóhajtott, biztos nő kellene neki, az isten verje meg ezt a rohadt életet, hát mit tudjak vele csinálni? Miért nem tudok már meggyógyulni, miért ver engem az isten, miért? Felállt, az ajtóhoz ment, hogy kinézzen, de sehol senki, ebbe is bele lehet örülni, hogy az ember sokszor napokig senkit sem lát, legfeljebb Siróékat, mert ott valaki mindig a kerítésnél van, meg esetleg Szabónét, ahogy kacszák Juhosig, meg vissza, mert az öreg már nem nagyon megy át hozzá, lassan neki is vége lesz, mint a botnak, hiába volt a temérdek pénze, jutott abból mindenkinek, csak a gyermekének nem, most aztán se pénz, se egészség. Megérdemli a vén mocsok. Danolnak. Hát ez meg ki az isten? Karasné fülelt, de hiszen

ez Géza! Na megállj, gyere csak! Érezte, hogy megy fel a vér az agyába, pedig neki is mondták a kórházban, hogy vigyázzon, magas a vérnyomása, meg a mája is kivan, na gyere csak, gyönyörűség, majd itthon danoljál, előttem! Már látta a dombon lefelé jönni, de hogy? Egyik oldalból a másikba, a kutyák meg ugatták, alig tudott bejönni a kiskapun, a nyári konyha lépcsőjének kétszer is nekirugaszkodott. Na, megjöttél, gyönyörűség, kérdezte tőle Karasné, tudod, hány óra van? Na és, mondta a férje, akár-mennyi. Na, erre Karasné kinyitotta a száját. Hogy őt egy ilyen dologtalan, semmirevaló szarjankóval veri az isten, egy ilyen részeges állattal, mert inni, azt bezzeg tud, de máshoz hülye, mint a cipótalp, mondta, mondta, közben tányérokat tett az asztalra, hogy csak úgy dübrent, a fazékból kicsapott a leves, ahogy az asztal közepére vágta, egyél, disznó! A férje nem szólt, csak néha dudorászott, mint aki nem is tudja, hol van, aztán megszólalt, nem vagyok éhes. Hogyhogy nem vagy éhes, kérdezte Karasné vészesen halk hangon, és várta a választ. Én már ettem, mondta a férje vidáman, és megint dudorászni kezdett, adj egy kis pálinkát inkább. Karasné vett vagy három lélegzetet, szóval, te már ettél, kérdezte emeltebb hangon, hát ezért kínlódom én ebben a melegben egész nap itt a gáz mellett! Várt egy kicsit, aztán hirtelen felkapta a fazekat az asztalról, és a levest egy mozdulattal kiborította az ajtón a lépcsőre. Aztán a krumpelit. Aztán a húst. A savanyúságot tányérostul. Akkor így, mondta, és fúj egyet. A kezem száradjon le, ha neked még egyszer is főzök! Mind a kettő! Majd oda menjél, ahol most ettél, ha megéhezel! Meg oda menjél hálni is, meg lakni, mert én végeztem! Vi-heted, amit hoztál, akár máris! Mehetsz! Én nem fogok veled is kínlódni, tán még téged is szarassalak majd meg, mint ezt a szerencsétlent?! Karas még most sem szólt semmit, az asszonyból meg dőlt, mint a zsákból, hogy ő egy szarjankó, semmirevaló, akit mindenki kiröhög, még Siróék is, hogy lassan semmijük se marad a nagy örökség mellett, mert a méderurat kivágták még a gyárból is, mindenhol, mert gyáva, beszari alak, eltűri, hogy az apósa is megrakja, mint egy taknyos kölyköt, és úgy beszéljen vele, mint a kutyával, más ember már rendet csinált volna itt a környéken, ő lassan már ki sem mer menni az utcára, meg a piacon is ujjal mutogatnak rá, hogy a drágalátos apja két kézzel osztogatja a pénzt, az ő, a tulajdon gyermeke pénzét, ami maradt, azt meg el akarja tüzelni, megmondta Zabosnénak, hogy inkább elégeti a pénzt, de nem adja, Szabóné fia is kocsit vett, vajon miből?... Még akkor is folyt belőle a szó, amikor Karas kitámolygott az udvarra, és elővette a hátipermetezőt, mit csinálsz már meg, te idéten, kérdezte az asszony, mikor látta, hogy a férje mindenféle mérget beleönt a permetezőbe. Majd meglátod, felelte Karas, és a hátára vette a gépet, kiirtom ezeket a férgeket, kiirtom, de már üvöltött, hogy zengett a környék, Karasné már csak a kapuban tudta elkapni, és lerángatni a válláról a permetezőt, Karas akkor ránézett, de úgy, hogy az asszonyban megfagyott a vér. Állva maradt a kapuban, látta, hogy a férje elindul a moslékkeverő bottal, jaj, istenem, mondta magához térve, Mancika, kiáltotta Sirónénak, szóljon neki, állítsa meg, Siróné kilépett a kapun, mondott valamit Karasnak, mire az úgy pofon vágta, hogy nekiesett a kerítésnek, Juliska, üvöltötte Karas, hol vagy, szívem? Hadd simogassalak meg egy kicsit! Mindenki az utcán állt már, Csepiék, Zabosék, Siróék, Szabóné már messziről hallotta a kiabálást, hogy Karas őt keresi, a Juhos kútjánál álltak éppen, felkapta a szatyrárt, és sietett a háza felé, éppen magára tudta zárni az ajtót, már ott volt Karas, hol vagy, te vén kurva, hiába bujkálsz, úgymegtalállak! Dörömbölt egy darabig, aztán visszaindult, már nem is lehetett érteni, hogy mit üvöltözik. Juhossal az öreg kapujában találkozott, az indult volna, hogy Szabónét védje, de részegségében még a bottal is csak centimétereket tudott lépni,

Karas belökte az ajtón, az öreg hátrált a kútig, ott ütött először Karas a fejére a bunkóval, az öreg megroggyant, aztán még két ütést érzett, aztán már soha többé semmit.

Szabóné didergett a félelemtől a kis szobában, kifelé lesett az ablakon, és mikor már nem látta Karast, remegő kézzel kinyitotta az ajtót, kinézett, aztán mindent hátrahagyva a kert hátulján át bujkálva, faszorokban, bozótok között hazament. Mi van magával, Juliska néni, kérdezték tőle, de nem tudott válaszolni, csak sírt és sírt, majd este tudta csak kimondani a szomszédnak, hogy meg akarták ölni. Aztán magára zárta az ajtót, villanyt se gyújtott, lefeküdt, egy kis fejszét tett az ágya mellé, a tyúkot se zárta be, a kutyának sem adott enni, altatót vett be, de így sem tudott aludni, félig kábult állapotban rettenetes látomásai voltak reggelig. Reggel üzent Juhos húgának, hogy jöjjön azonnal, mert baj van. Mi van, Juliska néni, kérdezte Kovácsné ijedten, amikor a biciklit betolta az udvarra. Nem tudom, Jolánkám, mondta Szabóné, de valami nagy bajt sejtek odakint a bátyáddal, de magam nem merek kimenni. Akkor értek oda Juhos házához, amikor az orvos. Siróék szóltak be, mondta az alacsony férfi, mert tegnap történt itt valami, ma meg még nem látták kijönni az öreget a házból. Dörömböltek az ajtón, aztán az orvos benyomta az üveget, benyúlt, és kinyitotta az ajtót. Juhos bent feküdt a heverő mellett a földön, hörgött, véres hab jött a száján, bal arcán, fején szörnyű roncsolás, hát igen, mondta az orvos, behúzták ide, és lefektették. Még le is mosták az arcát, ott a véres víz a lavórban, Szabóné borzadva nézte, Kovácsné sirással küszködött, az orvos épp hogy megnézte. Hívom a mentőt, mondta aztán, még él, de azóta nem tért magához, sajnos, azt hiszem, hogy Juhos bácsinak vége. Majd itt tessenek aláírni.

Karasné az ágyon feküdt, amikor a férjét elvitték a rendőrök, semmire sem tudott válaszolni, beteg vagyok, nyögte ki néha, a plafont nézte le-lecsukódó szemmel. Azt látom, hogy beteg, mondta a nyomozótiszt, atyaisten, mondta a másiknak, ilyet még nem láttam. Irén mozdulatlanul feküdt az ágyán, a ruháján, a lepedőn, de még a falon is látszott, hogy többször is maga alá piszkolt, a fejénél egy üres csupor volt a párna és a fal közé szorulva, az asztalon szennyes edények, pálinkásüveg, az alján némi maradékkal, boroskancsó, a helyiségben szanaszét ruhaneműk, lent, a linóleumon nedvességfoltok, csirkecsont, atyaisten, mondta még egyszer a nyomozótiszt, keress már valami cipőt ennek az embernek, mégse vihetjük be bilincsben, meztláb. Meg ezt a gyereket, vagy ki ez, ezt is el kell innen vinni, ez is részeg, úgy néz ki, hogy ezek az este egy kicsit kirúgtak a hámból. Azt mondják a szomszédok, hogy a tettes reggel füttyölve, dalolva ment valami rokkant emberhez, aki pálinkát mér itt valahol, mondta a másik rendőr, és azzal dicsekedett, hogy agyonütötte az apósát, és valami vén kurvát emlegetett, hogy most már csak azt kell elintézni. Na, majd megtudjuk, ha kijózanodik, mondta a nyomozótiszt, találtál valamit? Egy gumicsizma van itt, mondta a másik rendőr, ez is jó, ha más nincs. A nyomozótiszt nézte még egy ideig a szobát, mintha jól meg akarná a képet jegyezni, aztán megrázta Karasné, hallja?! Miért nem hívtak az öreghez orvost tegnap? Mi? Talán még meg lehetett volna menteni! Hallja? Tudja, mennyit örökölt? Nem tudja, mert nem tudtuk átvinni a leltárhoz, olyan részeg volt, most meg úgy látom, még ráivott! Egymillió-kétszázezer forint a magáé, meg az ingatlan, az is kábé annyi. Lehet inni. De ha érdekli, én így se irigylem magát. Na, mentő jön majd magáért meg ezért a másikért, ne zárja be az ajtót.

Karasné hallotta, hogy dübbennek a kocsiajtók, hallotta a motorzúgást, hallott mindent, nem ivott ő annyit, hogy az eszét ne tudja, de most mit mondjon ezeknek? Akkor feküdt le gyorsan, mikor látta őket a kapun bejönni, a férje akkor már kocsiban ült,

bilincs volt a kezén, a rokkanttól hozták el. Egymillió-kétszázézer, jaj, istenem, honnan lett ez a temérdek pénz, hát mindenki azt mondta, hogy az öreg ennek is adott, annak is adott, jóságos istenem, hát úgy nézett ki, hogy már jóformán semmije sincsen, édes jó atyám, most segíts meg, jön a mentő, hogy néz ki ez a gyermek is, nem, nem megy el a mentővel, nem kényszeríthetik, a múltkor se ment el, most mi legyen, te magas-ságos úristen, hogy csaphattál így be?

Lassan felül, leteszi a lábát, valami lüktet a fejében, mint a szívverés, aztán ez a csipelő hang, mintha ezer madár, aztán feláll, poharat keres, leteszi az asztalra, felveszi a boroskancsót, de meg kell támaszkodni a falba, egymillió, meg kétszázézer, úgy érzi, a lüktetéstől lassan felrobban az agya, mert nem tud egy percre sem megnyugodni, az ajtón át olyan más, olyan furcsa kezd lenni a világ, mintha sötétedni kezdene, a boroskancsó valahogy elválik a kezétől, kapna utána, hirtelen csend lesz és semmi.

Léderer Pál

„A KÉZCIPŐ”

Episztemológiai kollázs összekötő szövegekkel

Mennyi szenvedés! hány véres halál! – s csak azért, mert valaki tájékozatlan a szociológia módszertanában. Gonoszak és jók egyaránt életükkel fizetnek Lear tragikái vétségéért. S hogy az agg király maga is belepusztul ebbe, nem ad felmentést tudatlanságára; arra, hogy nem volt járatos a mérés és kvantifikálás társadalomtudományi alkalmazhatóságának elméletében.

Lear tragédiáját ugyanis az okozza, hogy a laikus hozzá nem értésével bonyolódik bele egy mérési (és így méréselméleti) problémába.

*„...kimondjuk rejtett szándokunkat.
Adjátok a lérképet. Tudnotok kell,
Hogy országunkat három részre osztók
S erős szándékunk minden gondot és bajt
Lerázni agg korunkról, általadván
Ifjabb erőknék, míg magunk tehetőtől
Menten mászunk a sír felé.
[...]*

*Szóljatok, leányim,
Minthogy mi most le akarunk mondani
A trón és az ország gondjairól
S jövedelmiről. Mondjuk hát: melyitek
Szeret leginkább, hogy legfőbb kegyünket
Érdem szerint adhassuk.”*

Nemde, világos: *triviális mérési problémáról* van szó. Learnak meg kell mérnie leányai iránta érzett szeretetét, hogy e szeretetváltozó X_1 , X_2 , X_3 intenzitásaihoz a méréssel értékeket rendelve nagyságrendi viszonylatokat állapíthasson meg a mérési eredmények között, s országát Y_1 , Y_2 , Y_3 értékű olyan részekre ossza fel, hogy ez utóbbiak értékarányai megfeleljenek a „szeretés”-arányoknak. (Kerülni törekedvén minden metodikai bakafántoskodást, nem mérlegelem, hogy a szeretet mérése az itt minimálisan megkövetelt *ordinális szinten* történjék-e, avagy a „precízebb” eredményt, így igazságosabb osztozkodást ígérő *intervallum-* vagy *aránymérő szinten*. [*Sapientia sat!*]) Hasonlóan lényegre toró nagyvonalúsággal tekintek el attól, hogy a felosztott országrészek értékének megállapításával kapcsolatos problémákon kezdjek huzakodni.)

Szegény Lear! Mi mindent mulaszt el megtenni! Nem definiálja fogalmilag a szeretetet, hogy azon belül specifikálhassa a gyermeki szeretet alfaját; elmulasztja struktúra- és dimenzióanalízissel feltárni a szeretet összetevőit. Pedig ez súlyos dolog, fontos kérdéseket érint.

„Egyáltalán egy témáról van itt szó? Megfelel-e a »szeretet« elnevezésnek egy csak valamelyest is egységes jelentéstartomány – vagy inkább nagyon is különböző értelmű szavaknak afféle szigetcsoportja, amelyek között nincs semmiféle felismerhető kapcsolat? Van-e valami köze annak, amit a szórakoztatóipar termékei a »szeretet« szóval jelölnek, és amit Stendhal híres esszéjében *amour physique*-nek nevez, ahhoz a »teológiai erényhez«, amelyet a hittel és a reménnyel szoktunk együtt emlegetni? [...] A latin nyelv [...] legalább fél tucat olyan szóval rendelkezik a szeretet megjelölésére, amely a rómaiak számára közismert volt. Az *amor* és a *caritas* általánosan ismert. A keresztényi szeretet cselekedeteit azonban – amelyeket mi magától értőden a *caritással* párosítunk – Szent Agoston kortársai a *pietas* cselekedeteinek nevezték. [...] Ezeken kívül nemcsak az *affectio* tartozik még ide, hanem némileg meglepő módon a *studium* is [...] nevezetesen a »szolgálni akarás« és a »szolgálatára lenni« kifejezés tekintetében. [...] A szeretet jelentésének egy újabb elemét tárja eléünk [...] a *passio*, amelyen most nem szenvedélyt és fájdalmat értünk, hanem a szeretetnek azt a jellegét, hogy valami történik az emberrel. Hiszen a szeretés a nyelvtani cselekvő forma ellenére nem kizárólag és talán nem is elsősorban olyan valami, amit mi magunk tevékenyen cselekszünk, hanem sokkal inkább valami, ami történik velünk. [...] A nyelv végtelenül sokszólamú felvilágosítása szerint a szeretet egyrészt olyan, amit mi magunk tudatos cselekvésképpen »művelünk« és teszünk, másrészt valami, ami elfog bennünket, és mint valami varázslat történik velünk [...] végül olyan cselekedet, amelyet magának Istennek tulajdonítunk, és ami bizonyos értelemben azonos is vele (»Isten a szeretet«). Ha így van, nem valószínűtlen-e bizonyos mértékben, hogy mindebben valami közösnek kell lennie? Másként kifejezve, van-e egyáltalán értelmű a szeretet lényegére vonatkozó általános kérdésnek? Másrészt viszont eleve jogosan feltételezhetjük, hogy az egyetlen megnevezés nem egészen alaptalan. De hogyan lehetne pontosabban leírni azt, ami a szeretet megszámlálhatatlan alakjában ugyanaz, amennyiben egyáltalán létezik ilyesmi?» (J. Pieper: A SZERETET. In: A SZERETETRŐL. Vigília, 1987)

S ami még súlyosabb hiba: ahelyett, hogy kiagyalná a mindezeket operacionálisan mérni tudó mutató- és jelzőszámokat, mindössze ennyit mond: „Szóljatok, leányim.” E metodológiai baklövéstől már egyenes út vezet a drámai végkifejletig. Mert a lányok – a felszólításnak engedelmeskedve – szólnak. Hallgassuk Gonerilt:

„Én, sir,
 Jobban szeretlek, mint kimondható.
 Drágább vagy előttem, mint szemem világa,
 Tér és szabadság, s minden, ami ritka,
 Dús és becses. Szeretlek nem kevésbé
 Egy épség-, kellem-, szépség- és becsület-
 Aldotta életnél; mint valaha
 Gyermek szeretett s imádván volt apa;
 Szeretettel, melyhez a szó üres,
 A lélegzet szegény. Szeretlek úgy,
 Hogy annak módja és határa nincs.”

X_1 értéke ezzel tehát voltaképp adva van (ha kiszámítva nincs is). Lássuk a következő (X_2) „mérést”. Regan „mért eredményei” a következők:

„Egy ércből szerkesztve nénémmel én
 Méltónak tartom hozzá magamat.
 És úgy találom igaz szívem szerint
 Hogy ő saját érzelmimet nevezte meg,
 Csakhogy nem egészen: minden más örömmek,
 Mit az értékek legdúsabb tára nyújt,
 Én ellenéül vallom magamat,
 S csupán boldognak felséged iránti
 Szereteteemben.”

Szükszavúsága ellenére „teljes értékű” Cordelia válasza is:

„Szeretem fölségedet
 Tisztem szerint, sem többé, sem kevésbé.”

Az előzőekben Learnek kioktatólag szemére vetettem az operacionálisan mérhető indikátorok kidolgozásának elmulasztását. E fölénytudat józan szakmai rutinunk megszokottságából táplálkozik. Empirikus szociológiai kutatások gyakorlott gyakorlati szakemberei lévén, az „operacionalizálás” kiiktathatatlan része szakmai tevékenységünknek. Minél több és minél ravaszabb „index” – ennyi és nem több a valóság meghódításának a forszá. (Különösen, amióta a *sublimior mathesis* [faktor-, cluster-, út- és egyéb elemzések képében a „tudományá” válás lehetőségét kínálva] nemcsak megkísértette, de el is csábította a szociológiát.)

Mégis: a szociológusi rutin elmulasztásában vétkes Lear fájdalma van talán annyira tiszteletet parancsoló, hogy mielőtt kigúnyolnánk, szembenézzünk saját magunkkal: dörzsöltebb profik vagyunk szegény átvert öregnél? valóságos, létező tudás vezérlő módszertani lépéseinket? az ezek nyomán szerzett ismeretek valóságos képét adják a létező világnak?

*

Megfelelő hozzáértés hiányában sem tudományelméleti, sem tudománytörténeti problémák taglalására nem vállalkozom. Mindössze megkockáztatom: a (természet)tudományos és technikai opiumizmus, mely a XIX. század második felét boldogítón belengte, általános közhangulattá egyetemesült. Meglehet, naiv, de rendíthet-

len hit élt az emberekben arról, hogy az ember (és az emberi társadalom) megismerése – legalábbis elvileg – nem ütközhet akadályokba. Mély meggyőződéssel lehetett hinni abban, hogy az emberi (és társadalmi) jelenségeket éppoly szoros kauzalitás fűzi egymáshoz, mint a természeti jelenségeket: oksági viszonyaik tehát éppoly világosan feltárhatók, mint amazokéi. Hittek tehát abban, hogy nemcsak a természet, de az emberi világ is *törvények szabta módon* működik.

Hogy nem egyes új keletű tudományok akarnak önáltatásáról volt szó, hanem valóban közhangulatról, azt engedtessek egy szépirodalmi passzussal illusztrálnom, ráadásul olyan műből kiragadott részlettel, melyet már a maga korában is „tömegfogyasztásra” szántak.

A. Conan Doyle klasszikus történeteiben a híres mesterdetektív, Sherlock Holmes állandóan arra kényszerül, hogy hűséges Watson doktorának többé-kevésbé kimerítően (és példákon szemléltetve) elmagyarázza, miben is áll a sikereinek zálogául szolgáló tudományos „világnézet” és módszer. A megvilágító erejű részlet A TÁNCOLÓ EMBERKÉK című történetből való, és kísértetiesen hasonlít E. A. Poe A MORGUE UTCAI KETTŐS GYLKOSSÁG című, 1841-ben írt elbeszélésének egyik epizódjához. Megfelelő szakmai tájékozottság híján nem tarthatom kizártnak, hogy bő fél évszázaddal később, a századfordulón írt elbeszéléséhez Doyle tudatosan kölcsönzött ötletet Poe-tól. De azt sem tartom lehetetlennek, hogy ebben a tematikai egyezésben (gondoljuk csak meg: a szerzők általában olyan poénokat „kölcsönöznek” egymástól, amelyeknek a sikerében bíznak) egy mélyebb *világnézeti azonosság* kifejeződését kell látnunk.

„– Ezek szerint, Watson – szólalt meg hirtelen –, mégsem fektet pénzt dél-afrikai részvényekbe. Megdöbbenen rezzenem össze. Akármennyire is megsoktam már Holmes különös képességeit, az, hogy legbensőbb gondolataimba is így képes behatolni, tökéletesen megmagyarázhatatlan volt számomra.

– Honnan a csudából tudja? – kérdeztem.

Megfordult, egy sűrű gőzt kibocsátó kémcsővel a kezében. Mélyen ülő szemében vidámság csillogott.

– Nos, Watson, ismerje el, hogy a legteltesebb mértékben meg van döbbenve – mondta.

– Nem tagadom.

– Ezt most írásban kellene kérnem magától.

– Miért?

– Mert öt perc múlva azt fogja mondani: milyen elképesztően magától értődő!

– Biztosíthatom, hogy semmi ilyet nem fogok állítani.

– Látja, kedves Watsonom – a kémcsövet egy tartóállványra helyezte, és a hallgatónak előadó professzor módjára kiselőadásba fogott –, nem igazán nehéz létrehozni a következtetések olyan sorozatát, amelyben mindegyik – önmagában igen egyszerű – létel a megelőzőre támaszkodik. Ha, mindezek után, az ember elhagyja a közbülső következtetéseket, s hallgatóságának csak a kiindulási pontot s a végkövetkeztetést adja meg, könnyen válthat ki ámulatot, feltűnést, bármily csaloška legyen is az. Nos, igazán nem volt nehéz a bal hüvelyk- és mutatóujját megfigyelve biztosra venni azt, hogy nem szándékozik kevéské lőkéjét dél-afrikai aranybányarészvényekbe fektetni.

– Nem látom az összefüggést.

– Nem kétkem, de igen gyorsan rá fogom ébreszteni.”

(A. Conan Doyle: SHERLOCK HOLMES ÚJABB KALANDJAI)

Az idézetet itt félbeszakítom: a felcsigázott olvasó a megoldásnak utánakereshet.

Azt a gondolatot viszont érdemes kiemelnünk, hogy „nem igazán nehéz létrehozni a következtetések olyan sorozatát, amelyben mindegyik – onmagában igen egyszerű – tétel a megelőzőre támaszkodik”. Rímeljén erre egy – ezúttal már nem „krimiszertől”, hanem tudóstól kölcsönzött – idézet:

„Egy átlagember számára vajon mi jelent az, hogy természeti törvény? Az események egymásutánját jelenti, egyfajta rendet, ahol a kezdetből szigorú következetességgel következik a vég. [...] Az ok eltéríthetetlenül az okozat felé halad. A természet törvényei legyenek olyanok, mint a deduktív gondolkodás törvényei: lépések, amelyek az első foktól az utolsóig, az első októl egészen az utolsó okozatig vezetnek minket, mégpedig egy olyan úton, amely az egyedül lehetséges, biztos és (elvileg) minden részletében előre jelezhető.

Nos, a részletek e hagyományos nézet szerint roppant fontosak. Meglehető, nem sikerül képletbe foglalni a pontos törvényt, ami, mondjuk, két nagyobb szabású dolgot összeköt. [...] De ez a bizonytalanság – hiteti el velünk a fenti nézet – csupán a részletek hiányosságából fakad. Bizton állítják, hogy egyedül a jelenségek finomabb részletezésén múlik, hogy mennyire biztos a talaj, amin állunk. [...] E nézet szerint [...] a természet folytonos, részei és folyamatai pedig a végtelenségig oszthatók. Mind parányibb hajszátrugók után kell kutatnunk, s egyszer majd feltárul előtünk maga a szerkezet is.” (J. Bronowski: A TERMÉSZET LOGIKÁJA. Európa, 1986)

Minél több adat, minél több részletről – s egyszer majd feltárul előttünk a szerkezet maga. A hit, hogy az emberi világ törvények szabta módon működik, szorosan összefonódik azzal a hittel, hogy kellő számú és kellően megválasztott adatból levont következtetések alapján az emberről (és a társadalomról) precíz, helytálló megállapításokat lehet tenni, márpedig „megállapítást tenni” – ez, a méréselmélet használta tágabb értelemben, a mérés fogalmának szinonimája. A szociológus a valóság megismerésére törekedve voltaképp detekív munkát végez. Adatokat gyűjt be a „gyanúsítottokról”; ezek az adatok jeleznek valamit; ezért az adatok alapján megállapításokat tesz. „Kikövetkeztet”, akárcsak A KÉK KARBUNKULUS rejtélyét nyomozó mesterdetektív ismerősünk.

„De hát akkor miből tudja azonosítani a kiletét?” – kérdi a jámbor Watson Holmestől, soványnak tűnő „vadászsákmányuk”, egy, az utcán talált kalap felett medítálva...

– Csak abból, amit kikövetkeztetek.

– Miből, a kalapjából?

– Ahogy mondja.

– Ugyan, Holmes, maga tréfál! [...] árulja el, mire következtet ebből a kalapból? [...]

– Az például, hogy a gazdája nagy tudású és művelt férfiú, már pusztán ránézésre megállapítható. Az utóbbi három évet leszámítva meglehetősen jómódban élt, de a jó szerencse elhagyta, és most rossz napokat lát. Előrelátó, gondos ember, habár ez a tulajdonsága is megkopott mostanában, és a jelleme sajnos hanyatló tendenciát mutat. Ez a morális regresszió, amely romló anyagi helyzettel párosul, azt sejteti, hogy valamely háros szenvedély rabja lett. Feltehetően az ital kerítette hatalmába. Ezzel magyarázható az a nyilvánvaló tény is, hogy a felesége elhidegült tőle.

– Na de Holmes!

– Mindazonáltal még most sem hiányzik belőle némi tartás és méltóság – folytatta Holmes, ügyet sem vetve tiltakozásomra. – Iróasztalnál dolgozik, visszavonultan él, a fizikai erőnléte csapnivaló. [...]

– Nahát, Holmes, ez a legjobb móka, amit valaha is hallottam.

– Csak nem azt akarja mondani, hogy nem tudja, hogyan jutottam ezekre a következtetésekre?

– Hát jó. Belátom, hogy ostoba vagyok, és töredelmesen beismerem, hogy nem tudom követni magát, barátom. Példának okáért honnan veszi azt, hogy ez a fickó művelt ember?

Válaszképpen Holmes a fejébe csapta a tokfödőt. Az lecsúszott a homlokán, és megállapodott az ott a nyergén.

– Ez csupán úrmérték kérdése – mondta. – Ekkora koponyában kell már, hogy legyen valami.*

– Na és a romló anyagi helyzet?

– Ez a szélen felhajtott lapos karima három éve volt divatban. A lehető legkitünőbb minőség volt akkoriban. Nézze csak meg a finom ripszszalagot és a puha piros selyembélést! Ha valaki három éve megengedhetett magának egy ilyen drága kalapot, de azóta is ugyanazt hordja, az, barátom, biztosan lecsúszott ember. [...] A bélien felfedezhető nedvesség bizonyítja, hogy e ruhadarab viselője sokat verejtékezik, ami annak a biztos jele, hogy a szervezete legyengült.

– Na de a felesége... Azt honnan veszi, hogy a felesége elhidegült tőle?

– Ezt a kalapot, barátom, hetek óta nem kezelték ki. Az a szerencsétlen férfiember, és ezt jól véssé a fejébe, kedves Watson, akit a felesége kienged az utcára olyan kalapban, amelyre többhetes por rakódott, joggal feltételezheti, hogy hitvese vánta táplált szeretete már nem a régi. [...]

– Magának mindenre van válasza.”

(A. Conan Doyle: SHERLOCK HOLMES KALANDJAI)

Érdekes egy kicsit elemeznünk Holmes fölényes magabiztosságát. Amire figyelünk kell, az természetesen nem elsősorban az, helytállók-e értelmezései. Valóban igaz-e például, hogy a férjüktől elhidegülő asszonyok ritkábban teszik rendbe férjük ruhadarabjait, vagy hogy az izzadékonyság feltétlenül a rossz fizikai kondíció jele? Ami fontos, az a gondolkodás mechanizmusa mögött fölsejtlő logika:

– a dolgok jelentenek valamit (azaz jelölői valamilyen jelentésnek);

– objektív meghatározottságú, rögzített jelentésük van (nem viszonyulhatunk hozzájuk úgy, mint a tükörországbéli Humpty Dumpty, aki ezt mondja Alice-nak: „Ha én használok egy szót, akkor az azt jelenti, amit én akarok, sem többet, sem kevesebbet!”);

– képesek vagyunk arra, hogy értelmezzem őket, megfejtssem jelentésüket (hiszen fix összefüggések elrendeződései alakítják éppen-olyanságukat);

– amit számomra jelentenek, az nem más, mint objektív jelentésük (hacsak nem tévedtem, azaz: nem hibáztam – ami számomra ugyan lehet kellemetlen, de nem érvényteleníti a dolgok egyértelműségére vonatkozó posztulátumot);

– a dolgok mindenki számára azt jelentik (azt kell jelentsék!), amit számomra jelentenek (ha már egyszer objektíve egyértelműek);

– aki ugyanazt a jelentést tulajdonítja a dolgoknak, amit én, az helyes tudással rendelkezik, aki nem, az tévedésben marad.

Teendők, ebből következően, már világos: nem szabad tévednünk (azaz: hibázunk) az egyértelmű jelentés felderítésében.

Igen ám, csakhogy

„Szemben a társadalmi jelenségekkel, a természeti vagy fizikai jelenségeknek nincs belső jelenségstruktúrájuk, és ezért ott a tudósnak szabadságában áll, hogy megfigyelje őket, és olyan magyarázatokat alkosson, melyek külsőlegesen a vizsgált, konkrét jelenséghez képest, és függetlenek attól. [...] A természettudós [...] olyan jelenségekre ügyel, melyek a megismerés számára nem struk-

* Mielőtt a kedves olvasó levegő után kezdene kapkodni, hadd emlékeztessem arra, hogy a szociológia nagy klasszikusa és alapító atyja, Durkheim, DE LA DIVISION DU TRAVAIL SOCIAL című alapvetésében hasonló következtetéseket von le a férfi- és női agy súlyában és térfogatában mutatkozó különbségekből.

turáltak, így a jelenségeket, melyekkel foglalkozik, abban a biztos tudatban ruházhatja fel jelentésekkel, vagy veheti alá értelmezéseknek, hogy semmiféle inherens jelentőséget vagy intencionalitást nem hanyagol el.” (B. Smart: A FENOMENOLOGIKUS SZOCIOLÓGIA – ALTERNATÍV SZOCIOLÓGIA? In: A FENOMENOLÓGIA A TÁRSADALOMTUDOMÁNYBAN. Gondolat, 1984)

Jogos, persze, kétkedéssel fogadni mindazt, amit a humaniorák az „egzakt” természettudományokhoz keveset konyító művelői a természettudományok sajátos mibenlétéről fecsegnek. De úgy tűnik, hogy a „terepen mozgó” hozzáértő szakemberek is osztják ezt a véleményt. Ezt tanúsítja például a korunk Einsteinjének tartott angol fizikus, Hawking elejtett megjegyzése is, mely szerint „Az erőhordozó részecskéket négy csoportba sorolhatjuk aszerint, hogy mekkora erőt hordoznak, és milyen részecskéikkel lépnek kölcsönhatásba. Rá kell mutatnunk, hogy ez a négy csoportba osztás emberi megfontolás eredménye, kényelmes a részleges elméletek megalkotása szempontjából, de nincs szükségképpen mélyebb oka”. (S. W. Hawking: AZ IDŐ RÖVID TÖRTÉNETE. Maecenas, 1989)

„Ezzel szemben a szociológus jelentésekből összetevődő világot vizsgál, és ezért szükségszerűen a társadalmi világból merített jelentésekhez és értelmező eljárásokhoz kell fordulnia, ha a társadalmi jelenségekről valamiképpen be akar számolni. A társadalomtudós számára az elemzésnek vagy vizsgálatnak alávetett jelenségek már eleve strukturáltak. A társadalmi jelenségeket a társadalmi világ tagjai számára megnyilvánuló jelentésteli voltak (meaningfulness) jellemzi, és csak ezáltal ismerhetők fel.” (B. Smart: id. mű)

Ennek megfelelően

„A fenomenologikus szociológia elveti a természettudományos paradigmát alkalmazó szociológiai megközelítések azon elgondolását, hogy a társadalmi világ olyan tárgyi világ, melyet el lehet választani tagjainak értelmező eljárásaitól, legyenek ezek akár hivatásos szociológusok, akár laikusok. A társadalmi világot mint alanyi világot, mint az emberi tevékenység, az értelmezés és az intenció termékét tárgyalja. Ezért, bár a fenomenologikus szociológusok elfogadják, hogy a világ tényszerű látszatot ölt, ezt úgy fogják fel, mint a társadalmi világ tagjai által végzett külsővé tevő és tárgyasító gyakorlat jelzését, nem pedig mint a társadalmi világ valamiféle meghatározó jellegzetességét.” (B. Smart: id. mű)

Hát igen, ez az, amiben Holmes kevésbé jeleskedik. A dolgoknak tulajdonított jelentések, jelentőségek, az „intencionalitások” őt nem foglalkoztatják. Természettudósi attitűddel vizsgál embereket. Ez nemcsak azért baj, mert

„Van egy másik probléma is, amely valamennyi társadalomtudomány sajátja, függetlenül attól, hogy az adott diszciplína a múlttal, a jelenrel avagy a jövővel foglalkozik. Arról van szó, hogy e tudományok tárgyai minduntalan jellemzik önmagukat. Ez pedig minőségi különbséget jelent a természettudományokhoz képest. A működő tűzhányó nem akarja elhúzni a geológussal, hogy valójában ártatlan vakondtúrás. A gránitkocka nem tesz úgy, mintha rododendron volna, és a pisai ferde toronyból aláhullóban nem bizonygatja, hogy a saját szabad akaratából esik, s nem az általános tömegvonzás mozgatja. [...] Ezzel szemben a társadalmi élet szereplői ritkán némák. [...] egytől egyig állandóan értelmezik saját magukat és cselekedeteiket, ami egyszerre áldás és átok, a megvilágosodás kútfeje és a zavar forrása.” (A. Gershenkron: AZ IDEOLÓGIA MINT MÓDSZERTANI ÉS TÖRTÉNELMI PROBLÉMA. In: A GAZDASÁGI ELMARADOTTSÁG TÖRTÉNELMI TÁVLATBÓL. Gondolat, 1984)

Az igazi baj az, hogy így valóban csak az vizsgálható, ami – hogy Collingwood kifejezését kölcsönözsem – „a testek és mozgásaik terminusaiban leírható”. Ez pedig kevés, mert szemben a természeti világ vizsgált objektumaival, „mozgásformáival”, amelyeknek nincs eleve adott struktúrájuk, s főleg nincs ahhoz tudati, reflexív, visszaható viszonyuk – az embernek van. Ugyan nem nagy divat ma Marxtól citálni, tegyük meg mégis.

„Az állat közvetlenül egy az élettevékenységével. Nem különbözteti meg magát tőle. Ő maga az. Az ember magát az élettevékenységét akarása és tudata tárgyává teszi. Tudatos élettevékenysége van. Ez nem olyan meghatározottság, amellyel közvetlenül egybefolyik” (K. Marx: GAZDASÁGI-FILOZÓFIAI KÉZIRATOK. Kossuth, 1962)

De ha az ember társadalmi cselekvését akarása és tudata tárgyává teszi (s ezzel olyan cselekvéssé, amely a cselekvő által vélt – intencionált – értelme szerint számot vet a mások viselkedésével s az annak tulajdonítható intenciókkal), akkor az, ami „a testek és mozgásaik terminusaiban leírható”, kevés. Az emberi viselkedés más, mint a fizika „jelenségei”. Newton Feynman idézte válasza csak egy fizikust elégíthet ki.

„Bár a matematikai törvényt ismertettem, nem adtam meg e mechanizmus működésének kulcsát. [...] A mechanizmus működési elvét mélyebben kell keresni, s ezt eddig már sokan meg is próbálták. Magát Newtont is kifaggatták erről. »Hiszen ez nem jelent semmit – nem magyaráz semmit« – mondták neki. Newton így válaszolt: »Megmondja, hogyan mozognak. Ez elég. Én azt mondtam meg, hogyan mozognak, és nem azt, hogy miért!«” (R. Feynman: A FIZIKAI TÖRVÉNYEK JELLEGE. Magvető, 1983)

Az, ami „a testek és mozgásaik terminusaiban leírható”, ugyanis a legkülönbözőbb dolgok indikátora lehet. Azt, hogy Kovács úr vasárnap reggel víkendtelkén csodás japán fűnyírógépével a fűvet nyírja, persze nagyon pontosan leírhatjuk egy szélsőséges behaviorizmus kategóriáiban. Hogy ez a tevékenység mit jelent – vagyis hogy tartalmilag minek az operacionálisan mérhető mutatója –, az magából a behaviorista leírásból egyszerűen nem fejthető fel. Lehet kiváló mérőeszköze annak, mennyire utálja Kovács úr későn kelő telekszomszédját (akinek álmát így legitím módon zavarhatja meg). Jelzheti azt, hogy elhidegülőben van feleségétől, de mert a nyílt szakításig még nem jutottak el, ezért ürügyet kell keresnie, hogy a vele való együttléte kerülhesse. Lehet indikátora Kovács úr „kivülről irányítottságának”, annak, hogy Kovács úr meg kíván felelni a szomszédok elvárásainak, akik nagyon határozott normákat fogalmaznak meg arra vonatkozóan, hogy a konszolidált polgárnak hogyan kell viselkednie a hétfégi telken. Lehet, hogy csak annyit példáz a dolog, hogy Kovács úr úgy érzi, szüksége van egy kis testmozgásra a szabad levegőn. És persze az is lehet, hogy e tevékenységen keresztül az fejeződik ki, hogy Kovács úr jó üzletember, aki tudja, hogy ha telke értékét (egy esetleges eladás reményében) növelni akarja, akkor azt gondolni, karbantartani kell.

E gyermektevékenység példából nemcsak azt a tanulságot vonhatjuk le, hogy a vasárnap reggel fűvet nyíró Kovács urak falanszterbe illően azonos bábmozdulatai mögött egészen különböző motívumok, intencionáltságok, önértelmezések húzódnak meg, de arra is következtethetünk, hogy a feleségüktől egyformán elhidegülő, szomszédjaikat egyformán utáló vagy egyformán előrelátó Kovács urak más és más jelzésekkel fejezik ki ugyanazon motívumaikat, intencióikat, önértelmezéseiket.

Az empirikus szociológia – különösen kérdőíves válfajaiban – nagyon határozottan

félresöpri ezt a problémát, amikor az *ingerazonosság* követelményét posztulálja (J. S. Mill logikájának szellemében egyébként teljesen jogosan) a tudományosság sine qua nonjaként. Technikailag ez azt jelenti, hogy

„a kérdezőknek feltétlenül tisztában kell lenniük azzal, hogy minden egyes kérdést pontosan úgy kell feltenni, ahogyan megfogalmazták őket. A kutatás megtervezése folyamán minden egyes kérdést gondosan kipróbáltak, hogy a lehető legegyszerűbb módon pontosan a kívánt értelmet fejezze ki. A kérdezőknek meg kell érteniük, hogy még a kérdés csekély átfogalmazása is megváltoztathatja annak jelentését annyira, hogy eltérő vonatkoztatási kerethez igazodó választ eredményez, vagy eltorzítja a feleletet. Ugyanígy tilos a kérdés mindennemű rögtönzött megmagyarázása. Az ilyen magyarázat is módosíthatja a vonatkoztatási keretet, vagy befolyásolhatja a választ, s könnyű belátni, hogy ha minden kérdezőnek megengednénk, hogy legjobb belátása szerint variálja a kérdéseket, a kutatás vezetőjének nem lenne biztosítéka arra, hogy a kapott válaszok összehasonlíthatók. [...] Ugyanebből az okból a kérdéseket abban a sorrendben kell feltenni, ahogyan a kérdőívben szerepelnek.” (In: Cseh-Szombathy L.–Ferge Zs. (szerk.): A SZOCIOLÓGIAI FELVÉTEL MÓDSZEREI. KJK, 1975)

Ehhez igazodik az a kérdezőbiztosoknak szánt instrukció, mely szerint

„Ha úgy látszik, hogy a válaszoló nem egészen ért egy kérdést, a kérdező csak annyit tehet, hogy lassan és megfelelő hangsúlyozással megisméli.” (Uo.)

Tetszenek érteni? HA ÚGY LÁT-SZIK, HOGY A VÁ-LA-SZO-LÓ NEM E-GÉ-SZEN ÉRT EGY KÉR-DE-ST, A KÉR-DE-ZŐ CSAK ANY-NYIT TE-HET, HOGY LAS-SAN ÉS MEG-FE-LE-LŐ HANG-SÚ-LYO-ZÁS-SAL MEG-IS-MÉT-LI.

Világos a háttérben meghúzódó föltételezés. A kutató – *expert* mivoltából következően – birtokában van a mindenki által egyetemlegesen osztott, elfogadott értelmezéseknek. Ezért jogot formál arra, hogy azt higgye: a „Mennyire szereti Ön az édesapját?” kérdésnek *mindenki*, a legapróbb részletekig egyezően, *ugyanazt* az értelmet, jelentést, tartalmat tulajdonítja, amit ő, a kutató szán neki. (Hogy ez mennyire nem így van, ahhoz tanulságos elolvasni Bourdieu A KÖZVÉLEMÉNY NEM LÉTEZIK című híres tanulmányát.) Logikusan egészíti ezt ki az a további föltételezés, hogy a természet-tudományos objektivitás hajszolásában minden lidérces, messze fényüktől megfosztott, „kísérleti személyné”, sőt „ksz”-szé redukált emberek által adott válaszoknak a válaszadó – és minden válaszadó – *ugyanazt* az értelmet, jelentést, tartalmat tulajdonítja, amit a kutató ért rajtuk.

Persze attól, hogy félresöpörjük, a probléma még létezik. Ki kell mondanunk: az egyetemes érvényűen „egzakt” *operacionális indikátor* – fikció. Eldöntendő kérdés ezek után, hogy az empirikus szociológia mai matematizáltságáról mit gondoljunk. Elfogadjuk-e azt az álláspontot – vannak, akik ezt igen magabiztosan képviselik –, hogy a mérésben és a mérték jelentésében óhatatlanul bennefoglalt bizonytalanságokat egy bonyolult matematikai apparátus úgy vonatkoztatja, vetíti egymásra, hogy az eredménynek mégiscsak tulajdoníthatunk „kézzelfogható” realitást. Nekem, e probléma kapcsán, sajnos mindig Eörsi István jut eszembe, aki egy helyütt valami olyasmit ír, hogy matematikára berendezkedett korunk abszurdítására igazából akkor döbbsent rá, amikor barátjától a kislfia megkérdezte: Apu, ha egy szobában hárman vannak, és

öten kimennek, hány embernek kell bejönnie ahhoz, hogy senki ne legyen benn. (A válasz – és ezt már én teszem hozzá – természetesen: kettőnek. A $3-5+X=0$ egyenlet megoldása ugyanis: $X=2$.)

•

Mint az eddigiekből bizonyára kiderült az olvasó számára, úgy érzem, hogy a szépirodalom figyelmes tanulmányozása hasznára válhat a szociológusnak, mert ha „*elgondolkodik, s ügyel rá, hogy gondolatai ne kalandozzanak összevissza, hanem helyes irányban haladjanak, nagy igazságoknak jöhet nyomára*”. Hadd forduljak hát megint egy irodalmi analógiához. Arra a neki feltett kérdésre, hogy milyen írói probléma foglalkoztatja, Abody Béla egy interjúban így válaszolt:

„*Tulajdonképpen egyetlen. A jelenség, sőt a jelenség megindította képzettársítás is okvetlenül gazdagabb, mint a jelzésrendszer. A fogalmazás válogatás, azaz döntés: mi mindenről mondunk le, amire nincs pontos szó, hogy ezt a gazdagságot legalább egy viszonylag tisztességes szegénységgel pótoljuk.*” (Abody Béla: *NEGYEDIK NEGYED. Szépirodalmi*, 1981)

Az analógia már csak azért is indokolt, mert a szociológia módszertani szakirodalmában eléggé bevett közhelynek számít az a gondolat, hogy az empiria művelése voltaképp egyfajta fordítói tevékenység: fogalmi nyelvről operacionális nyelvre történő fordítás. Fogadjuk el ezt a metaforát, s fogadjuk el azt is, hogy a jelenség gazdagságát „*viszonylag tisztességes szegénységgel*” törekszünk pótolni. Hogy milyen eredménnyel? – szolgáljon erre érzékletes példaként egy szépirodalmi összevetés. Legyen Schiller balladája, *A KESZTYŰ*, annak a „jelenségvilágnak” szimbóluma, melyet a szociológus – mint „műfordító” – a saját nyelvére kíván átültetni. Vajon az eredetivel egyenértékű csengő-bongó vers lesz-e a „válogató döntés” eredménye, vagy döcögő zagyvaság? Az eredmény – bár az ítések véleménye eltérhet egymástól – minősíthető. De csak azért, mert az eredeti *adottan* létezik. Ám a jelenségvilág – legalábbis e mellett próbáltam az előzőekben érvelni – nem létezik *adottan*. Szociológiai „műfordításaink” kvalitása ezért – sajnos, sajnos – igazából nem ítéhető meg teljes bizonyossággal.

SCHILLER: DER HANDSCHUH

A kesztyű

*A ketrecek elé ült
s viadalt nézni készült
Ferenc király:
s főurak körülötte,
s az erkélyen fölötte
a hölgyek szép kara vár.*

*A király uja intett:
a tág ketrec kinyílt s egy
oroszlán baktat elő nehéz
léptekkel és*

A kézcipő (Nyersfordítás)

*Oroszlánketrece előtt,
Hogy a hadijátékot megvárja,
Ült Ferenc király,
Es körülötte a korona nagyjai,
Es körben magas gerendán (gyámsán)
A hölgyek szépen bekötve.*

*És ahogy billeget az ujjal, (saját ujjával)
Fel csinálja magát a távoli állatkert,
És befelé meggondolt járással (lépésekkel)
Egy oroszlán taposott,*

hangtalanul
 lapul,
 ástva néz szét,
 megrázza sörényét,
 nyújtózik unottan
 s elnyúl a porban.

A király int s nyomban
 egy vasrácsos kapu föl-
 nyílik emitt is,
 s azon külör
 hevesen szökellve
 egy tigris.
 Az oroszlánt látva nagyot
 ordít legott,
 és farka vad
 karikába csap.
 Kinyúl a nyelve;
 sunyítva, tompán
 horkan, s az oroszlán
 körül le-fel
 jár, majd lehever
 morogva odább.

A király újra jelet ad,
 s egyszerre kiugrik két kitárt
 kapun át a porondra két leopárd
 és tüstént harciasan a
 tigrisre rontana.
 Az párszor rájuk teszi mancsát.
 Az oroszlán felüvölt zordan,
 feltápáskodik – erre nyomban
 csend lesz, s a homokon
 vért szomjazón
 lapulnak a szörnyű macskák.

S most fentről egy kicsiny
 kézből egy fél kesztyű esik tm
 az oroszlán és tigris közé le
 épp középre.

S Kunigunda kisasszony gunyorosan
 ránéz Delorges lovagra:
 „Lovagom, ha úgy imád, ahogyan
 lépten-nyomon esküje vallja,
 nos, hozza fel azt a kesztyűt nekem.”

És nézi (magát) némán,
 Körös-körül,
 Hosszú ásítással,
 És rázza a sörényeket,
 És kinyújtja a tagokat, (végtagokat)
 És fekszik le.

És a király billeget ismét, (újonnan)
 Erre nyitja fürgén (önmagát)
 Egy második örült, (elmebeteg)
 Ebből lök (taszít, bucáz)
 Vad ugrással
 Egy tigris előre.
 Ahogy ez az oroszlánt meglátja,
 Ordít ő hangosan, (kifejezést ad érzelmeinek)
 Ver a farkkal (farkával)
 Egy félelmes karikát
 És kinyújtja a nyelvet,
 És körben bátortalanul
 Körüljárja a fenevadat
 Dühösen dorombolva (mórikálva)
 Erre nyújtja ő magát
 Morogva oldalra le.

És a király billeget megint,
 Erre köp a kétszeresen kinyitott ház (okád)
 Két leopárdot egybe ki,
 Ezek döntenek bátor harcingerral
 A tigrisállatra;
 Ez csomagolja őket az ő borzasztó lábával,
 És a fenevad ordítással
 Feláll, erre lesz csend;
 És körben karikában (körös-körül körben)
 Gyilkosságnyavalyától (gyilkosságahajhásztól) forrón
 Táboroznak a rettenetes cicák. (macskok)

Akkor zuhan a tornác kerületéről
 Egy kézcipő szép kéztől
 Közé a tigrisnek és az oroszlánnak (fenevadnak)
 Középen le.

És Delorges lovaghoz incselgő értelemben
 Megfordítja magát Kunigund Kisasszony:
 „Lovag úr, ha magának olyan forró van,
 Ahogy nekem esküszik minden órában,
 Ei, vegye nekem a kézcipőt fel!”

S a lovag lemegy sebesen,
belép a porondra szilárdan,
meg se remeg,
s az ijesztő szörnyetegek
közül a kesztyűt felveszi bátran.

A sok lovag és úri dáma
borzong s ámulva csodálja.
Ő hozza a kesztyűt, arca nyugodt.
Dicsérete hangzik szájról szájra.
A hölgy szemében szerelem ragyog –
az a boldogság ígérete ott: –
Kunigunda kisasszony epedve várja.
Ő a kesztyűt arcába veti:
„Hölgym, nem kellene a kegyei!”

S otthagyja nyomban utána.
(Rónay György)

És a lovag, sebes szaladással,
Lép le a szörnyű állatkertbe
Szilárd lépésekkel,
És a szörnyetegek közepéből
Fogja ő a kézzipót hetyke (szemtelen) ujjakkal.

És báméskodással és megrökönyödéssel
Nézik őt a lovagok és úriasszonyok,
És megfontoltan hozza a kézzipót vissza.
Akkor harsog neki a dicsősége minden szájából,
Ámde törékeny szerelempillantással –
Ez kecsgeteti neki az ő közel szerencsését –
Elfogadja (jó szívrrel látja) őt Kunigunda Kisasszony.
És ő dobja neki a kézzipót az ábrázatba:
„A köszönetet, Hölgy, nem használom!”

(nem veszem igénybe)
És otthagyja őt ugyanabban az órában.
(Weöres Sándor)

Felreértés ne essék, nem kívánom én tagadni mint értéktelent a szociológusi tevékenységet. Nem kívánom én elvetni mint haszontalant a szociológusi szakértelem esz-közkészletét. Mint egy jeles kultúrantropológus írta: az, hogy megvalósíthatatlan az abszolút, tokéletes sterilitás, még nem ok arra, hogy a szennycsatornában végezzünk műtétet. De azért e *bon mol* meg is fordítható. Azért, mert nem egy pocsolnyában áll a műtőasztalunk, még érdemes mérlegelnünk, megtettünk-e minden tőlünk telhető az operáció sikeréért.

Különben csak „rettenetes macskok” ugrabugrálása az, amit teszünk.

Závada Pál

LÁTOGATÁS CSENGETÉSTŐL RAGYOGÁSIG

Fel-alá járok a szobában, ha az ajtó felé megyek, az némi haladék, de az asztalnál ijesztően fehér a papír, a takaró alatt fekvé nézem, hogy felülök, felállok, és fel-alá járkálok egy ház előtt, bemenjek vagy ne, elkezdjem, bocsánat, hogy zavarok, dehogysis, nem zavar, azt hiszem, mégis alkalmatlan, miért volna, jó, csak felveszem a hangját, vagyis a telefont, jegyzetelés helyett, de még mindig csörög, hosszan cseng...

Dobri gyen, Palyko, vi sztye, nocsak?, kérdezik, hogy én vagyok-e az, aki ajtót nyitott, becézett keresztneve men szólítanak meg, ahogy az otthoniak szoktak gyerekkoromban, csak most magázva. Két asszony áll az ajtóban.

Ja szom, válaszolom nekik, úgy látszik, ismernek, és talán nekem is tudnom kéne, hogy ők kicsodák. Nye hnyevajtye sza, zse vász *háborgatujeme*, kezdik az elnézésekért a zavarásért, nem háborgatnak, mondom félálomban, s még el sem gondolkodom azon, vajon mondjam-e én is úgy, *tótkomlói fonetikával*, ahogy ők, hogy nyi, nyi, nye háborgatujetye. Eleve tudom, úgy is megértük, ahogy én mondom, ha egyszer a szülőfalum nyelvén szólaltak meg. De vajon tényleg azon-e? Itt, a hetedik kerületi, negyedik emeleti ajtóban? Nem a szemközti lakást kereső erdélyiek ezek inkább, vagy szomszédaink görög rokonai, bizonytalanodom el, *jól értem én ezt?*

Még gimnazista koromban, az egyik téli szünetben, KISZ-es sítáborban a dobogókői üdülőben, egy reggel azt álmodtam, hogy otthon, a szülői házban alszom, és arra ébredek, ahogy a szomszédunkban lakó agglegény kovácsnak, Jóska bácsinak a nyanya Zuza nevű és rendkívül éles hangú cselédje (Jóska bácsi háztartásába bejáró nő) a piacról jövet, szokása szerint ordítva tér be nagyanyámhoz, nyanyicska Mara, tu sztye?, *v népbougye* szom bola! (tudniillik nyanya Zuza rendszerint már azt megelőzően közölte, hogy teszem azt, a népboltban járt, mielőtt még nagyanyámat, benézve a konyhába, kiszólva az udvarra, megtalálta volna), és a kérdezőnek válaszol a kérdezett, tu szom, tu, hallatsz az oroktól fogva ismert, dallamos nyelven, amely, lássuk be, hogy nem szlovák, hanem tót, sőt talán csak komlói, s én a másik oldalamba fordultam, de nem ekkor, hanem amikor nyanya Zuza tudtul adta, hogy akkor ő itt most takarítani fog, hittem azt, hogy álmodom (hisz nyanya Zuza nem nálunk, hanem Jóska bácsinál szokott takarítani), pedig, hogy a piaci hírek harsány közvetítésére felébredtem, az volt az álom, és a pilisi szlovák szobaasszonyok társalgása, majd egyikük becsörtetése és ismerős hanghordozással bejelentett takarítási szándéka volt a megfellebbezhetően valóság.

All a két asszony az ajtóban, egyikükön kék dzsörzérúha, a kezében barna műbőr utazótáska, a másikon fekete akrilkardigán, szürke-fekete virágmintás nejlonekendővel, a lábánál piszkosfehér, zsinórfogantyús bevásárlószatyor, *Universal* feliratos. Tesztes, megvastagodott lábú hetvenesek, falusi nagymamák.

Újból nekirugaszkodnak a bebocsátatásnak, elnézést, és most már semmi teketóriázás, *beengedi minket?*, kérdezi meg a dzsörzérúhás, s most már biztos, hogy nem görögül, és az alanyi helyett használt tárgyaz ragozás minden kétséget kizár, lyebo nyanyicski Mare usz velymej nacsim, hogy Mara néninek már nagyon kell, *uctyim peknye* (ezt a „tisztesség-ne-essék-szólván” értelmű kiszólást mindig kedveltem, de van, aki azt mondja: *prepitujem*), *kcela bi sza vistyaty, ja, ha ennyire, hogy sürgősen vizelni* kell, akkor nincs mese, széles karmozdulat a fürdőszoba felé, potye frisko, csak jöjjen gyorsan.

Alye talán zme vász nyi szposztyelyi *kiugrasztovalyi?*, érdeklődik beljebb lépve a dzsörzérúhás, hogy vajon nem az ágyból vertek-e ki, ezt kérdezi, álnokul, hiszen félig magamra rángatott köpenyem, dagadt szemem, bamba ábrázatom magáért beszélne, á nyi, nyi, dehogy, tagadom mégis, ahogy illik. Csak hát zse *na Körösi* zme teraz dvoslyi *do Keletiho*, világítja meg ő a helyzetet, miszerint most ért be a vonat, a zse egyenesen szem zme sza habalyi, mármint ide, hozzám. Egyenesen szem, hozzám siettek, vajon miért, kérdezném tőle, gondolom magamban.

Nadrágot-inget húzok a szobában, nak sza pácsi, tessék, ültetem le őket aztán, hállázkodva köszönik meg, csomagostul foglalnak helyet, torkot köszörülünk, majd hallgatás. Megkérdezem, kérnek-e kávét, de hevesen ültakoznak, talán teát?, nem, nem, isten ments (bozse chrány), nem, semmit, nyics, no! Megint csönd.

No, a vlasznye, tulajdonképpen...?, próbálnám a tárgyra terelni a szót, erre vendégeim egymásra néznek, s némi fészkelődés után a kék dzsörzérúhás annak jeléül, hogy jó, akkor ő elkezd, biccent egyet, csítalyi zme, azt mondja, ako do zrányika tjetno novini zovú, ebben a, mi a rossebnek hívják újságban, zse Palyko vi, mármint én, ako odavalósi komlósan, segíti, zse hát, pomózsetye, ha az emberek, hogy hát zsebi, szóval, no.

Ja, aha... Mi? Hát... a népújság, dadogom, ja tatam, abba én, ha azt járatják, azt hiszem, nem írtam, csak egy, cso to bolo, interjút csináltak, alye... a kollégák ott is, nagyon készségesen, ha az emberek ügyes-bajos dolgaikkal felkeresik, vagy levélben... Álye nyi, Palyko, *vi félre rozumjetye*, nem, nyi je o tom, nem arról van szó, nám uzs nye nacsim, nekünk nem kell nyics *elintézovaty*. Nem, nem, nyi! De, teszem azért hozzá, nyi za to mondom, nem azért, mert én velymej szívesen, csak nyugodtan. Álye de-hogyis, nyics no, háritanak kórusban.

Hanem? No tak miről, o csom bi bolo...? Podlya pravdu, szánja rá magát ismét a dzsörzérúhás asszony, hogy megvilágítsa, mi az igazság, mi z nyanyicskov Markov lyen egyszerűen pozhováraty, hogy hát ők Marka nénivel csak beszélgetni szeretnének velem. Beszélgetni, lepődök meg némán, miről? Hát tak... cso novo, mi újság Komlóson?, kérdezem. *Hmmm*, biggyesztek le egyszerre az ajkukat, és vonogatják a vállukat, hogy *nyinto különösebben nyics*. Ismét egy hosszabbacska csönd.

Pocsúv szom, próbálkozom egy témával, bementa a tévé, hogy sertésvész van a megyében. Ahá, Erka, ti szi nye pocsúla? (te nem hallottad?), fordul oda társnőjéhez a Marka néninek nevezett akrilkardigános, hogy *vraj na Csabe je száj- és körömfájás*, alye főorvos *sza nyekceu nyilatkozovaty*, zse egyszerűen nye bov hajlandó se volt. *Aáálye*, cáfolja a, most már tudom, Erka néni nevű dzsörzérúhás legyintve, nyi je to száj- és körömfájás, lyebo rádjev vravev, mondja a rádióra hivatkozva, zse *románi behurcovaalyi meszo*, a zse je to voljaka ismeretlen nyavalya. Az áthordott romlott hústól?, kérdezem, s ők hevesen bólogatnak, ahá, öhö, *ömmm*, ugyanis a komlósiak az *igent*, úgy, hogy *áno*, nem is használják.

Nézünk mindhárman magunk elé. Én bizony kávéznék, egyelőre mégse mozdulok, csak amikor a hál' istennek hűvösebbre fordult időt kezdik el megtárgyalni, és szerencsére megint csak egymás közt, settenkedek el a kávéfőzőhöz, de eső még mindig nem esik, sopánkodnak ők sóhajtozva, nye padá.

A lyen takto, szám szebe?, veti utánam, a tűzhely felé, a nicsak, milyen bátran évődő kérdést Erka néni, azt firtatva, hogy csak úgy, egymagam szöszmötölök magamnak?, amin afféle ugratást kell érteni, férfi a konyhában, sehol az asszony? Lyen takto, motyogom zavartan, azt latolgotom, mit kössek az orrukra, lyebo moja (ez a moja, hát ez remek kifejezés, jótékonyan általános, magyarul is elkelne, hiszen csak annyit jelent, hogy *az én nőneműm*), moja tasla, *elutazovala*, most én meg feszélyezzem magam a tótul ragozott magyar igék miatt?, mégis magyarul folytatom, elutazott Rómába, ösztöndíjjal...

Áhhá, mondják ők egymásra nézve, hápogó bólogatással, a hát-az-bizony-messzevan döbbenetével az arcukon, és a folytatást, hogy a gyerekeink, mondom, azok meg nyaralnak, mondanám, már el is harapom, mert hangos ámélnokodásuktól nem is hallanák.

Felhajtok egy csésze kávét, megint leülök. Szóval sztye szám, hordozza körbe ekkor tekintetét a lakáson a dzsörzérúhás Erka néni, jelentőségteljesen szögezi le, hogy ezek szerint egyedül vagyok, dobre, velymej dobre, teszi hozzá különös hangsúllyal a *naggyon* jót. Molto bene, jut eszembe ő Rómában, fel kéne hívni. És dolgozni akartam. Mi lesz itt már?

No alye, kockáztatom meg, s közben felveszem az asztalról és feltűnően megnézem az órámat, kilenc óra negyven perc, hádom, talán, ha mégis el tetszenének mondani. Az akrilkardigános Marka néni már feszengve pislog oldalra társnőjére, de a dzsör-zéruhás Erka néni úgy csóválja a fejét, mint aki nem érti, mi a probléma. Újra csak a beszélgetési szándékot ismétli, de miután az ezt követő zavart csönd már elviselhetetlenül hosszúnak bizonyul, hozzátoldja még, hogy *a munkájáról, az életéről, mármint az enyémről. Micsoda? Zse vlasznye cso robítýe?*, segít be most már Marka néni is, voltaképpen foglalkozásomról érdeklődve. Hát ez... mit mondjak hirtelen, aztán kintlódva belekezek, feszengve nevezem meg a szakmámat, miszerint szociológus volnék. No dobre, szól közbe Erka néni, alye tulajdonképpen to je cso, hogy hát na, de az micsoda. Hát... az emberek életéről, munkájáról, dadogok, közben elkapom a nénik röpke tekintetváltását, hadonászva keresek szavakat, majd megkockázatok egy magyarázatot, magyarul, bizonyos összefüggésekről az emberek különféle csoportjai és egyes társadalmi jelenségek között, de ismét vendégeimre pillantva, inkább azzal fejezem be, hogy tanulmányokat írok, meg, ahogy a falumról is írtam, szociográfiákat. Aha, öhmm, bólogatnak, ez, mondom, a kutatási tapasztalatok megírásának sajátos formája, és itt elakadok. Alye to ako, *amit megtudja, hogyan...?*, feszegeti azonban tovább a kérdést Erka néni, a metodológia síkjára terelve azt. Hát, mondom, prepácstýe, alye magyarul mondom, elnézést, szóval vagy egyszerűen beszélgetek emberekkel, előre kigondolt terv szerint, ugye, interjú, mint a tévében, vagy hát... le vannak írva a kérdések egy kérdőívben, itt Marka néni a lába mellé húzza Erka néni utazótáskáját, és be kell írni a válaszokat, aztán ezeket összesíteni, és...

No a, szem pocsóvajtye, húzza közelebb székét Erka néni, merthogy hallgassak csak oda, alye... *vélemény mátye? Akí vélemény?*, kérdezem, hogyhogy van-e véleményem, milyen véleményem? Lyebo *nász vás vélemény érdekeluje!*, közli diadalmasan Erka néni, szemével aprót csippentve Marka néni felé. Hogy őket, az enyém, alye o csom, és miért? Lyebo, mert mi zme, emeli fel a hangját Erka néni, s közben váratlanul feláll, mink, azt mondja, és lehajol, gyors surrantással elrántva a Marka néni lábánál lévő műbőr utazótáska cipzárját, *mi zme od vélemény kutatova*, hogy ők a véleménykutatótól vannak, od tochtó, ni!, s azzal az orrom elé csap egy paksamétát, hogy ettől e!

Első megrökönyödésemben úgy érzem, rögtön elnevetem magam, de ehelyett bután és kábán ülök, s a szemem előtt a halványsárga folt lassan kitisztul: egy elegáns kartonborítójú, nyomtatott kérdőív fekszik előttem. Valami cím és fejléc is van rajta, de elolvasni már nem tudom, mert Erka néni felkapja, kinyitja, nno tak, azt mondja, először a gyermek koráról, szüleiről, családi indi... daj mi okulyjer, Mara, kéri a szemüvegét, indi tatásáról szeret nénk..., no, teszi orrára a pápaszemét, erről beszélje!

Húha. De hogy az ördögbe...? Meg is kérdezem, hogy most komolyan?, egy egész kérdőívet...?, és egyáltalán honnan került...? Vravím, mondom, mondja Erka néni, lassan tagolva, mint egy gyengeelműjűnek, *od vélemény kutatova*. No tak?, néz rám, ICO-golyóstollának hegyét az első kipontozott sor elejére illesztve. Ez valami vicc lesz, gondolom, valahogy hozzájuthattak ehhez a... de mert a válaszra felszólító tekintet egyre sürgetőbb, jó, belemegyek a játékba.

Vlasznye, kezdem, tulajdonképpen, mint komlósia, hádom poznátýe, ismerik talán az apámat, nagyapámat... Vjes, bácsi Jano, néz rá Marka néni a kérdezőbiztosi pózban ülő Erka néni felé, és meg is böki, hogy a nagyapámra emlékeztesse. Erka néni a szemüvege fölött rápillant kolléganőjére: Kéri? Szerintem csak úgy tesz, mintha nem tudná, melyik Jano bácsiról van szó. Ten, cso maju Gyurkovicsku, na Medzovszkej

bívaju, és így tovább, előadják az otthoni társalgások szertartásának bevezető menetét, amely olykor hosszabbra nyúlik, mint maga az *érdemi*, tudniillik bonyolult körülírásokkal tisztázzák, kiről is van, lesz majd szó. Arról, akinek ez és ez a felesége, és öccse is van, mindketten a Mezőhegyesi úton laknak, az, akinek bíró volt az apósa?, dehogyis az, az az öccse neki, de mondom, hogy ennek Gyurkovics lány a felesége, akinek, tudod, az a nála sokkal idősebb András bácsi volt a bátyja, cséplőgépük volt, a Dózsa utcán! Nem tudod? Két lányuk van. Azoknak nem volt gyerekük, hangzik az ellenvetés. Ugyan már. Nem az András bácsi, annak persze hogy nem volt, de a sógorának, a Jano bácsinak kettő, az egyik gondozta az András bácsiékat, a másik...

A másik, az az édesanyám, értem meg a szereplőkijelölési bekerítésből, hogy pontosan tudják, ki vagyok. És vajon mit tudnak még? Felnézek, tekintetem a kérdezőével találkozik, jó, hát legyen, mondok valamit. S miközben némely személyi és családi adatot, évszámot diktálok le, kérdésre közlöm a vonatkozó kataszteri holdakat és társadalmi tagozódási pozíciókat, arra gondolok, hogy legfeljebb lesz egy jó történetem, esti társaságnak való. Mint hóhért akasztanak éppen. Jó képet kéne vágni hozzá, mindjárt meg is próbálkozom egy magabiztos vigyorral, de félúton elakadok vele.

Ommennyire elégededvagy elégededen kicsitna gyonelege dedlen kicsitna gyoneelé, tje to, Mara, secke nacsim felsorolovaty?, mutatja a kérdező konzultánsának, a bólintó válasz utáni felsorolásból tudom meg, hogy a gazdasági, politikai és hasonló közállapotokat felsorakoztató tényezőket, hogy azokat szerinte is mindet sorra kell-e venni, öhmm, secke, mindet. Úgy döntök, készséges leszek és gyors. Ha most vasárnap lennének, igen, feltétlenül, döntésemben szerepet játszanának, nem voltam és nem vagyok, csak rokonszenvest vagy ellenszenvest lehet mondani?, de ez rózsaszín kártya, visszaadom, belekeveredett. A szociális biztonság, az egészségügy, az oktatás terén, hát igen, nagyon, hogy a rendszerváltás valóban, és hiteles emberek, hogy ténylegesen megmértessék, zsebi uzs hát, alye *szükségtelen részletezovaty*. Mégis épp e ponton bocskátkozom részletekbe, felidézve hajdani szegedi gimnáziumom légkörét. Erka néni bólogatásba kezd, tolla szánt a papíron, de bal kezével sürgetőleg int Marka néninek, daj uzs Mara ten *magnov* (szedje már elő a szatyorból a magnót), *toto uzs életút interjú bugye!* Marka néni izgatottan pakol, gombokat nyomogat, *kazetta jeszto v magnove?*, kérdezi tőle Erka néni, jeszto, s kigyullad a felvételjelző kislámpa, végre megnyugodhatnak. Lyen folytatujtye, nyugodtan, szólít föl Erka néni, mondjam csak, ne izguljak, de *ha megkérhelem*, teszi hozzá, *tömören*. Nocsak, kapom fel a fejem, de folytatom. Mit akar ezzel mondani?, kérdez ő bele a következő mondatomba, válasszal próbálkozom, de a fitymáló arckifejezést látva, elhallgatók. *Alkalmazuj tento, kí fene, hogyhívják, hardkvescsön!*, nevezi meg Marka néni, az interjuer füléhez hajolva, az eszközt, amelynek bevetését tanácsolja velem szemben, s én már tudom, hogy kerek-perec meg fogják kérdezni, hogyan lettem elsőben az osztály KISZ-útkára. Így is történik, s míg a válasszal kuszködök, érzem, kiver a veríték. Ambátor a Kádár-rendszerben, ugrik át következő kérdésére Erka néni, leplezetlen gúnyval a hangjában, ugye természetesen el volt nyomva?

Milyen érdekes, ezt a kérdést valahol már szinte szó szerint... Értetlenkedve húzom föl a szemöldökömet, hogy hát hogy érti, mije nem jelent meg?, csap le ő rögtön, hát... tulajdonképpen, ugye, ezeken a, hogy mondjam, periferikusabb publikálási csatornákon, és szinte csak támogató szerkesztőkkel találkoztam, így előbb-utóbb... Tudom már, egy tévérendező kívánságára noszogattam a valamikori „kuláklistas” Ondris bácsiékat, de vonakodtak, mire a rendező így fordította le a kérdést: Hogyan nyomták

el magukat ebben a negyven évben, és *hogy mentek tönkre az elmúlt évtizedekben?* Ugyan, hát uram, szólt közbe itt már Ondris bácsi felesége, minek néz maga minket? Azért tessék megnézni, régi ez a ház, de renováltattuk, ikerablakok, üveges veranda, fürdőszoba, a gyerekeknek kétszinteset építettünk, van két autó, hát még most is negyven disznót etetünk! Nem vagyunk mi olyanok azért, hogy semmire se viszi, aztán élőködik az állam nyakán! Ondris bácsi is hozzátette, hogy bizony. A film következő interjújánál a kollégám volt jelen, akkor ugyanez a rendező háromszor ismételtette el egy asszonnyal a történetet: Néni, tessék elmesélni, hogyan lőtték keresztül a tüneményesen az ávosok a néni fiát! Nem, nem, néni, nem jó! Tessék rövidebben, csak a lényeg, indul! Az isten szerelmére, nénikém, mondom, csak két mondatban, azt, ahogy legéppisztolyozták, csapó, jaj, most mért tetszik pityeregni?!

Na? Mellőzés, elfektetés, betöltés, bezúzás, semmi?, ismétli meg Erka néni a kérdést. Hát, ha úgy vesszük, illetve hát... Az számít, hogy másfél évig egy szerkesztő fiókjában volt, de épp neki köszönhető, hogy...? Jó, szakít félbe a kérdező, akkor másképp kérdezem! Vegyük az élettörténeti rekonstrukciót írásos források, dokumentumok segítségével, Mara, *szemrevételezz*, zse gye mózsu bity dokumentú, merre lehetnek, fiókokban, dossziékban. Én ugyan rögtön felállok, hogy azért várjunk csak, de ügyet sem vetnek rám, Marka néni, eleget téve a felszólításnak, bemegy, épp csak egy pillantást vet az asztalomra és a földön az iratkupacokra, már sarkon is fordul, s jelenti, kincsbányára lelt.

Akkor menjünk beljebb, ragadja meg szatyrait Erka néni, nekem pedig állával jelzi, hogy irány az ajtó. Marka néni már fészket is rak magának a dossziékupacok mellett, letelepszik az egyik iratcsomóra, kezébe veszi a másikat. De hát, alye zato, prepácstye, azért ne tessék már, tiltakozom, de hasztalanul. No, cso szi nasla?, kérdezi meg Marka nénitől türelmetlenül Erka néni, hogy mit talált, sztarje papjere, régi papírokat, hangzik a válasz, ahá, toto sza egytől egyig Lehoczky-félék. Na, hogy hogyan kerültek hozzám?, bocsánat, mondom, de tőlük kaptam, és nem értem, hogy... örökbe?, nem, kölcsön, de hát... mikor?, két-három éve... és miért nem adom vissza?, még dolgozni akarok belőlük... Mi az, maga még mindig azt a rendszert akarja leleplezni? Nem... nyögöm, a fenébe a modorával, gondolom, de belém szorul a düh, és ég a fülem. Talán újabban nem megy...?, éneklí csúfolódva Erka néni, ezt most már hagyjuk, jó?, vágok közbe, elég!

Szem pozri, Era!, húházza Marka néni, hogy nézz csak ide, s a borítékokból a földre szórja a régi komlói családi képeket. Ez már mindennek a teteje, hűledezek. No hlyá!, né'má', dugják ok egymás orra alá a fotográfiákat, mert már Erka néni is odahuppant, mint egy kukoricafosztáshoz, a kupacok mellé, körülvéve magát a szükségesekkel, dossziékkal, kérdőívvel, tollal, bekapcsolt magnóval. Ez az Endre bácsi a gőzkazánjával!, itt a dinnyésük csőszkunyhójánál eszik a geregát (görögdinnyét), ez meg, nézd, milyen fiatal, a malyí Palyo simlis sapkában noteszba jegyezget a cséplésnél. Én toporgok, ok jól mulatnak. A sárga iratgyűjtő kerül sorra, ezek a mi családi képeink, erre ok is hamarosan rájönnek, a nagyszüleim, a szüleim, a sógorok, rokonok közül sokakat felismernek. Pozri zse, nyújtja oda, látom, apai nagyanyám lánykori képét Marka néni Erka néninek, figyelj csak, és még sugdolóznak valamiről, de ezt már nem hallom.

No dobre, fordít Erka néni a programon az „elég a kikapcsolódásból, folytassuk a munkát!” kötelességtudása jegyében, akkor teraz to javasolujem, zse szépen fogja ezeket a képeket, nyújtja át nekem a dossziét, a peknye sorba, lyebo látom, hogy gondosan időrendbe vannak szedve, meséljen a fényképekről – kik láthatók rajtuk, mikor, mi-

lyen környezetben, milyen cselekvések közben – és így vázolja fel nekünk családját és önmaga élettörténetét! *Alye aj társadalomtörténeli kontextus korvonalazujtye!*, toldja hozzá kívánságát Marka néni is. Ennél a pontnál, számomra is váratlanul, mert magam sem tudtam előre, hogy a nevetés vagy a dühöngés egyre erősebb ingerhullámai fognak-e hamarabb kicsapni belőlem, elröhögöm magam. No cso je?, utasít rendre Erka néni, s megtudakolja, talán van-e kifogásom az előbbieken kifejtett életút-interjú-módszer ellen, s mert nekem csak vállvonogatásra futja, hozzáteszi még, hogy meglehet, az ilyen eljárást sokan még szokatlannak és fölösleges redundanciákat tartalmazónak vélik, megfelelő alkalommal és formában viszont ószerinte rendkívül előnyösen alkalmazható. Attól függ, hogy mi a kutatás tulajdonképpeni célja, vetem közbe, a szemtelen célzás szándékával, de eredménytelenül, nem talált.

Maguk mellé húznak nekem egy széket, akkor tessék, helyezik a közelembe a magnot. A kényszernek engedelmeskedem csak, semmi lelkes együttműködés, gyors, száraz tömondatok, évszámok, nevek. 1941 tavasza, a tízéves apám a szüleivel, Paulik Pál fényképész műtermében. Nagypám itt negyvenöt éves, nagyanyám harminckilenc, lakcímük Tótkomlós, Tanya 50, tizennyolc hold, családi gazdaság. Két ló, négy tehén, két szekér, vetőgép, baromfiak, utóbbiak itt láthatók a tanyaudvaron, hadarva sorolom a tudnivalókat, templomtorony, főtér, tanácsháza, a rendszeres beidézések helye a negyvenes évek végétől, és így tovább, egy-egy kelletlen mondat még további tízegynéhány képről, az utolsókon már magam is megjelenek gyerekként, anyámmal, kukoricafosztó-képek, az udvarunk lovakkal, majd anélkül, a húgom keresztelőjének közönsége. Rokonsági fokok, foglalkozási-megélhetési alternatívák, általánosítások. Család, háztartás, iskolák.

Kérdezőim szerencsére nem akadékoskodnak, Erka néni feljegyez ezt-azt, előrehátra lapozgat a kérdőívben. Marka néni közben feltápáskodik, nézelődik a szobában, majd az asztalhoz megy, felvesz egy újságot, de nem ezt nézi meg, hanem az alatta felfedezett iratgyűjtőt fordítja maga felé. Látnia kell, hogy ebből borítékok széle kandikál ki, de nem kezd el kotorászni köztük. Én azonban aggódva pillantok oda, s erre Erka néni is megkérdezi, hogy mi az, cso je to, Marka? Volyjaki levelezés, válaszolja Marka néni, és rádobja az újságot a dossziéra. Írt leveleket a kollégiumból?, vált témát fűrgén Erka néni. Akkor albréletben laktam. Akkor onnan! Miért?, kérdezem. Ezek milyen levelek? Mindenfélék, mondom, de hogy jön ez ide? Kérdezőm odanyomul az íróasztalhoz, én ráteszem a kezem a leveles mappára, de ő, átnyúlva rajta, a túlsó sarokról vesz fel félbehajtott, teleírt lapokat. És ez? Most már útját állom, bocsánat, és kiviszem a levelet a kezéből. No nézd, lepődik meg ő, aztán kinevet, és elfordul az asztaltól.

Ekkor azonban Marka néni szólal meg, toto je... legfrissebb levél, ugye?, kérdezi halkan, és rám emeli váratlanul új tekintetét. Az az érzésem, hogy neki, noha a közös szerepviselkedés alól megérkezésüktől fogva is inkább az ő alaptermészete tűnt elő, mintha ez volna az első, szabadon engedett, igazi tekintete, és ez most végre jó. Abból, hogy egymásra néztünk, és én bólintottam, az újra a képekhez visszatért Erka néni semmit sem vesz észre, hanem rám szól, hogy jó, nem nézi meg, de akkor, megy a magnó, olvassam csak fel hangosan ezt a friss levelet. Erka, alye... *hogy képzelujes?*, szegül szembe vele Marka néni, hagyjuk, nahajme ho kicsit békén. Békén, békén, dohog Erka néni, de újabb borítékot talál, s így engedékenyebbé válik. Hitetlenkedve csóválja a fejét, nahátokat szusszantva bámulja a képeket, hogy hát milyen fiatalok voltak, de régen is volt, ezért szóra se méltatja Marka nénit, aki csendben kimegy, se engem, aki

megmentem az íróasztal nyilvánosságától a többi római levelet is, és szintén kimenekülök.

Leülök, nem csodálkozom a hűtőszekrény mellett motoszkáló Marka néni, lapozgatok a levelek között, ő ezalatt előhúzza a sarokból a vasalódeszkát, kiemeli a hűtő tetején hagyott befőttesuvegek mögül a vasalót, s az ajtó melletti konnektor felé tart. Felpillantok, látom, hogy a szárítóról előző este leszedett és a ruháskosárra hajigált ingeimet már oda is készítette egy székre. Gyakorlott mozdulattal nyitja a vasalódeszka kecskelábát, bedugja a csatlakozót a falba, bögrében vizet hoz magának, gyorsan befröcsköl, szorosán összetekeri az ingeket, majd az elsőt kirázva, kiterítve nekiáll vasalni.

Felállok, kibámulok az ablakon, nézem a háztetőket, a fátyolos fényeket, nem szólalunk meg. Fogok egy székot, közelebb húzom a vasalódeszkához, kiterítem az egyik levelet, és olvasni kezdek:

„Aztán elkezdtem hosszú menetelésemet, megnéztem, de csak messziről, az Aventinót, mivel elfelejtettem rá időben felkapaszkodni. De nem is baj. Megkerültem a Piramide di Caio Cestiót, belestem a Cimitero Protestantébe. Elindultam a San Paolo Fuori le Mura felé, gyalog! Délben! Azt hittem, közelebb lesz. És még tudtam is, hogy nem annyira nagy szám. Azért az apszizmozaik meghiúsult, és a kerengő is. A főhajó homályos bálterem hangulatú. Végül is nem bántam. Aztán visszabuszoztam – 23-as, Isten küldte. Az Accademia mellett szálltam le róla. Végre rájöttem, három nap után, hogy *kabócák* azok, amik ilyen reszelve dalolnak. Csak az jutott mindig eszembe, hogy ziccada (ez milyen nyelven van?). Ebéd: sült paprika, padlizsán, gnocchi parmezánnal, tea, süti, őszibarack, kávé. Lakoma. Kicsi alvás, délutánra egyéb fuori le murákat terveztem. Kibuszoztam a San Lorenzóra (rosszul megválasztott útvonalon, sokáig várakozva). Altemplom zárva, a többi nagyon szép. Át akartam menni a Sant' Agnesébe és a Santa Constanzába. Egy kicsit tévováztam, de egy fiú, akit megkérdeztem (éppen befejezte a kocsimosást) elvitt a buszmegállóba. Aztán megtaláltam. A S. Agnese szép nagyon – a S. Constanza meg egyenesen csodálatos. A mozaikokból az a sugárzó derű árad, ami szinte mindegyik ókeresztény vagy korai mozaikból. A mennyország visszafénye sugárzik, és a minden (fű, fa, bokor, állatok, tárgyak) iránti szeretet. Mintha a krisztusi megváltás, a mártírok szenvedése rádöbbsentette volna a kortársakat és az akkor még közeli századok embereit, hogy mi is a szép itt, a földön. Valami mérhetetlen gyengédség van a pillantásukban, ahogy ránéznek valamire és valakire, és ezt még közölni is képesek. Eszembe jut kifinomult állapotom, amikor a bucharai kórházi viszonyok közt feküdtem betegen, amikor tudni véltem a dolgok helyiértékét (remélem, nem felejttem el soha), és ezt látom most viszont. Nem tudtam eddig, miért vonz ennyire ez a művészet, csak a sugárzását éreztem: *a megszentelt tekintet.*”

Néha felnéztem olvasás közben, Marka néni rendületlenül vasalt, de olykor mindentudón bólogatott, s hogy összehajtom és elteszem a levelet, most sem kérdez semmit, csak rám néz, lassan lehajtja fejét, és leereszti szemhéját.

Ekkor megérezem tarkómon a másik tekintetet, hátrafordulok, Erka néni az ajtóban áll, hangtalanul jön, és néhány pillanatig nem is szól. Aztán kicsit zavartan krárog, hát te, Mara, vasalsz?, veszi tudomásul, pedig estye máme, vjes, kéne még aj *forgatovaty!* Mit kéne?, kapom fel a fejemet, de nem kérdezek. Gye je szatyor, vegyed ki, *veznyi, Marka, videokameru!* Veznyi szi magadnak, von vállat Marka néni, mert ő most nem ér rá, láthatja Erka, ja teraz vasalujem.

Erka néninek csöppet sem tetszik ez a fejlemény, el is ereszt egy nohátot, de aztán mégsem nyit vitát, hanem hozza a táskát, kiemel belőle egy csinos mini-Sonyt, ellen-

őrzi az akkut, beteszi a kazettát, belefúj a beépített mikrofonba, vállára emeli a készüléket, megáll a szoba közepén, és körülnéz. Kíváncsian várom a fejleményeket, mondhatnám, de a vasalódeszkánál hajladozó Marka nénit nézem, és érzem, ahogyan elmúlik belőlem a kíváncsiság és a várakozás. Várakozásteli helyett várakozásüres leszek, találok rá erre az idétlen kifejezésre. Az operátor gyorsan dönt, székeket tologat fél kézzel, rendez, kinyitja a szobaajtót, hogy oda is befilmehessen majd, és azt mondja, hogy én majd menjek be a fürdőszobába, s amikor ő szól, hogy jöjjenek ki, tegyék fel kávékat, aztán menjek vissza fogat mosni, majd szedjek elő dossziékat, töltsék kávékat a csészembe, uljek le, és kezdjek beszélni arról, hogy. De már nem is hallom, hogy miről, nézem Marka nénit, aki most tút-cérnát kotor elő a szatyrából, leül, és gombvarráshoz kezd. Nye mam okulyjer, dunnyögi, hogy nincs szemüvege, kinyújtott karral próbálja a cérnát becélozni a túbé, kiveszem a kezéből, befűzöm, átnyújtom, ő megköszöni, és nekifog öltögetni.

Erka néni tettere készen áll a nyitott fürdőszobaajtónál, és nyilván már másodszor mondja, hogy menjek be, no tak potye, tessék már. Bemegyek, leülök a kád szélére, és továbbra sem várok, csak ülök, jobb is, mert, nyilván technikai okok miatt, sokáig nem hívnak. Itt hagyta az arckrémét, amit direkt azért vett, veszem kezembe a kellemesen hűvös tégelyt, kicsavarom, beleszagolok. Hallom, hogy megcsörren a telefon. Felállok, nyitom az ajtót, de Erka néni rám szól, hogy még nem szólt, na de a telefon, mutatom, ő viszont a szatyrokat is éppen ott rakta szét, meg kell kerülnöm, s mire odaérek, három csengetés után a készülék elhallgat. Menjek csak be, mindjárt szól, én morgok, de engedelmeskedek, ellenben alig csukom magamra az ajtót, miközben az arckrémet majdnem leejtem a kőre, megint megszólal a telefon. Kilépek, Erka néni, a szeméhez emelt kamerával majdnem feldöntöm, félrerúgom az utazótáskát, és nekikoccantva a tégelyt a bakelitnek, felveszem a kagylót, ő az.

Ahogy szokta, a teljes nevével jelenti be magáról, hogy ő van ott. *Sziina*, mondom, a köszönés hangsúlyát próbálva átítatni az arcomra szegeződő kamera miatt ki nem mondott kedveskedéssel, s így most egálban is vagyunk, mert ő a telefonban (a technikai közvetítés meg a távolság miatt?), máskor is visszafogott. Alig két-három percnyi ideje van csak a telefonkártyán, jól vagyok?, jól, és ő?, ő is, itt áll a Campo de' Fiorin, a pékség ajtaja mellett, nyüzsög a piac, amit a múltkor megírt, most vett garnélarákot, gondolta, megpróbálja, kisüti, a gyerekek?, telefonáltak, jól vannak, felelem, és én?, én, hát... most éppen várakozásüres vagyok, hát, hümmög, nemsokára megyek haza, mondja, jó ott?, kérdezem, nagyon jó, akkor jó. Lassan megszeretem az egyedüllétet, folytatom, s a buzgón videózó Erka nénire nézve ezt a mostani helyzetre is vonatkoztatni akarom, és nagyon meg tudom becsulni, teszem hozzá ezért. Miért, most is van ott valaki?, kérdezi, igen, mondom, két néni... Ja?, a... nénik, értem, aha, jó. Akkor... indulok a Laterániba. Na, gondolom, de mindegy, azért – ezt még csak megmondom neki – magányos is veled lennék már inkább. Itt vagyok, ott vagyok, mondja ő, egy-két hét, és ott vagyok, te meg ott vagy, itt vagy, most egy kis szünetet tart, bizonyos tekintetben mindegy. Értem, mondom, miközben azt kérdezem magamtól, hogy rosszul érintenek-e ezek a szavak, de inkább azt remélem, hogy nem. Megvagyok és vagyok, mondom, aki vagyok, fejezi be ő, nagyon messziről, nagyon közélről. Elköszönünk, ő még mond búcsúzóul egy szép gyengédet, én csak valami kétértelműre vagyok végül képes, mert nem tudom leplezni a csalódásomat, amiért csak ilyen keveset tudunk beszélni, és mert azt is csak ez előtt a szörnyű videokamera, kukkoló öregasszony-tinktelt előtt.

Felálllok, Erka néni fél kézzel a gáztűzhely felé mutat, jó, odamegyek, kicsavarom a kávéfőzőt, kikutrom a zaccot, vizet töltök, kávéfőzőt kanalizok, gyufát gyújtok, gázt nyitok. Fél szemmel látom, Marka néni összehajtogatja az utolsó inget is, majd odaviszi az asztalhoz a nagy bevásárlószatyrot. Tányérok, deszkát és nagykest vesz le az edényszárítóról, aztán kipakolja az elemőzsiát, egy fél fehér cipót, ráismerek a pirosra sült karimájáról az otthoni kenyérre, majd a szárazkolbászra, s ahogy kettévágja, a sűrű húsú paradicsomra. Kerül még, zsírpapírban, szeletelt füstölt sonka, végül, egy edényben, mákostosza, hozzá üvegben méz.

Alye zasz, hogy már megint, Marka, szkvor *először felolvasás bugye!*, szól ki Erka néni a továbbra is működő kamera mögül, és az ajtó felé mutatva jelzi nekem, hogy menjek, a megbeszélés szerint, az íróasztalhoz, a fogmosásról már letett, és ott üljek le. De Marka néni elém áll, megfogja a vállam, és leültet az asztalhoz. Erka néni rugalmas, jó, akkor az étkezést veszi fel előbb, én elindulok, hogy a kávéfőző alatt elzárjam a gázt, s egyúttal hozzak nekik is terítéket, de Marka néni kategorikusan kijelenti, hogy ők nem esznek, egyek csak egyedül, nem, nye bugyeme, nem fognak nyics, no. Leülök, nem értem, már két óra elmúlt, és ők reggel óta még egy pohár vizet sem ittak. Marka néni odahajol hozzám, és a fülembe súgja, ne értetlenkedjek, ők *tényleg nem esznek* semmit, és most már megmondhatja, hogy a Körös-expressz sem igaz, a vécézés sem, és a kérdőívet sem onnan... de akkor odalép Erka néni a kamerával, hogy tessék, egyek.

Még most sem értem, de nagyon jólesik a hazai, éhes vagyok, nem is reggeliztem, szótlanul eszek. Asztalomon, ebédemen, kezemen, arcomon a kamera. Amikor először beleharapok a kolbászba – s egyébként már a terítésnél föltűnt, hogy Marka néni ujjnyi *darabokra tördeli* nekem, ahogyan gyerekkoromban csak egyvalaki csinálta – nem akarom elhinni, a rágást is abbahagyom, mert *ez az az íz*. Amilyen íze csak a nagymamám nyitott kéményében füstölt, az ő kamrájában tartott kolbásznak volt, hiába csinálta apám azt is ugyanolyan recept szerint, mint a miénket, az mégis összetéveszthetetlenül *más volt, mindig ugyanolyan*, olyan, mint ez most, és akkor ez most *az*.

Felnézek, aztán eszem tovább a kolbászt, kenyérrel, paprikával, paradicsommal, végül mégis megkérdezem, ismerték-e apai nagymamámat, itt és itt lakott, a Haladás térszibe járt ki dolgozni, a Töszegi-boltban vásárolt, '78-ban halt meg. Erka néni ekkor leemel a válláról a kamerát, beteszi a táskába, leül velem szemben, és nagy sokára ezt mondja: *Tyeba, moj szin, velynej velya szpoména*. Szó szerint: Téged, fiam, nagyon sokat emleget. Hogyhogy emleget, kérdezném, de csak addig jutok, hogy ako zse... mert Marka néni, miközben maga is leül, egészen közel hajol hozzám, és *püssz*, ajkára teszi a mutatóujját.

Ezután már csak hallgatunk. Én befejezem az ebédet, kávéfőzőt iszom, ők összeszokottan, hamar, de sietség nélkül elpakolnak, elmosogatnak, összeszedik a holmijukat, elém állnak, hogy búcsút vegyenek, mondanak is hozzá valamit, és, úgy tetszik, szinte a megérintésem nélkül, mindketten arcon csókolnak, majd – nem tudok mozdulni sem, hogy kikísérjem őket – hangtalanul távoznak.

Lefekszem az ágyra, nézem a plafont, és eszembe jut, hogy amikor elmentek, a kulcsra zárt ajtót sem ki nem nyitottam nekik, sem be nem zártam utánuk. S a szobát fényes, ferde hasábokban most önti el a délnyugati ragyogás.

Tornay Mari

ELSZÜRKÜLT TÜNDÉREK

midőn csöbe húztak a barlangvasúton

oldalább egy szürkeporos tündéregyén szürkepamut haját kaparássza
leskel bele a békalencsés tündértóba
egyéb hasonló lények madzagos hintán kepeckednek
olykor maguk elé meredeznek
emez meg unottan lökdösi emezeket ide stova
tűnik szívesen lelokdösné az árvákat
dehát ez nincsen beprogramozva

namármost míg ez a madzag el nem vásik
vagy ez a rozzant rücskös barlang ránk nem rogyik
ezt fogják tenni
és ezek a pléhesre kopott rusnya pikkelyes dögök
a düledt szemükkel csak cammognak körbekörbe

így cirkulálunk innen ki nem találunk
a kezdetben kalapos derűs nagymamákkal
valaha pirosarcú háromévesekkel

míg juliska alamuszin kotorász a kikorhadt patakban
a pohos papundeklikirály csak mászik csak lefelé

boszorkány időnként öklét rázza
a jancsi bajszát pedri lefel lefel
juhok balra elszaporáznak patájuk nem kopog

és fanciesali tündérek illegnek ámuldoznak mindigre
és ezek a pléhes szuszogó dökögő dögök a düledt szemükkel

Várkonyi Benedek

HALÁSZ ÉS SZOMORY

Egy kritika elő- és utótörténete

Szomory Dezsőnek 1927-ben új könyve jelenik meg, *LEVELEK EGY BARÁTNÓMHOZ* című önéletrajzi regénye, és Halász Gábor, a művelt, józan ítéletű kritikus bírálatot ír róla Tormay Cecile meglehetősen konzervatív folyóiratába, a *Napkeletbe*. Az idesereglő fiatal íróknak jó okuk van rá, hogy ezt a lapot válasszák: nemcsak írni szeretnének, hanem megjelenni is. Az óriás, a *Nyugal* még csak álom, meghódítandó erődítmény biztos kezű vigyázóival, Tormay Cecile viszont készen adja a lehetőséget, a nyomtatott betűt. Halász alig huszonnégy éves volt, amikor itt jelent meg élete első kritikája; két évvel később elkészül lendületesen támadó írásával.

Bírálatának a címe gyanakvóvá tesz: SZOMORY. Nemcsak a művet célozza meg, hanem íróját is, figyelmeztetve, hogy itt sokkal többről van szó, portréről, sőt jelenségről. Nem is a kritikai rovatba szánja, a jól bevált *Elvek és művek* sorozatba, hanem hosszú tanulmányt kerekít nyolc sűrű oldalon. Sokan olvasták akkor ezt a nyolc oldalt, nevezetesen számított. Más kérdés, hogy az irodalomtörténet azóta kifejejtette magából, az esz széirónak három gyűjteményes kötetéből is elmaradt. Kényes írásnak gondolták mindig is, zsidóságról van benne szó, érzékeny pontot érint, készakart támadás, nem pedig véletlen, rosszul sikerült és kisiklott gesztus. Halász sok írása ékszer, finom darab. Ez is csiszolt, gonddal készített, de másképpen. Más művéből fény árad – nagyszerű gondolatok; ezt erős fényre kell vinni, hogy csillogjon, valami hiba van vele. Goromba.

Szomory könyvét valóban nehéz pártatlanul megidézni. Műveit és őt magát kétfajta tábor fogadta. A rajongóké, akik lelkesedtek érte, istenként kezelték az embert, nem átalítottak lelki hűbéreseivé válni. Könyvei szerintük szent könyvek voltak, remekművek. A másik párt pozórt látott benne, aki mesterséges mítoszt teremt maga köré, és akit ki nem állhatnak kiagyalt, kormönfont beszédével együtt; az irodalom királykodó alakját, aki letiltja a vele készített interjút, ha az újság nem hozza mellé a fényképét is. Ők igazolva érzik elkeseredésüket, ha ilyen mondatot olvasnak tőle: „*Mondja, hát mi érhet fel hozzám?*”

„Szomory Dezső, mint Bródy Sándor vagy Krúdy Gyula, nem világábrázoló, nem gondolatközlő, hanem egy hang. Ezt a hangot az olvasó vagy nagyon szereti, vagy ki nem állhatja. Szomory hangja sokkal kevésbé természetes, mint Krúdyé, stilizált, tudatosan kidolgozott, időnkint monoton. A varázsa ugyanaz, ami Krúdyé: az asszociációk felszabadítása, együtt ábrándozásra, együtt megrendülésre inspirál. Szomorynál a hang öncélúvá lett – a közlés, a téma már egészen másodrendű, minden csak ürügy, hogy a hang megszólalhasson. Innen Szomory írásának operai jellege.” Szerb Antal érzékeny erre a hangra.

Jó barátjának, Halásznak ez nem elég. Hivatása a kritika, meghitt viszonyban van az irodalom óriásaival. S az olvasás szent perceiben a kielégíthetetlen, mert mindenre kíváncsi lélek áhítatába betoppan az „operai jelleg”, Szomory.

Halász haragja egekig ér. Tiltakozik, szitkokat szór, s mikor kissé csillapodik, tollat ragad. Legelőször Szomory előkelőségvágát célozza meg. „Az előkelőség fogalmával ta-

lán semmi sem ellenkezik jobban, mint ez a sóvárgó és egyben büszkélkedő, nyelvelőgató, kidülledt szemű vágy és vásári kikiáltás, portékadicsérés, a kozvetlenség, természetességet, magától értetődést feltételező elegáns szépség agyonbeszélése. Elképzelhető-e olyan arisztokrata, aki mindenkinek az előkelőségről beszél, és kézzel-lábbal figyelmeztet viselkedésének, modorának finomságaira? Nézzük meg közelebbről Szomory tragikomikus előkelőség-nosztalgiját, izzadó eleganciáját. Az első nagy, jóvátehetetlen negatívum, amit melankolikus sóhajzással idéz emlékezetébe: a születés. Más fajtába kellett volna születnie, és más körülmények közé, nem zsidónak és a Király utcai bérház lármás ghettojába. Születni! Ez nagyon fontos – mondja, s fájó borzongással gondol a kiváltságos helyzetre, amitől elütötte a születés szeszélye. Bármilyen furcsa, de kijátszottnak érzi magát, akinek kezéről leütötték a jussát; királyi természetével őt más sors illette volna meg. Súlyos teherrel indul az előkelő magasságok felé. De mennyire más körülményekben talál kárpótlást a rosszul született! Mi mindenben érvényesül akadálytalanul, zavartalanul természetének eleganciája! Szomorynak a parvenü-zsidó bánatától kissé már fátyolos szeme újra felragyog, és gyönyörűtán sétál kincsein. Zsidógyerek, de milyen előkelően szép, »hibátlan, mint egy Velázquez«, »a legszebb fiú«, hófehér arcbórral, titánvörös süntökkel.

Furcsa és dühödtt hang, teli fullánkokkal, még az apró túsúrások is nagyon kellemtelenek. Csaknem azonnal fölborítja a maga fölállította tézist, melyet rögtön a cikk elején siet leszögezni: „eredményesebb a munkából kiindulás, de elkerülhetetlen az íróhoz megérkezés”. A gyakorlatban csavart egyet a tételen; mintha az íróból indult volna ki. Hová tennénk különben ezt az indulatot, amely – sok más mellett, persze – mégiscsak elsősorban az embert veszi célba, és benne, kevésbé érthetően, a zsidót. Szomory szeret és pompásan tud is játszani a hangjával, ért hozzá; olykor csakugyan mímeli a nyafogó zsidót, önsajnálón fölbukkan a hamis vágyakozás az előkelő keresztény világ iránt, mert „bizonyos ritka szépségeket csak a legfinomabb keresztények értenek”. Közben származásával hibátlanul meg van elégedve, kivált, hogy Krisztus előtt háromezer évig véli ismerni rokonait, hogy azután büszkén kijelenthesse Annie-jának, nem létező, képzelete csinálta szíve hölgyének, milyen büszke szamariai eredetére, „amelyet ösztönszerűleg találtam meg a nevem hangzásában, távoli cédrusok lombrezgésével, amikor ezt a nevet csináltam magamnak, polifoniko-akwisztikusán”. A kritikus nem érzi ezt a játékot, számára visszatetsző az öncélú siránkozás, ha szépirodalomban találkozik vele, stílusalannak tartja, izléstelennek, vagy hogy még többet mondjon, rossznak. De Halász az emberhez érkezik, s műve helyett inkább róla beszél, csaknem fölháborítja, hogy zsidó; ember ütközik az embernek, ahelyett hogy a kritikus a művel találkozna. S azért igazságtalan, mert indulatos, érzelmei elvakítják, és nem engedik láttatni vele azt sem, ami szép. Halász megakad, pedig sokszor igaza van. Ám most legbelső, csak saját magára tartozó érzései dolgoznak; itt nem tudja megtenni azt, amit életművében fog megteremtteni hosszú évtizedeken keresztül: művelni a kíméletlen, pártatlan kritikát, hatalmas műveltségével biztos ítéletet mondani.

Vannak pillanatai, amikor tárgyi kérdésekben dönt. Vitathatatlanul igaza van, amikor kijátssza Szomory ellen tévedéseit. Mert lesben áll, ha tudásról van szó, könyörtelen, ha rossz adat vagy téves összefüggés tűnik föl a lírai regényben. Amúgy is régen bosszantja már Szomory kérdése, fitogtatott műveltsége, az, hogy lépten-nyomon olvasottságával hozakodik elő. Nem állhatja játékos-fontoskodó lábjegyzeteit, örökös hivatkozásait.

Mit véljen ez az igazán szerény ember, ha ezt olvassa Szomorytól: „A tudományomról szólva, megvallom, kétségbe vagyok esve. Akaratom ellenére vagyok tudományos – savant malgré lui, az vagyok én, ahogy Molière mondaná.” Ha valakit igazán megilletne a tudós cím, ő

lenne az, Halász, de ő egyáltalán nem áhítja, hogy így nevezzék. Nyomban lesújt, amint teheti. Ahol hiba van, fűrgén ott terem, és magától értetődően igazítja helyre a rossz adatot. Jellemző: ő az egyetlen, aki észreveszi. Így tör ki a kis „Dolabella-ügy”. A baj onnan eredt, hogy Szomory a könyvében Dolabellát nőként említi – amint a névből hinni is lehetne –, pedig Dolabella Cicero veje volt. Csaknem egy évtized múlva a *Színházi Életben* újra elköveti ugyanazt a hibát – talán nem emlékezett, vagy éppenséggel készakarva tette, hogy bosszantsa a kritikust, lehet, egyáltalán nem is érdekelte. Akkor a *Nyugat* róttta meg. Halász gúnyosan oktatja ki a tévedőt. Értjük a tudós haragját, a félműveltségnek minden jele ingerli, de hangjában sok az indulat. Vajon miért nem elégszik meg azzal, hogy igaza van? Valamiért nyugtalan.

Halász Gáborban alighanem egy föl nem ismert erő dolgozik szüntelenül, helyzet kényszerítve magának a lélekben; valami nem óhajtott, zavaró tendencia, ami ellen, ki tudja, miért, lázadni kell. Protestáns létében örökösen ott dörömböl a zsidó származás, az érzékeny pont (Szomorynál is ez volt az egyik céltábla), a születés! Az apa református, az anya zsidó. Gyermekük majdnem nyolcéves, amikor végre rászánják magukat, hogy összeházasodjanak, s a késő nász után alig fél évvel az anya áttér, nem sokkal utána gyermekük is követi őt a keresztyénségbe. A század első évtizedében vagyunk, a beilleszkedés reményében tömeges az asszimiláció, s ha már a házasság egyes, szinte természetes is, hogy élni kell a kedvező alkalommal, a családfő vallása szerint kap nevelést az ifjú; az elemi iskolai tanulmányok magától értetődően folytatódnak a Lónyai utcai református főgimnáziumban.

A protestáns szellem alaposan beléivődik, még ha ő néha másfelé kanyarodik is. A fogékonyság sok kalandra csábít. Példaképet talál, akiért rajong, Charles Maurrast, a politikust és író. Hozzá valószínűleg közös konzervatívizmusuk vezette el, mindketten az Ancien Régime után sóvárognak, a több mint száz éve lejárt rendszer után. Maurras odaadón támogatja a katolikus egyházat. Ám sajnálatosan istentagadó, így az egyház köszöni, de nem kéri pártfogója támogatását. Hogy a kéretlen protektor értsen is a szóból, még lapját is indexre teszi, az *Action Française*-t. Mindezzel még nincs is sok baj. De Maurrasnak problémái vannak a zsidósággal, nem is óhajta szépíteni elfogultságát, és ádázul ágál Dreyfus ellen. Ha már idáig eljutott, nem kíméli a protestánsokat sem, a szabadkőműveseknek is jut szitkaiból. A politikai karrier okosan fölépített, de kapzsin fogyasztott népszerűsége a legnagyobb csúfúsággal végződik: kollaboráns lesz.

Halász persze nem ezekért az eszmékért hálás neki, hanem konzervatívizmusáért. Nem rendíti meg találkozás a katolicizmussal, nem dőlnek össze a protestáns eszmények sem, sőt a protestantizmushoz tartozása fontosabb a zsidósághoz fűző kötelékénél is. Mintha a természettől adottat igyekeznék minél mélyebbre temetni, nem is csak egyszerű confessióról van szó. Nem a hitvallás nyilvánvalóságáról, amely sima egyszerűséggel illeszkedik a neveltetés eredményeibe. Az eszmélet felszíne alatt csata dúl, a kettős származás oldalai vívják örökös párbajukat egymással, s míg az egyik szüntelenül felülkerekedni igyekszik, a másik, az elfojtott, a ráerőltetett csönd kényszerűségében robbanásra vár. Kitorne, mert nem érti, miért kell jogától megfosztva némának lennie. Mert zsidóságának nem az az egyszerű megoldása, hogy minden vitát lezárandó, a protestantizmushoz húz. Ennél sokkal több görcsös tagadása, vagy még inkább az elhallgatás taktikája. Lázás szenvedéllyel negligál, mintha ez a „probléma” soha nem létezett volna. Ezerfelé tekint, filozói megszállottsággal foglalkozik vallási áramlatokkal, megérinti a neotomizmus Jacques Maritain szellemében, a katolicizmus

Maurras kicsavarásában, és mindenekelőtt Luther Márton hagyatéka. Évekkel később a *Protestáns Szemlé*nek dolgozik kisebb-nagyobb rendszerességgel, és félreérthetetlenül kоти magát hitéhez.

Megingathatatlan protestáns rendszerében, mint aki hosszú útra indult, de már a kezdeteknél célba ért. Nem zsidónak lenni önmagától kialakult érzés volt a protestáns apa és az áttért anya mellett, gyermeki fejjel találkozott felekezetével. De a felnőttest megérinti a lappangó érzés, akarata ellenére a másik felével is el kell számolnia, amely most húzó ballaszt, amikor végre minden egyértelműnek látszik. A mama öröksége, azt hitte, a háttérbe szorult, de a fiúnak, ha tudatában nem is, lelkében ott van, láthatatlanul dolgozik a föl nem ismert erő.

Alighanem ez ingerli tollát Szomory regénye ellen, s nem kíméli íróját sem. Aki bár új nevet választott a régi helyett – a mélyen zengő dallam végén ott a játékos ipszilon –, a szíve mélyén megmarad benne örökre Weisz Mór is. Ez háborgatja a kritikus nyugodt csendjét, szilárdnak hitt lelki békéjét. Hihető-e, hogy csakugyan közömbös volt az iránt, ami most pillanatok alatt haragra gerjeszti? Tényleg biztonságban voltak a nézetei, ha egy regény hirtelen kibillentí egyensúlyából? Szomory akaratlan provokátor, aki nem tehet róla, hogy művével ilyen vihart kavart; ha bírálója ilyen könnyen ugrik, villámokat szór, alighanem kettőn áll a vásár. Mert a többi kritikus csaknem az ellenkező végletekbe csapott. Kosztolányi tobzódik elragadtatottságában: „Tündöklő könyv. Most, hogy be kell számolnom róla, zavarba hoz. Akárhon nyitom ki, rakéták, ékkövek, virágfüzérek hullanak ki belőle.” Tersánszky csöndesebben örül: „Isten tudja, mióta kovályog néhány mondatfoszlány a fejemben Szomory Dezső művészetéről. Ez a Szomory annyira kizárólag a kiválasztottakhoz szól minden sorával, hogy nem is lehet a könyveit, nem is kell, ostobaság volna okvetlenül kezébe erőszakolni mindenkinek. Minek kellene méltatlanokat is értőjévé és élvezőjévé ösztökélni?” A legvisszafogottabb az újító, a modern, Kassák, aki kifogásol is: „Gyakran üresen gargarizáló, szinte elbírhatatlan a stílus modorossága, néha pedig megdöbbentően mély emberi látással lát meg fizikai és metafizikai jelenvalóságokat. [...] Nem annyira az olvasott dologra, mint inkább a magam állapotára emlékszem, amibe kijátszhatatlanul és visszatartatlanul az olvasás közben kerültem. Ezen a ponton elmondhatom, Szomorynak az én részemre nincsenek mondanivalói (s úgy érzem, más részére sincsenek), de van szuggesztív ereje velem és általában az olvasójával szemben; diabolikus mondataival nem elbeszél valamit, csupán onmaga jelenvalóságát érzékelteti.” S alább Kassák, aki teljesen kívülálló, röviden és lojálisan zárja a kérdést: „Sikerül makulátlanul felmutatnia az ő, ki tudja miért fájdalmas zsidóságát.”

Halász, talán mert érintett, messze van az efféle nagyvonalúságtól. Éppen ellenkezőleg, ahol lehet, hibára bukkan, s talál, mert akar. Nem a rosszindulat fűti, amúgy békés természet; de Szomory prózája kiszabadítja a lefojtott erőt. Szándékkal szerzi benyomásait, kritikusai érzékenységgel kitűnően céloz, de jól irányzott sebes mondatait nem fékezi, továbblendíti őket veszélyes gyorsasággal rohanva a cél felé. „Elkerülhetetlen az íróhoz megérkezés” – s útja sértéssel végződik. Szomory irodalmi bűneit az író zsidóságra építi föl; a művel van baja, de a szerzőről beszél: „... midőn ez ifjú Párizsba sodródik, hallatlan előkelőséggel megugorva a katonáskodás elől (»Olyan szabadnak születtem! A háborúba szívesen mentem volna, ha bevesznek. Ide sem azért, hogy lövöldözsek, mert ez nem illik koromhoz és filozófiámhoz, de hogy megtegyem a kötelességemet«), minden különösebb erőfeszítés nélkül akklimatizálódik, és minden honvágya ellenére nagyon jól beletalálja magát a francia életbe. A nemzetes költészet pályáját egykettőre levetette, és az Arany-hagyományok szelíd léghörét egyszerre és minden szervezeti visszahatás nélkül cseréli fel a szimbolista költészet levegőjével. Már francia verseket ír, felolvassa Moréasnak, vitatkozik, franciásabb a franciáknál,

olthon van közöttük. Természetesen meg is kedvelteti magát, Daudet kedvence, igen, Daudet kedvence, amiről több ízben értesülünk. Egy intelligens zsidó fiatalember mindennél megállja a helyét! Furcsa, hogy hítek, meggyőződések mily kevésbé égetődnek be a zsidó intellektuel lelkébe, bármilyen hévvel is tudja magáévá tenni őket. A változásnál nincs semmi akadályozó maradékérzület, ami megzavarná a folyamatot, nincs semmi fennakadás, tévovázás és hibázás: tisztán, üdén, hiánytalanul lép az új lelki berendezkedés a régi helyébe. Lelki kirakatrendezés minden emóció nélkül."

Szomory, akár sejtü a rejtélyt, akár nem, némán állja, ahogy Halász megfellebbezhetetlenül megsorozza. Talán bántja, talán nem is nagyon izgatja. Mert láthatja, az esszéista már régen nem róla beszél. Cikkének vége felé megfélekedzik Szomoryról, kiszól az addig személyeskedő hangból, és messzebbre megy, mint az tőle várható volna: „Jobbról-balról azt tartják a zsidókról, hogy intellektuálisak. Szó sincs róla, semmi közük az intellektushoz; szentimentálisak a szó legrosszabb értelmében. Lelkületük egész csudálatosan minden újabb hatás ellenére, megőrizte nyolcvan év előtti érzelmeiket. Ma is úgy tekintik a világot, mint az emancipálódó zsidó, aki megszokta, hogy őt sajnálják, nedvesedő szemmel tekintsenek szenvedéseire, a meg nem érdemelt méltánytalanságokra, megalázásaira. Mai napig megőrizték a mindenkitől üldözött, de azért derék és becsületes zsidó lelki képét, azt a képét, amivel néhány nagy gondolkodó és regényíró megajándékozta őket a liberalizmus nemes föllendülésében. Máig is felszabadítóik hatása alatt állanak, és tapodtat sem jutottak előre érzelmeikben és hangulatokban az akkor engedelmesen befogadottaknál."

Mintha csak visszalapozott volna az eddig leírtakra, a hang hirtelen vált, a békítés pillanatai következnek, kárpótlásul az eddigiekért. „Azaz, hogy lán a legfrissebb mára nézve nincsen igazunk, s most a világszerte általános zsidó múltba hajlás, ősi tradíciókra visszanyúlás, az asszimilációs törekvések önként elejtése, az elkülönödés és magukra eszmélés egy új, eredeti, egyben nagyon régi, színesebb, gazdagabb, érdekesebb, mert nem kölcsönkapott érzés- és gondolatvilágot fog szülni. Szomoriban is fölzeng a külön múlt, és munkájának legsikerültebb, művésziileg leghatásosabb, leghangulatosabb része az, ahol zsidó emlékeket, ősi zsidó hagyományokat idéz. Ő még ironikus, de a közeli nemzedékek már áhítatosak lesznek, és önként emelik fel a lelki gheffó falait."

Az 1927-es év Szomorynak balszerencsés esztendeje. Nemcsak Halász Gábor irodalomba bújtatott támadását kell kiállnia. Amikor ősszel fölújítják A NAGYASSZONY című darabját, a Nemzeti Színház nézőterén provokáló zajok, a színpadra bűzbombák röp-
pennek, a jobboldal akciója ez az író ellen. Az esszéistának persze semmi köze a jobboldalhoz, mi sem áll tőle távolabb, mint az alantas gondolatok és cselekedetek. Ő európai gondolkodó, aki valódi arculatát akkor még nem lelta meg teljesen, de azután csaknem másfél évtizedig a bölcs hang szól, az okos kritikus szava. Tizennégy év állt rendelkezésére, hogy békében dolgozhasson, s ennyi idő alatt mintha elfelejtette volna a Szomory-affért. Az ok, amely kirobbanthatta, már csak baráti beszélgetésekben kerül elő. A régi dilemma majd akkor jut eszébe komolyan, amikor kész helyzet előtt áll, választásra nincsen lehetőség, döntött helyette a törvény. Egy oldalon találja magát Szomorival. A másikon a rendszer, amely nem stílusbölcséleten töpreng, hanem rendelkezik. Behívók jönnek, fölmentésért folyamodó levelek mennek, munkatársak, barátok vetik be csekélyke összeköttetéseiket, de semmit sem tehetnek. Megérkezik a kérlelhetetlen irat, Halász Gábort, a Széchényi Könyvtár vezető tudós munkatársát negyvenhárom éves korában nyugdíjba küldik. A kényszermunkák közötti rövid időszakokban hivatali munkájától megfosztva dolgozik lakásán.

Szomorj zakóján sárga csillag, Halász nem teszi föl. Megalázónak tartja, ki sem mozdul az óbudai szoba-konyhából. A legfontosabb táplálékot, a könyveket Szerb Antal szállítja. A város közepén már ácsolódnak a deszkafalak, körülölelve a gettót, ezerszeresen megcáfolva az önkéntességet. Áhíthatnak pedig nyoma sincs, az életért dúl a harc. Belül nyomor, kívül munkatábor. Szomorynak még sikerül a kettő között helyet találnia, a barátok egy Pozsonyi úti védett ház szűk cselédszobájába viszik. Hetvenhat esztendő, amikor beteg szíve nem bírja tovább. Halásznak táborból táborba tart az útja a végső állomásig, Balfig, szenvedései elhúzódnak, lélekben, testben egyformán meggyötört. Az anyai örökség ismét visszatért.

Szomorj ironikusan gondolta: „A régi rómaiak rendszerint összetévesztették a zsidókat a keresztényekkel, s maga Seneca sem tudja megkülönböztetni őket.” Ha egy emberben találkozik zsidó és keresztény – mint ahogy ez már Seneca korában megesett –, végképp szétválaszthatatlanok. Halász Gáborban kit pusztítottak el Balfon: a protestánst vagy a zsidót?

András Sándor

SZABÓ ZOLTÁN HAZA- ÉS NEMZETSZEMLÉLETE (I)

I

Szabó Zoltánt szociografikus művei tették híressé, ma pedig szinte csak általuk ismert. Munkásságának azonban talán jelentősebb része publicisztika, illetve esszéista próza. Ezt a prózát leghathatósabbán SZERELMES FÖLDRAJZ című könyve képviseli, valamint a *Magyar Nemzetben* 1939 és 1944 között megjelent, „szellemi honvédelmet” meghirdető munkája. Cikkeinek jelentőségét most látni először igazán, hogy első felük a washingtoni Occidental Press jóvoltából könyvbe fogva a SZERELMES FÖLDRAJZ mellé állítható. Szabó Zoltán „Szellemi honvédelmét” méltatták ugyan, mint a függetlenségi törekvés jelentős megnyilvánulását, de írásaiban többről és másról is volt akkor szó. Ha akkori munkásságát kiegészítjük az 1956-os forradalomról írottakkal – elsősorban az 1977-es genfi előadás szövegével (ez a TEREPELVERÉS című könyvében jelent meg) –, egy eredeti és a magyarok számára paradigmátikusnak mondható haza- és nemzetszemléletre találunk.

Ez a szemlélet Bibó társadalom- és államszemlélete mellé állítandó; kettejük álláspontja egyetlen ellipszis két gyújtópontját képezi, gondolkodásuk együttese egy sajátos plurahista radikalizmusnak tekinthető. Bibó a civil társadalom, az állampolgári közjog és a nemzetközi jog összefüggésében foglalkozott a magyarok, és nemcsak a magyarok, dolgaival; Szabó Zoltán a nemzet mint kultúrközösség összefüggésében. Ennek a leegyszerűsített tételnek csak nézeteik és publicisztikai gyakorlatuk elemzése és távlatba helyezése révén lehet értelmet adni. Erre történik kísérlet itt, elsősorban Szabó Zoltán gondolatainak elemzése révén.

A leegyszerűsítés azonban maga is helyezhető. A Tönnies taglalta társadalom és közösség közötti ellentét Max Webernél együttessé válik: nincs társadalom közösségi ko-

hézio, se közösség társadalmiasodott, intézményesnek tekinthető szerveződés nélkül. Ebből a javítottnak tekinthető formulából is hiányzik az állam, de az állam Max Weber gondolkodásában a társadalom szerveződéséhez tartozik. Szerinte Nyugaton – és csakis a modern kapitalizmusban jött létre a „racionális állam” – a közösséggel a racionális állammá is szerveződött társadalom kerül viszonyba. Így felmerül a kérdés, hogy a közösséget kell-e racionalizálni, a társadalmat kell-e valamiféle irracionális elvei alapján elgondolni, vagy pedig, harmadikként, a nem racionális közösség és a magát racionális állammal kormányzó társadalom egymáshoz való viszonyát kell-e pluralistán és pragmatikusan rendezni. Ez utóbbi esetben persze az is kérdés, hogy a társadalom milyen módon és milyen fokig kormányozza magát a racionális állammal.

A kapitalizmussal a modern állam racionalizmusa, maga a centralizált államszervezés kérdőjeleződik meg, ez utóbbival pedig nemcsak a bürokratizált államgépezet, hanem az univerzális közjog és erkölcs is. Aki, mint Bibó és Szabó Zoltán, ez utóbbiakról lemondani nem akar, másrészt a társadalomnak a nemzet nevében vagy a nemzetnek a társadalom nevében végrehajtott államosítását egyértelműen elveti, harmadik álláspontot foglal el. Szabó Zoltán és Bibó István egy így értelmezhető harmadik megoldás kialakításán dolgozott együtt.

Együttműködésük átfogóbb értelme éppen a kapitalizmus és a racionális állam együttes megkérdőjelezésében, nem elvetésében, található. A kapitalizmus nem egyetlen állam, hanem különféle nemzetek társadalmához kapcsolódó államok viszonylatában jelentkezik. Amikor például a kapitalista Nyugat a Szovjetuniót az emberi jogok komolyanvételére kényszeríti, egyben a nemzetiségek függetlenségi mozgalmait szabadítja fel. Amikor a farmernadrág meghódítja a föld országait, vagyis társadalmi és antropológiai civil egyenruhát ad az emberekre, őket egyúttal a népviseletek problematikusságára, jelmezszerűségére és az efféle jelmezekkel való bántni tudás feladatára ébreszti. A racionális állam, ha például amerikai, amerikai pénzt ad ki, amerikai adófizetőket terhel, amerikai államadósságot termel, azzal hajózik és sodródik egy államháztartás-flottában, melyet már egyetlen kapitány, egyetlen sorhajó sem tarthat egyedül rendben. A rend az univerzális racionalitással működő államok aracionális különbözőségeinek pragmatikus és pluralisztikus összehangolásában rejlik.

Szabó Zoltán induktívnek mondta a maga gondolkozását, de nem volt pusztán empirikus. Az univerzalizáló és általánosító totalizáló rendszerezést vetette el, nem az összefüggések keresését. Gondolkodását jellege szerint abban a sokszínű csoportban lehet elhelyezni, melyben a nem kevésbé széles spektrumú – a logikai pozitívizmust, a husserli fenomenológiát és a hegeli vagy kanti marxizmust egyaránt magában foglaló – ellentétborral szemben Heidegger, a kései Wittgenstein és az amerikai pragmatikusok, különösen Dewey és Mead találhatók.

Ha a Szabó Zoltán és Bibó által együtt vállalt hármas jelszó, a szabadság-egyenlőség-testvériség, úgy értelmeződik, hogy a szabadság az egyenlőséggel is, de a testvériséggel is együvé tartozik, Bibó a szabadság és az egyenlőség, Szabó Zoltán a szabadság és a testvériség problematikájával foglalkozott. A SZELLEMI HONVÉDELEM és a SZERELMES FÖLDRAJZ együttes programja pedig ennek a szabadsággal szövetkezett testvériségnek a jellegét jelzi magyar vonatkozásban: az előbbi a nemzet, az utóbbi a honi táj, együttesen a haza szellemi-lelki közösségét.

Szabó Zoltán a „hazát”, mint a „táj” és a „nemzet” együttesét, az „országgal” és még inkább az „állammal” szemben gondolta. Amikor ő „a »haza« szó értelmének keresésére indul”, ezt a következőképpen teszi: „Próbáljuk – egyébként tudományoskodó igény

nélkül – megközelíteni e szó értelmét. Egy gimnazista minden bizonnyal a Kőlcsey-idézettel felelne: »Mert tudd meg: e szóban – haza, foglaltatik az emberi szeretet és óhajlás tárgyainak egész öszvevége. Ollát, atyáid által istennek építve; ház, hol az élet első örömet ízeled; föld, melynek gyümölcse felláplált...« Ne elégedjünk meg e szép meghatározással – további igyekezetek nélkül –, ahogyan a magyar állampolgári nevelés vele megelégszik. Ha kicsit tovább boncoljuk, benne is, mint a haza minden meghatározásában, időbeli és térbeli elemeket találunk: a hazának két értelme van, történelmi és földrajzi. Történelmi értelme sűrölja a nemzetét, földrajzi értelme sűrölja az országét, azonban a szó maga egyiknek sem szinonimája. A nemzetet csakugyan meg lehet határozni a már-már közhelyszerű renani szóval: »közös emlék a múltból... közös terv a jövőre«. A haza meghatározására ez nem elég. Az ország pedig? Az ország hatalom és birtoklás dolga; a haza szereteté, érzelmé." (SZERELMES FÖLDRAJZ. Második kiadás. Occidental Press, Washington, 1964. 17. o.)

A „haza” szó meghatározásához a svájci-francia Ramuztól idéz: „Patrióta vagyok, mert szeretem hazámat a szó földrajzi értelmében, szeretek egy földet, egy bizonyos éghajlatot, egy bizonyos eget; szeretem, szükségképpen. Szeretem ezt a földet, mert innen származom, és ezt a darab eget, mert mindig ez vett körül... ebben az állásfoglalásban nincs semmi társadalmi, semmi politikai elem; tehát semmiképpen nem »nacionalista«. A nacionalizmusban foglaltatik politika és szociológia; a patriotizmusban, mely az enyém, nincs sem az egyik, sem a másik. Patrióta – e szó is túlságosan erős; paysant kellene hogy mondhassek. Mert e szóban, paysan, e szó foglaltatik: pays. E szó: paysan, nem utal másra, mint a földre, míg e szóban: haza, benne foglaltatnak az atyák, benne a történelem. E szóban: haza, múlt van. E szóban: pays, nincs más, mint jelen...” (Uo. 20. o.)

Az a jelentés, melyet Ramuz a „paysan” szónak tulajdonít, olyasvalami, véli Szabó Zoltán, amilyen a mi „földi” szavunké: „»Földi«, ez a szó személyes emlékekre utal, közös élményekre és közös hangulatokra, melyek életünket körülvették, közös és mindnyájunk által ismert éghajlatra, melyben kedélyünk és vérmérsékletünk kialakult, valamire, ami talán iskolánál, tanulmányoknál, megtanult történelemnél is jobban és korábban alakította azt, ami bennünk közös. »Földi«, ez a szó elsősorban szülőföldre utal.” (Uo. 21. o.) A „haza” szó értelme tehát földrajzi és történelmi, Szabó Zoltán pedig a SZERELMES FÖLDRAJZ-ban a földrajzira összpontosít, a hazát a megélt táj összefüggésében kutatja, érzékelteti, dicséri: „A haza földrajzi értelme sok tekintetben elsődlegesebb élmény, mint a történelmi; nem annyira elfogult tolmácsokon keresztül kapja az ember.” (Uo. 19. o.)

Ez a kevésbé elfogult tolmács ki-ki maga eleven-elmés teste, annak a földhöz való kapcsolatában. Elkerülhetetlenül a „Blut und Boden” nemzetiszocialistává lett gondolata juthat erről az ember eszébe, főként ha vérhez és földhöz még „nép” is társul: „Alighanem sokan ismerik azt az elemien hatalmas erejű érzést, mely olyankor szokta meglepni az embert, mikor egyes-egyedül hever egy dombtetőn, hanyatt, őszi napsütésben, sárguló füvek között, s valahogy az az érzés fogja el, hogy saját vérkeringésének szoros és megmásíthatatlan köze van a föld nedveinek áramlásához. Körülbelül azt a sajátos és megmásíthatatlan kapcsolatot érzem táj és nép között, melyet az ember ilyen pillanatokban érez a föld és saját teste között. Ezért gondolom, hogy mikor a tájról beszélek, ha csak közvetve is, de a népről is beszélek.” (Uo. 44. o.)

Szabó Zoltán azonban a nemzetiszocialista eszmék elszánt ellenzője volt. A SZERELMES FÖLDRAJZ egyebek közt azok ellen íródott.

Az idézetben, ha megfigyeljük, két kapcsolatról van szó, azok hasonlítódnak egymáshoz: a föld és a saját test kapcsolata az egyik, a táj és a nép kapcsolata a másik. Ami e helyütt kimondatlan marad, az a saját személy és a közösség egymáshoz való viszonya. Az egyén magát a földdel „egyes-egyedül” érzi hasonlatosnak; a tájjal való kap-

csolatában azonban sohasem lehet egyedül, mert ahhoz a táj népe is tartozik – táj népe, nem emberfajta, különsképpen nem faj: „Az ember minden öncsonkító és korszerű balítélet ellenére is nemcsak a fajta fia, hanem a táj szülöttje is, a klíma neveltje, egy sajátos és másuttal a világon fel nem található fénytörés gyermeke is.” (Uo. 19. o.)

A táj népe földi, ha földműves, ha nem; de ha nem földműves, akkor is, a föld művelője. A művelés egyszerre teszi az embereket egy táj népévé és a művelés munkás folyamata szerint rétegződő, illetve differenciálódó társadalommá. Adott emberekben a táj népe és a társadalom népe nem választható el egymástól; ezért a szociális kérdés egy a tájak népeivel együtt változó állandó.

A művelés, a föld megművelése esetében, Szabó Zoltán magyarokra összpontosító gondolkodása szerint „keresztény”, azaz „szelíd” erő és erény. A parasztnak mondható földön, vagyis az elementáris föld magyar tájjá művelt szántó- és gyümölcsöző földjén, szerzetesektől tanulták az agrikultúrát. (Uo. 143. o.) A felszántott, bevetett, utakkal és házakkal beírott föld – és ne feledjük: a városokban is művelt föld tájain élnek a földiek – schilleri értelemben vett szentimentális, nem naiv közelítést, azaz olvasást is igényel. A paraszt nem találja szépnek a tájat, amíg csak dolgozik rajta (uo. 142. o.); a paraszt felszabadítása ezért nemcsak a föld birtokbavételével, a földreformmal, hanem a könyvek kézbevételével is történik. A paraszt akkor szabadul fel Szabó Zoltán szerint, amikor maga is felfedezi az általa művelt táj szépségét, amikor maga is művelődik általa, az pedig sohasem csak a táj, hanem a költők felfedezte táj olvasása révén történhetik.

A tájak, egymásmellettiségük miatt, nem összegződhetnek; Juhász Gyula verscíme: MAGYAR TÁJ, MAGYAR ECSETTEL nem olvasható úgy, hogy a magyar tájak összegzett egységéről lehetne egységes szó. A tájak népeinek az ország népe az együttese, ám ez a nép nem egyszerűen a tájak együttesétől vagy a Kárpát-medencétől, mint földrajzilag természetesen határolt tájegységtől, hanem a nemzettől nyeri, illetve általa valósítja a maga közösségének egységét.

A nemzet nem az állampolgárok összessége, és nem is a nép. A „nép” szó három értelemben fordul elő Szabó Zoltánnál. Nyelvközösség, ha „egy nép”; ha pedig „a nép”, vagy a köznép vagy pedig a parasztság (illetve a parasztság és a munkásság). Ezért írhat arról, hogy „Az Alföld akkor lesz szép, mikor a nép hatalmáról kezdenek beszélni. Egy pillanattal sem előbb. Akkor lép be az irodalmon át a hazába, mikor a nép belép a nemzetbe.” (Uo. 81. o.) A nemzet Szabó Zoltán gondolkodásában – gondoljunk a renani meghatározásra – szellemi közösség. Csak az.

A renani meghatározásnak hármas jellegzetességét szükséges mindenekelőtt megkülönböztetni. Az első a közösséget illeti. A közös természetesen más, mint az általános; a közösség nem általánosítható, ahogy a tájak és a költők sem alkalmasak – jellegzetességüket, egyediségüket tekintve – az alá-, illetve a fölrendelésre. A nemzet mint szellemi közösség lényeges és lényegi, de nem úgy absztrahálható esszencia, ahogy borokból vonható ki a tiszta alkohol. Ha a tiszta szesz szellemiségének van analógiája, az csakis az állampolgárok univerzalizált társaságában található. A hasonlat nem Szabó Zoltáné, de úgy hiszem, nem hamisítja meg a gondolatait. Hiszen a tájak hasonlíthatók a rajtuk termelt borokhoz, és ha „az olasz borokkal”, „a francia borokkal” vagy „a bolgár borokkal” szemben, azaz tőlük eltérően, jellemezni lehet „a magyar borokat”, valami olyan közösnek érzett zamat – wittgensteini családi hasonlóság – szerint, melynek az általános szesz csak egyik alkotó összetevője. Így áll a helyzet a tájakkal és a nemzetekkel is. A magyar nemzet szellemiségére, mindig adott időben, sajátágok fogal-

milag nem általánosítható struktúrája, illetve dinamikus konstellációja jellemző. Ezért hamis minden ítélkező általánosítás, ezért nemzetellenes minden uralkodónak deklarált minőség, tehát fogalmasított általánosítás, mely vagy logikai, vagy államhatalmi, vagy egyszerre mind a kettő.

A renani meghatározást Szabó Zoltán alkalmazásában – mert csak alkalmazásról, hermeneutikus „applicatio”-ról lehet szó: Szabó Zoltán egy előbbi idézetben az általa annyira becsult és szeretett Kőlcsey szavait is átértékelte – másodiknak a múlt és a jövő diszkontinuális összekapcsolása jellemzi. A közös terv a jövőre úgy kapcsolódik a múlt-ról való közös emlékhöz, hogy azt az emléket – Kőlcseyt is – nem muzeálisan akarja feléleszteni. Kőlcseyvel is szól, de tőle – és tegyük hozzá: a liberális-felvilágosult gondolkozás XIX. századi egészétől is – eltérőleg nem mondja: „Régi kor árnya felé visszamerengni mit ér?” Szabó Zoltán nemzetszemléletének lényegi összetevője, hogy a régi korok – többes számban – árnyai, szellemei felé visszafordulni nagyon is fontos, ha azokat a szellemeket harcba akarjuk hívni a jelenben, ha velük együtt akarunk – ugyanegy fordulattal – fordulni előre a nem éppen „messze jövőendő”, hanem a mozdulatunkkal is érkező jövő létresegítése érdekében.

A múlt-jövő kontinuumát a cselekvés szakítja és köti jelenben élő hagyománnyá. A hagyomány adománya csakis a felhasználásban válik értéké, adásra pedig csakis az élők képesek. De a nemzet mint történetes közösség – és ez a renanira alapuló nemzetmeghatározás harmadik jellegzetessége Szabó Zoltánnál – csak része az élők hazájának. A nemzetársak egymás földjei is, a földiek tája pedig, Ramuz nyomán, Szabó Zoltánnál nem a tér, hanem az idő, a jelen jelentős jelentkezése. Így a nemzetet és a tájat magában foglaló haza, szemben a térrel, az idő dimenziójában/dimenzióiban foglal helyet: „Az, mit Roupenel mond szép könyvének (HISTOIRE DE LA CAMPAGNE FRANÇAISE) befejezésében – »Ez a mi kicsi gall földünk semmiképpen nem nagy, csak múltja szerint; de jövőjét múltjának roppant terjedelme méri ki. Igazi értékeink forrása nem a Tér, hanem az Idő és a Tartósság« – mi is elmondhatjuk magunkról.” (Uo. 67. o.)

Ez a vállalt és heideggeriesen hangzó meghatározás azonban különbözik a heideggeri gondolkodástól: hiányzik belőle (a létező és a lét közötti) ontológiai megkülönböztetés, és ezért maga az idő nemcsak a történő lét, hanem a történelmes létező ideje is, méghozzá kétszeresen. A táj ugyanis Szabó Zoltánnál elsősorban, azaz alapvetően, a „szülőföld” gyermeki tája, és ez a felnőtt számára, mire elméjében ráébred, már múlt. Másrészt a történelminek mondott közös múlt, a nemzeti, viszont csak akkor valós, ha történik, úgy, ahogy történik, és ez csak személyekben eshet meg, bár ettől nem lesz a gyermeki múlthoz hasonlatosan személyes. Ezért fontos a történelmileg történő múltban a közös, vagyis ami a személyekben szeretettel, gyűlölettel, de ha közömbösen is, nem a csak lakossági tudatban történik. Közöset élnek meg az emberek a táj szeretetében is, mert a tájat költők teszik láthatóvá, érzékelhetővé; a táj a költői szöveg jelentkezésével történő időben jelentkezik a maga lényegében, azaz egyetlenségének jellegével. A földhöz való misztikus kapcsolat időtlen, vagy a Föld mint bolygó kozmikus idejében megélt; a táj azonban, mint a földiek tája, mint hazai táj, időben vagy a haza idejében. Az idő pedig azért az „igazi értékek forrása”, mert az élő és megélt az.

A megéltként élő egyén azonban mind a társadalom, mind a közösség összetevője: szavazó is, beszédes is; magyarul szavazó, de nemcsak szavazással magyar. A polgárjogok lehetővé teszik, hogy az egyének biztonságban érezhessék magukat, de azt már nem, hogy tudhassák és érezhessék, mit éreznek biztonságban; különösen, ha a biztonság a szomszédos országokban is megtalálható, illetve ott sem található meg. S talán

még ennél is fontosabb, hogy az egyénekben megtalálható megkettőzöttség máshogy veszi ki magát, ha az egyén az ország házában ül. Vörösmarty sorait: „Az országnak nincsen háza / Mert fiainak nem hazája” nem tette a Parlament felépítésével feleslegessé a Szabó Zoltán által annyira bírált birodalmi-millenniumi Magyarország.

Az egyénekben található megkettőzöttségből fakad, hogy a honatyák és a hazafiak közti viszony két viszony kérdése. Az egyik az állampolgárok atya-fiú viszonya egy képvisleti kormányral a maga dolgai felől rendelkező társadalomban, az állampolgárok honfiakra és honatyákra osztják magukat. A másik a hazafiak egymáshoz való viszonya. A hazának nincsen (világi) atyja (a modern demokráciákban gyakran található király/királynő a haza személyes jelképe, nem valóságos uralkodója); háza is csak az országnak van. Szabó Zoltán nem országra és államra gondolt, amikor hazára és nemzetre. Az „ország” szó (természetesen: magyarul és lefordíthatatlanul) régebben a Diétára egy terembe beférő magyarokat jelentette. Ma is csak emberek szedelődzködnek, ha „az egész ország megmozdul”, és persze nem férnek mind be a Parlamentbe. Az ország lakossága, így egyik vonatkozásban – régies kifejezéssel – honfiakból áll, másik vonatkozásban hazafiakból. A honfiak, egy adott állam polgárai, szavazatára lépnek a honatyák a Parlamentbe, és amíg a társadalom kitart – mint Szabó Zoltán és Bibó István – a forradalmi hármassá, valamint a demokrácia mellett, addig a képviselők és a képviseltek fordított atya-fiú viszonya – hiszen, mint Csontváry esetében, a fiak íratják be az apákat – csakis az őket egybefogó szellemiség erejéből lehet időben tartós. Ez a szellemiség járul – hiszen történelmi szempontból ez a járulékos – a hazafiak, illetve nemzettársak egymáshoz való viszonyához.

Vannak országok, köztük a legdemokratikusabbak is, mint az Egyesült Királyság (Anglia), Hollandia, Svédország, ahol a hazafiak közösségét a csak névlegesnek mondott uralkodó (király vagy királynő) szimbolizálja. A hon és a haza egymáshoz való viszonya valóban a legproblematikusabb, a legtisztázatlanabb, ezért a legvitatottabb. Azt azonban mégiscsak tudni és tudatosítani kell, hogy az állami (országos) iskolakötelezettség nem azonos az állami iskolarendszerrel, és ahol az iskolarendszer lényegében állami is, a tanterv csak bajosan eredhet az iskolafelügyelők jogfejéből, még akkor is, ha jogállami jogfejekről van szó. A hazafiak nem íratnak be senkit sehova; a hazafiak csak olvasnak meg írnak. Haza és ország különtartandók, s különösen azt kell elkerülni, hogy a köztük lévő és szükséges feszültséget az állam zárja rövidre. Szabó Zoltán ezért volt egyaránt a haza internacionalista államossítása és az állam nacionalista hazásítása ellen.

Ha a honfi szertenéz, és „nem léle / Honját a hazában”, nincsenek jogai. Ezt Szabó Zoltán tűrhetedennek tartotta. Ő azonban azt sem gondolta jobbnak, ha a hazafi nem talál hazát a honjában, azaz az országában. A „szellemi honvédelem” 1939-es programja, a JÁMBOR SZÁNDÉK három cikke, éppen e második tűrhetedennek hitt, de létrejövőnek tudott állapot ellen hívott szellemi harcba, akkor elsősorban az „internacionális nacionalizmus” (REFORM. In: SZELLEMI HONVÉDELEM. I. Occidental Press, Washington, 1988. 65. o.), illetve a „nációdtan nacionalizmus” totalizáló és univerzalizáló hatalma ellen. A „nemzethalál” elképzelése, Kölcsey gondolatát alkalmazva, úgy jelentkezett nála, hogy a magyar nemzet és a magyar haza akkor is elpusztulhat, ha a nép magyar ajkú marad.

Bibó szerint, ahol a szabadság és a nép ügye egy ügy, ott a szabadság ügyét népenként más-másként, egyedien vívják ki (Bibó István: A KELET-EURÓPAI KISÁLLAMOK NYOMORÚSÁGA. In: ÖSSZEJÚJTOTT MUNKÁI. I. EPMSZ, Bern, 1981. 222. o.). Szabó

Zoltán ezzel egyetértett, de ő maga úgy vélte, a nemzet ügyét ugyanakkor csakis a modern államiság központosító, univerzalizáló, hatalmi módszerekkel működő és gyakran a társadalom totális kontrollálását megkövetelő hatalma ellenében lehet megvédeni. Egyike lehetett az elsőeknek, aki magyarul már 1939-ben a „totalitárius” veszély ellen írt. (ALKALMAZKODNI VAGY ELTŰNNI! In: SZELLEMI HONVÉDELEM. 227. o.) Míg Bibó eszményítve szólt a nyugati demokráciák jogállamáról, Szabó Zoltán ugyan kitartott a demokrácia és a jogállam mellett, de Bibónál illúziótlanabban gondolkodott a liberalizmusról és a válságban lévőnek hitt polgárvilágról. Ezért volt közelebb olyan gondolkodókhoz, akik a nyugati demokráciákban azok megerősítésén, továbbalakításán fáradoztak, mint például az amerikai pragmatisták.

Az 1956-os magyar forradalom, majd az 1968-as francia diák- és munkásfelkelés után ő volt az, aki Isaiah Berlint – nem Adornót vagy Marcusét – olvasva a nyugati demokráciákban is felfedezte a totalitárius hatalom terjeszkedését és 1956 magyar forradalmát – Hannah Arendt szavaival – a világ első antitotalitárius forradalmának mondta. Mivel az államhoz kötődő totalitárius veszélyt már 1939-ben általánosnak ítélte, nemzet- és társadalomszemlélete – az 1977-es genfi előadás szövegének tanúsága szerint – inkább csak módosult, mintsem változott: „1956 a forradalmak történetében vált fordulóponttá. Magyarországon az új, más determináltságú forradalmiság jelenik meg a színen – valóságos forradalommal –, amelynek kiváltója nem a kizsákmányoltság tudata, hanem a totális kiszolgáltatottság közérzete. Az igények összetételét és prioritásrendjét a modern totalitáriánus hatalom dehumanizált mechanizmusának hatása határozza meg. Nem egy társadalmi osztály az elnyomott, hanem az ember.” (TEREPFELVERÉS. EPMSZ, Bern, 1985. 241. o.) „Totalitáriánizmust létrehozhat a hatalom technikájának fejlettsége. Totalitáriánizmust a technika hatalmának fejlődése is létrehozhat. Következésképpen, nekünk magyaroknak univerzális felelősségünk volna az első és eddig egyetlen antitotalitáriánus forradalom tanulságait és mondandóit tisztázni, s nem feledni.” (Uo. 244. o.)

A forradalom és a szabadságharc között – általa már 1939-ben is felmutatott – különbséget és összefüggést egy fél élet nyugat-európai tapasztalata után is vallotta, csak a hangsúlyt helyezte el egy kicsit másként. A régi polgárvilág helyébe új polgári, állampolgári világ került, s ez is szükségessé tette Szabó Zoltán szerint a lázadásra is kész ellenállást.

Nem könnyű feddésként hangzott, és hangzik ma is, Szabó Zoltánnak a Genfi-tó partján összegyűlt 56-osok előtt, részben őket is megcélzó szavaiból az, amit a forradalomnak a szabadságharc nevében történő elsikkasztásáról mondott: „De hogy amit a nemzet sérelmének neveztek, az váltott volna ki Magyarországon forradalmat? Ezt sokan hiszik. Nyilvánvalóan azért, mert a múlt nem múlik el. A múlt csak naptárban mulandó. Emlékeztünkbe süllyedve gondolkodást formál, jelent értékkel s jövőt teremt bennünk a múlt. Így csinált 1849 és a forradalomiszony sok jóféle magyarban 1956-ból kizárólagosan szabadságharcot. Amű levertek, tehát vége. Le lehet venni a napirendről, ki lehet utasítani a tudatunkból, a tudatunk alá... Remekmű ennek a forradalomnak csak a kiváltóját fejezi ki. Illyés zsarnokságverséről beszéltek. Annak az Illyés Gyulának a verséről, akiről sokan szívesen hangoztatják, hogy a nemzet költője, olykor nem dicsérhetképp. De hát hol e zsarnokságvers nem is kevés strófái közt az, amely a nemzet szabadságának hiányát zsolozsmázza? Hol a *Recrudescunt vulnere Hungariae* ebben a versben? A nemzet egyszerűen a többes számmal van jelen. A zsarnokság az egyént szorítja Szaharába, s az emberben magában van benne.” (Uo. 243. o.)

Szabó Zoltán a Camus értelmében vett forradalmas lázadás jellegét és funkcióját hangsúlyozta: „*je me révolte, donc nous sommes*». Magyarán én fellázadok, tehát mi vagyunk,

vagy én szembeszegülök, tehát mi vagyunk. A mondatnak természetesen a fonákja is igaz. Ahol az egyéni szembefordulás hiányzik, ott annak a többes számnak, amit ez a mi szó magában foglal, hűlt helye van. A neki kijelölt helyéhez láncolt gályarab csupa sorstársa és bajtársa közt robotol, teljesen egyedül a padon". (Uo. 241. o.)

A feddés lényege ez: a szabadságharc külső ellenség visszavonása érdekében időlegesen és az állam mechanizmusától meg nem különböztetve egyesíti egy ország népét. Az antitotalitárius forradalom viszont az egyén sokaságban történő és közösséget létrehozó felszabadulásával olyan többes szám első személyt alapít, mely közösségi, vagyis mindig adódva adottan nemzeti, nem egyszerűen társadalmi; sőt a társadalmi ellenében is alakul. Camus – és Hannah Arendt – neve jelzi, hogy egzisztenciális forradalomról, felszabadulásról, közösségteremtésről van szó. Ehhez a meggyőződéssel átvett gondolathoz Szabó Zoltán szavaiban – magyarokhoz szolt velük, magyarok dolgairól – az a meggondolás adódik, hogy az ember mindig egy-egy nyelvközösség nyelvén szól, a megszólalásban a többes szám első személy csakis pluralistán az: „nous” vagy „wir” vagy „mi”.

Szabó Zoltán radikalizmusát nem lehet megérteni, ha elfeledjük, hogy ő Petőfit ugyan alapvetően fontosnak tartotta, de a „világszabadság” felvilágosodásos-kiterjeszkedő jelszavát éppúgy elvetette, mint Kossuth felkiáltását: „Tengerre magyar!” Az a „nemzeti egység”, melyet ő gondolt, egymás mellé rendelte Petőfit és Széchenyit, ahogy elméjében is egymás mellett – nem alatt vagy felett – helyeződtek.

A „belső gyarmatosítás”, a „magunk meghódítása” egy közösségnek magamagát magamagából, nem egy ellenség gyűlölése révén való létrehozása. A totális hatalom: mechanizmus, nem ellenfél; a lánc, melyben mindenki szem, nem az embereken kívül van. Rajtuk kívül csak tárgyak vannak: emberektől elhagyott tankok, rádióállomások, hivatalok. A totalitárius hatalom lényege éppen az, hogy embertelen és személytelen. A személytelent gyűlölni nem lehet, rettegni lehet tőle. Benne nem ellenfélre lel az ember, hanem hamis környezetre; művilágra világmű helyett.

A kései Szabó Zoltán azért fektet nagyobb hangsúlyt az egyénre, mint azelőtt tette, mert a polgárinak mondott világban létrejövő változást figyelve a társadalom atomizálódását erősebbnek és erőszakosabbnak vélte az osztályokra differenciálódásnál. Ezzel a késeinek mondott kapitalizmusban beállt-beálló változással a társadalom és a nemzet egy-egy országban egymáshoz közel, az államhatalommal, valamint a társadalmat anyagi és kulturális termékekkel behálózó disztribúciós hatalmakkal pedig szembekerül. Ebben a helyzetben, és csakis így, lesz „a nemzet” egy-egy társadalom embereinek magára találásakor „felmentő sereg”: „Nemzeti sérelmek az emberben a magyart csakugyan érték, hetente többször az előző években és a korábbi évtizedekben. De mi volt a sebzőbb, a súlyosabb? Az-e, ami az emberben a magyart érte, a nemzetbelit? Vagy az, ami a magyarban az embert érte? Attól tartok, hogy az utóbbi. Mintha az emberek keltek volna fel, felmentő seregnek azonban nyomban megjelent az, ami nemzetbeli bennük is.” (Uo. 243. o.) Az emberekben történő emberi felszabadulás a társadalmi rendet változtatja meg, ezt azonban a nemzeti többes szám első személlyé, közösséggé lépése teszi lehetővé: „1956 forradalmával Magyarországon nem a nemzeti karakter fejeződött ki. Ezzel a forradalommal a magyar nemzet jött létre. Újra meg újra, minden egymást követő napon.” (Uo. 242. o.)

A „haza” pedig a nemzetársak és a földiek fellépésének egybeeséséből az egyenlő emberek szabadságigényeinek előtörésekor és az így felfedezett testvériségben lép elő.

Szabó Zoltán hangsúlyozta a genfi előadásban, hogy „a totalitáriánizmusnak jövője van. S ha ezt mondom, nem azért mondom, mert azt képzelem, hogy Hitler vagy Sztálin vissza-

lérnek vagy visszatérhetnek". (Uo. 243. o.) Ezért amit 1939-ben „a veszély békéjének” mondott (REFORM. In: SZELLEMI HONVÉDELEM. 73. o.), általánosítható, főleg ha meggondoljuk, hogy akkori véleménye szerint, „a kis népek Európája” lesz a jövő Európája. (MAGYAR ESÉLYEK – HOLNAPUTÁN. In: SZELLEMI HONVÉDELEM. 13. o.) Véleménye szerint elkerülhetetlen a befelé mutató „imperializmus”, a befelé fordulás, a kiterjeszkedéssel szembeni elmélyülés: „Az emberiség ki fog ábrándulni az egészen nagy dolgokból, akármilyen oldaliak.” Vagyis a nagy népek is úgy fognak viselkedni, mint a kis népek, mihelyst rájönnek, hogy le kell mondaniok nagyhatalmi hóbortjaikról. Az imperializmusról való lemondás egyben az államhatalom totális szervezéséről való lemondást fogja jelenteni.

Különleges értelmet ad Szabó Zoltán a magyarok hazájáról és nemzetéről 1939 és 1942 között közreadott gondolatainak az a körülmény, hogy ekkor került sor a bécsi döntés szerint visszajuttatott területek visszacsatolására. Ezeket a területeket (nem tájakat) az országhoz (nem a hazához) csatolták vissza. Az esemény egyértelműen lázas örömmel lepte meg (az akkor Svájcban tartózkodó) Szabó Zoltánt, de ez az öröm éppúgy nem nyugtatta meg, mint ahogy a bécsi döntés előtt nem kívánta az elcsatolt területek háborús visszaszerzését.

A bécsi döntésről egyébként magyarok között meg szokás feledkezni, holott a környező és a nyugati országok emberei számára ez a döntés jelezte és jelzi ma is Magyarország a hitleri Németországhoz való csatlakozását és nagyhatalmivá, valamint irredentává értelmezett törekvését. A Trianont illető jogos magyar panaszokat azért nem hallják meg mások, mert ők az első világháború kitörésének zaját hallják a bécsi döntés ítékezéséből is. 1956 forradalma ellensúlyozta, sőt árnyékba is tolt a magyar törekvések nagyhatalmivá és irredentává értelmezését, de nem feledtette el őket. Az 1945-ben visszaállított trianoni határok kétségbevonása ezért talál szinte kivétel nélkül ellenséges, nemcsak értetlen fülekre, még magyarbarátoknál is. Ebben az összefüggésben értékelendő és értékes Szabó Zoltán gondolkodása és magatartása. Különösen a mostani időkben, mikor az ország hirtelen lehetségessé vált demokratizálódása és függetlenülése – az erdélyi magyarok válsághelyzetének kiéleződése miatt hangsúlyozottan – teszi ismét lehetővé e dolgok nyilvános megvitatását is.

A SZERELMES FÖLDRAJZ-ban adódó gondolkodás szerint a Kárpát-medence természetes határ, míg a politikai határok természetellenesek, döntések révén húzatnak ide vagy oda. A magyar egyik napról a másikra az országon kívül vagy belül találja magát, még akkor is, ha betegesen fekszik az ágyban. De Szabó Zoltán elsősorban az 1867 utáni birtokra éhes apák, nem a nyugatiak vagy a szomszédok számlájára írja az ország hatalmi úton kivitelezett csökkentését. Ezért ő nem az állami politika fegyveres hatalmára, hanem „a költészet szelíd hatalmára” (SZERELMES FÖLDRAJZ. 73. o.) apellál. A költészet hajóján utazva (uo. 115. o.) nem kell figyelembe vennie a politikai határokat. A költészet erejéből végbement második honfoglalást tartósabbnak vélte az elsónél.

Meggondolandó, hogy Szabó Zoltán 1942-ben, a visszacsatolás után írt így. Ezért furcsának tűnhet, miért képzelte magát vissza a visszacsatolás előtti időkbe, miért azokra emlékezve írt. A valószínű magyarázat az, hogy a háború végével érkező jövőre gondolt. E feltételezés helyességét támogatják a Felvidék és Erdély visszacsatolása után a *Magyar Nemzet*be írt cikkei.

Az egyik cikkét, a ZAGON FELÉ címűt (1940. szeptember 14.) Svájcból küldte, a visszacsatolás hírére. Az írás egyértelműen feldúlt örömről tanúskodik, és mégis így végződik: „*Én most másféle tájakon járok, ahol öltöznek az asszonyok, leányok ünneplőbe, pirosba, fehérbe, és sírni fognak. Nagyon-nagyon fognak sírni, mert tudják, hogy ritka pillanat, mikor a*

magunk fajtája örömében teheti ezt.” (SZELLEMI HONVÉDELEM. 232. o.) Ez a gondolat profetikusan tűnhet, különösen ha meggondoljuk, hogy Szabó Zoltán akkor még abban hitt, mindenképpen arra serkentett, hogy Magyarország kívül maradhat a már megkezdődött háborún. A későbbi SZERELMES FÖLDRAJZ már a Németország oldalán háborúba lépett ország összefüggésében íródott, olyan ember fejében, aki attól a háborútól nem várt jót.

A ZÁGON FELÉ-ben olvasható: „Az ország nő – konstátálom elégedetten. Az ország gömbölyödik... Mint egy kigyerek. Erősödik is.” (Uo. 230. o.) Ezt a megelégedést azonban nemcsak a már idézett zárómondat ellensúlyozza, hanem a következő gondolat sor is: „A szikrázó napfényben iskolás mondatok jutnak az eszembe. Például ez: Az igazság néha érvényesül. A mondatot felnőtt szemmel nézve nem találom egészen helyesnek, és így módosítom: »Az igazság helyenként néha részben érvényesül.« Ebben a formulában megnyugszom.” (Uo. 230. o.) Messzire vivő gondolatok ezek. Szabó Zoltán nem hisz az igazság földi érvényesülésében, de igénýt sem adja fel. Ezért lesz gondolkodásában a szeretet előbbre való az igazságnál. Földrajza szerelmes, nem igazságos; igazságra valóságosan csakis a szeretet erejéből képes.

Ki tudja, e gondolkodásnak józansága vagy radikalizmusa-e a meglepőbb. Hiszen egyszerre utasítja el az ótestamentumi törvény földi hathatóságát, és hangsúlyozza ezért a törvényt feloldó újtestamentumi szeretet földi, azaz érzelmi elsődlegességét. Ebben a gondolkodásban nincs mód földiek által a földön végrehajtott bibliai „utolsó ítéletre”, sem az önrendelkezési jog wilsoni „végső megoldására”.

A SZERELMES FÖLDRAJZ ismeretében furcsa olvasni, hogy Szabó Zoltán az „ország” növekedésének örül. Az öröm azonban nem gondolkodás. A gondolkozó viszont egy erdélyi est után így írt az ellenpontnak szánt ZÁGON FELŐL című beszámolóban (1940. november 10.): „Az »erdélyi« szó nem fordult elő többször a szükségesnél, a »székely« még kevésbé. Talán azért, mert e szavak tisztább fogalmakat takarnak, s így nem kell sokat ismételni őket. Ha jól emlékszem, nem hallottam ezt a szót se sokszor: »erdélyi szellem«. ... Ott a zsúfolt pad sorokban az előkelőségek mögött és a diákok előtt lehetetlen volt nem gondolni arra, hogy mennyivel harsányabb volt egy másik bemutatkozás, mennyivel több szó volt a »felvidéki szellemről«. Azokat a hónapokat egykor kissé lenézően fogja említeni a történelem. Nem hinném ugyan, hogy a felvidékiek miatt, akiknek csupán az a bűnük, hogy visszatérve az Államba, igyekezve hasonultak a társadalomhoz. Nem lettek ők rosszabbak, mint a társadalom, csak éppen olyanok lettek, s készakarva és igen hamar. Inkább azt a magyar társadalmat fogja lenézni az utókor, mely a maga üdvét, a maga programját, a maga tervét – a visszatérőktől várta. Ez a bizony kissé pipogya magyar társadalom nemigen foglalkozott azzal a gondolattal, hogy tulajdonképpen neki kellett volna egy magyar közszellemet kimunkálnia, melynek levegőjében vén problémái megoldhatókká válnak.” (Uo. 261. o.) Az ország növekedése fölötti örömet ellensúlyozta az állam és a hozzá kötött-kötődő társadalom tunyasága és korlátoltsága miatti rosszkedve, mivel úgy hitte, „a megnövelt országot nem egy újabb és újabb átrándokat várakozón és tétlenül felrajzoló, belső problémáinak megoldásában csupán hinni akaró társadalom tudná jól berendezni”. (ILLÚZIÓK ÉS A POLITIKA. In: SZELLEMI HONVÉDELEM. 257. o.)

A berendezésre való tevéleges készség mellé pedig szükségesnek vélte Szabó Zoltán – éppen Svájcban tartózkodva (1940. október 3.) – a külső viszonylatok okos felismerését és gondozását is: „A germán és szláv és latin erők mindig megvoltak. Mindig mindegyikünk számat vetett vele, és magában választott is közzöttük, leginkább kedvére valót. E választás azonban mindig csak érzelmi volt, és ez érzelemre az értelmesebbek nem állítottak politikát. E választás magánügy volt. Ezért ne is beszéljünk erről. Ami közügy: tudni, hogy mindhárom erő

van. Nekünk pedig lennünk kell. ...Félek, hogy a magyar társadalom nem egészen jól érti majd az adódható helyzetet. A »svájci« helyzetet. Az ütközőpont helyzetét. A híd és kapu helyzetét. És elfelejti, hogy éppen testvértelenségünk, fajtabeli önállóságunk és ami ebből következik, lehet záloga szerepünknek. De nagyon jól kell érteni és érezni, hogy feladatunk a három erő találkozáspontjának lenni, s nem valamelyik erő ékének. Alkalmos-e a magyar társadalom arra, hogy ezt felfogja? Van-e elegendő politikai bölcsessége erre? Ezekre a kérdésekre szeretnék leginkább feleletet kapni. Félek, hogy nem eléggé értük ezt arrafelé.” (BESZÉLGETÉS A THURI-TÓNÁL. IN: SZELLEMI HONVÉDELEM. 240. o.)

Mire a SZERELMES FÖLDRAJZ 1942-ben megjelent, Magyarország már ék lett; a félelem beigazolódott. Szabó Zoltán szerint azért is, mert az „internacionális nacionalizmusnak” több és csakis érzelmiekre politikát alapozó híve volt az országban, elsősorban vezetői között, mint hazaszerető és ezért az országról okosan gondolkodó „magyar oldalú” embere.

Amit Szabó Zoltán a jobb- és baloldallal szemben „harmadik oldalnak” mondott, a totális szervezésről való lemondás oldala volt. Azért mondta, „magyar oldalnak” is, mert magyar volt, és magyaroknak magyarul írt; ha lengyel lett volna, lengyel oldalnak mondta volna. A harmadik oldal ugyanis mindig másként harmadik, ha és amíg a pluralizmus jegyében az.

Marad a kérdés, most, 1989 végén, azaz ötven évvel később, kezdetünk-e valami a Kárpát-medence „természetes határaival”? Mi jobb, ha elfeledkezünk róluk, vagy ha oda akarjuk igazítani a politikai határokat is. Szabó Zoltán gondolkodása egyértelműen a politikai határok húzogatása ellen irányult, bár ő éppen hogy nem a feledés hatalmában bízott.

Szabó Zoltán azt hitte és vallotta, hogy a magyar költészet és irodalom, ahogy a nemzet történelmének dokumentumai is, lehetetlenné teszik a felejtést. A magyar tájak feladása csak a magyar irodalmi művek feladása révén lehetséges. Ha ezt kívánni, sőt elképzelni is lehetetlen, akkor a kérdés – a más államok határai közé került magyarok sorsától függetlenül is – csak egy lehet: okosan és hasznosan bánni a csak olvasható történelemmel és azzal a költői-irodalmi örökséggel, mely a magyarok közösségének elidegeníthetetlen tulajdona, illetve sajátja, amíg és ahogy azt az egyének sajátjukká teszik.

Szabó Zoltánt arra vezette a belsőkre irányuló reform és a külsőkre irányuló okosság egyaránt elengedhetetlen szüksége, hogy az egyedül lehetséges alapot a csakis önalapítva létrehozható, a csakis önalapítva alapuló hazában keresse. Abban, ami minden államhatár-rendezéstől független, szabad marad. Úgy vélte, belső reform és külsőkre irányuló okosság csak az ilyen hazára alapozva lehetséges. Az ország lakosai, mint egy állam polgárai, felléphetnek politikai és ezért külpolitikai követelésekkel, de egyensúlyukat, azaz józanságukat, csak akkor nem veszítik el, ha érzik és tudják, hogy érzületükben, a közösség szellemi hazájában meg nem ingathatók.

Szabó Zoltán gondolkodásának jellegzetessége, hogy a haza veszélyeztethetlenségét a veszélyre gondolással kapcsolta össze. A haza addig nincs veszélyben, amíg a hazafiak tudnak a veszélyről, és védekeznek ellene, vagyis élteük napról napra. Akkor az országgal történhet, ami történik; a hazának és a nemzetnek nem árthatnak még a szerencsés fordulatok sem. Nem véletlenül szeretett a romantikus nemzethalál gondolata előtt gondolkozó Zrínyire hivatkozni, aki inkább el tudta képzelni, hogy a magyarok Brazíliába vándorolnak, mintsem a sírba. Szabó Zoltán viszont úgy tudta már, hogy az ország lakossága is lehet a nemzet sírja. Ő a totális államszervezés korában gondolkodott. A mi korunkban.

(Folytatása a következő számban.)

HUNGARIA INCOGNITA

Válogatás Sárközi Márta és Szabó Zoltán levelezéséből

Sárközi Márta és Szabó Zoltán egymáshoz írott leveleiből készített összeállításunkat egy soha meg nem született fotóalbum köré szerkesztettük. Hogy mi is lett volna a HUNGARIA INCOGNITA, azt elárulja 1947-ben a *Válasz* több számában megjelent hirdetése, valamint Szabó Zoltán is elmondja a dokumentáció élére emelt szövegében. Ez a szöveg, amolyan bevezető „kopf” lehet Sárközi Márta levelei elé (1980 körül keletkezhetett, a Bikich Gábor által szerkesztett s a bostoni Koncz Lajos kiadásában sajnos csak egyetlen számot megélt KÜLHONI SZÖVEGTÁR számára). A „kopf” sejteti: a címzett Szabó Zoltán a földadó Sárközi Márta leveleit nyilvánosságra kívánta hozni. Mi azonban együtt publikáljuk az összetartozó leveleket.

Barátságukat Sárközi Márta se, Szabó Zoltán se tartotta „inkognitó”-ban, mi több, a HUNGARIA INCOGNITA inkább csak jó ürügy lehetett, hogy baráti viszonyuknak levélben is formát adjanak, bár a könyv kiadását természetesen komolyan vették. Ezért a levelek közlését egy évvel korábbról kezdjük el, hogysem a képeskönyv gondolata megfogant, s a terv halálát követő tizenharmadik évből is közlünk egy levélrészletet, mely barátságuk természetét megvilágítja. Csakúgy,

mint a nekrológ, mely a dokumentációt lezárja.

A levelezésre alkalmat adó földrajzi távolság 1946 őszén kezdődött azzal, hogy néhány hónapra Szabó Zoltán Párizsba utazott a béketárgyalásokra. A következő évtől már azzal is számolniuk kellett a levelezőknek, hogy néhány évig nem fogják látni egymást, hiszen 1947. október 1-től Szabó Zoltán a magyar kultúrattasé feladatkörét látta el a francia fővárosban. 1949. június 24-től véglegesült a térbeli távolság: Szabó Zoltán ezen a napon mondott le hivatalosan diplomáciai állásáról, immáron Angliában.

A levelek eredetije az Országos Széchényi Könyvtár kéziratárában található, Sárközi Márta, illetve Szabó Zoltán fondjában. Az alábbi gyűjtemény korántsem teljes. Válogatási szempontunk szerint némileg szűrtük is a meglévő leveleket, de az utalásokból kiolvashatóan jó néhány el is vezett.

A publikálás lehetőségéért köszönettel tartozunk Sárközi Márta, illetve Szabó Zoltán örökösének is. Az X. jeler a személyiségi jog védelme miatt a szerkesztőség illesztette a szövegbe; a [ ] kihagyásokat jelez.

Közléteszi Kenedi János

*

A levelekben említett fotókönyv kiadása, HUNGARIA INCOGNITA címmel, Sárközi Györgyné Molnár Márta ötlete s terve volt. A magyar irodalomnak és nemzetnek ez a páratlan – emberi minőség- és irodalomértés, tapintat és szókimondás, színvonalérzék és kriukai képesség tekintetében egyaránt páratlan – asszonyi egyénisége sokunknak volt a legjobb s nehéz pillanatokban egyetlen igazi barátja. Ha igaz volt egy fran-

cia író barátomnak, aki kérdésemre, hosszabb gondolkodás után azt válaszolta, hogy a zsenialitás: generozitás, a zsenialitás Sárközi Márta személyében testesült meg. Szeretet osztogatásában és igazság szolgáltatásában bőkezűségének nem voltak határai; felelősségtudatának és szolgálatvállalásának se. Amit tett: szerényen tette, eleve fölényes és független szellemiségében nyoma se volt a rátartiságnak, jóakarata csakis íróniájával fűszerezetten juthatott szóhoz, és szolgálója volt mindazoknak, akiket pártfogásába vett. 1945-ben, három gyerekkel özvegyiségre maradva, amúgy természetesen – s anélkül, hogy ezt valaha is említette volna – elhatározta, hogy folytatója lesz mindannak, amitől Sárközi Györgyöt – „*a hadrend halk vezéré*”, ahogy Tamási Aron nevezte – annak idején elutótték, Athenaeum nélkül, kereset nélkül. A *Válasz* újramegindítását, Illyés Gyula segítségével, könyvkiadó-vállalat alapítása követte, s e vállalkozást az indokolta, hogy a magyar íróknak legyen olyan független fóruma, amely nem állami, és amelyre nem párt ügyel... A Magyarországot ismertető s korántsem propaganda-műnek elképzelt fotókönyvet Sárközi Márta a Fehér Holló parádés kiadványaként arra szánta, hogy az önbecsülésében is súlyosan megrokkant országot önmagával és külfölddel megismertesse. A négy nyelvű kiadványnak tervezett munka példányából a köztársaság külügyminisztere és illetékes külügyi államtitkára olyan jelentős mennyiség átvételét vállalta, amely nemcsak a könyv előállítási költségeit fedezte volna, hanem a Fehér Holló soron következő magyar irodalmi kiadványainak nyomdaköltségeire is biztosított volna valamicske fedezetet. A kötet anyagának összeállítására engem kért meg, s a teljes, a fotográfia legjobb magyar művészeinek műhelyéből begyűjtött anyagot, képaláírásokkal át is adtam Sárközi Mártának, a könyvet bevezető, rövid írásnak szánt előszó kivételével. Ennek a mulasztásomnak köszönhettem Sárközi Mártának egymást követő – és azóta sokszor újraolvasott – leveleit. A sorozatot, hogy ne csak nálam menjenek veszendőbe, őrzésre vagy közlésre Bikich Gábor kezeihez adtam.

Szabó Zoltán
(Josselin, 1980)

1

Párizs, 1946. szeptember 19.

Drága Márta,

levelének igen nagyon megörültem, nem is szólva arról, hogy mennyire élveztem. Igen kitűnően sűrítette össze egy oldalra mindazokat a jellegzetes hazai illatokat, amelyek az utóbbi időkben a haza jó részét jellemzik. Hogy vigasztaljam, kissé ebből az atmoszférából magamnak is kijut itten,¹ mert honfitársaink nagy része oly mértéketlenul tud jelen lenni valahol, hogy az már teljesítményszámba megy. Nagyjából így van ez a Champs-Élysées-en, különösképpen a Hotel Claridge-ben, ahol némi magyar fulledelem uralkodik. Mondanom se kell ezek után, hogy én a magam részéről a bal parton lakom, amiben világnézet is van, mármint az, hogy Budán, aminek itt a Latin-negyed felel meg.

Egyébként átmeneti szállásomat sikerült otthonossá tennem, néhány üveg francia borral, cognackal, továbbá feketefőző berendezéssel s ezzel a régi írógéppel,² amelyik sikeresen megúszta itt a német megszállást, és megmaradt tulajdonomban. Otthon ezt nyilván nem tette volna.

Fájdalom, egyáltalában nem élek olyan életet, amely méltó volna Párizshoz és az

én népszokásaimhoz, aminek első oka az, hogy ez a szerencsétlen és egy vidéki nemzeti bizottságra emlékeztető békekonferencia egész penetráns mivoltában itt létezik a szomszédomban. Ilyenformán vágyaimat úgy fogalmaztam meg, hogy szeretnék végre megérkezni Párizsba. Lehet, hogy ez is bekövetkezik. Egyelőre meghívtak Svájcba, ahová a napokban elutazom egy hétre, mivelhogy pihenni kéne. Azt hiszem, hogy itt már jócskán lefogytam a rengeteg hústól és általában kiváló ételektől, no meg attól a látványtól, ami a világról az ember szeme elé tárul. Olyannyira, hogy már a múlt pénteken méregbe jöttem, és hirtelen elhatározással távoztam három napra Arcachonba, ahol ugyancsak nagy határozottsággal béreltem egy vitorlást, szerencsére kaptam olyat, ami nem jár egy gascognard matrónnak. Ezzel az apállyal és a jó széllel kimentem az óceánra, majd megültem egy homokpadon, ahol nagy nyugalommal megvártam a dagályt, amivel visszamentem az öbolbe és a kikötőbe. Visszafelé még megtekintettem egy sorozat tizedik századi templomot és egy sereg Gul Baba utcát³ Poitiers-ban, s általában úgy találtam, hogy az élet szép volna, ha hagynák. Különbözően ez a franciák véleménye is, akiknek minden régi hibájuk megmaradt, de számos régi erényük elpárolgott a német megszállás alatt. Ha így folytatják, nemsokára beérnek minket, s akkor testvériesülhetünk az egységesülő Európában, amely olyan lesz addigra, mint egy nagyra nőtt Balkán.

Rendkívüli részvétellel és komoly, mert nem önzetlen sajnálkozással olvasom levelében, hogy a római terv nem sikerült, vagy legalábbis nem megy előre. Ez már azért is fájdalmas, mert milyen jó lett volna arra gondolni, hogy ott magát meglátogatom. Még úgyse voltam, amiből talán nem következik, hogy eztán már nem leszek. Nem lehetne mégis megszorítani? Valami komoly ellenséget kellene keresni, mert csak az tudná az ilyesmit megcsinálni. Nekem régi tapasztalatom az, hogy jobb, ha a nagyhatalmak, miniszterek és mások ellenségei az embernek, mint ha barátai, mert ha ellenségei, akkor könnyebben tesznek kedve szerint. A barátoknak, fájdalom, elveik vannak. Sokat tűnődtem én is azon, hogy mi volna térben és formában a legjobb mód, hogy magát a haza megfelelően kihasználja a maga számára, fájdalom, eddig csak ötletekig jutottam, a megvalósítás minden reménye nélkül. Ahogy én itt nézem, a demokratikus országnak pontosan olyan külképviselete alakul ki, amilyen ő maga. Erről végleg meggyőződtem, hogy az ifjú Szakasits került mellém tegnap egy vacsorán, és egészen megszerettem. Ilyen fokú ártatlan és tiszta tekintetű önbizalommal teli korlátoltságot lehetetlen nem szeretni. Nála csak a Wesselényi–Fedor duett a jobb, különösen Agnes asszony, akiről egy jó humorú magyar újságíró megjegyezte a minap, hogy magyar vonatkozású cikke jelent meg a *Haladás* című hetilapban a párizsi konferencia alkalmából, az itteni cionisták gyűléséről. Nekem az a gyanúm, Márta, hogy az ilyenfajta asztaltársaságokba nem szívesen hívnak meg magunkfajta a magukfajta húsosfazék mellé. Ám lehet, hogy igazuk van.

Én mindenesetre a hazaárulással határos érzelmeket fedezek fel magamban. Például észrevettem, hogy nem szeretem a szomszédainkat, s eddig sikerrel megkerültem azt, hogy eggyel is ismeretségbe kerüljek. Igaz, hogy ezzel az eredménnyel egyedül állok, s nem is nagyon dicsekszem vele, mert végre a nájmódit ha helyeselni nem is lehet, tudomásul venni kell. Legalábbis ezt mondják, akik értenek a politikához és a nemzetvezetéshez.

E szóról a *Válasz* jut eszembe, amelynek indulását örömmel hallom. Bár aggodalmam van, hogy ebből is központi gyűlöldé⁴ leszén. Hallomásból szedett kósza hírekből s egy-két érkezett *Ludas Matyból* úgy látom, hogy ama népi művelődési társaság meg-

alakult. Legalábbis valaki mondotta, hogy Illyés szépen nyilatkozott a *Szabad Népb*ben, amiből úgy látom, hogy egyensúlyi politikát folytat. Márkus Pistától kaptam egy kedves levelet, amely meghatott, mivel főnöknek⁵ titulál benne, s mindig elcsodálkozom, ha valaki olyasmit tart rólam, amit én nem hiszek el magamról. Olvastam egy cikkét is, amely falukutatásra buzdítja az ifjúságot. Jó cikk, csak az a baja, hogy nemigen lesz eredménye, mert az az érzésem, hogy aki ma falukutatni megyen, az előre tudja, hogy mit fog fölfedezni Magyarországon. Ez pedig baj, mert Kolumbusz sohase fedezte volna fel Amerikát, ha tudta volna, hogy hol van, és egyáltalában, hogy mi van ott.

Egyébként a tengerparti szálloda fundálásának első lépéseként elmentem az arcachoni kaszinóba, hogy az alaptőkét megnyerjem. Határozott meggyőződésemm volt, hogy ez meg is történik. Nyertem is egy kisebb summát, amit elegendőnek nem tartottam, következésképpen sürgősen elvesztettem a nyert summát és még hozzá valamit a magaméból. Ezek után sértődötten és emelt fővel távoztam. A Loterie Nationale-lal is kísérleteztem, de sohase nyertem mást eddig, mint egy újabb билет-t. Ebből látszik, hogy a meg nem valósuló lehetőségek embere vagyok, amit józanul tudomásul vettem.

Adja át Illyésnek, Németh Lacinak és szegény Kereszturynak, meg az összes többi magánál előfordulóknak, neveiket nem tudom felsorolni, mert nyilván nem férnek el, tiszteletemet. Írjon máskor is, ha ráviszi a lélek, nekem nagy örömet szerez vele, nem szólva arról, hogy az ilyenforma tudósítások a legplasztikusabbak, s azt hiszem, ekképpen hasznosak. Igyekszem körülnézni, hogy mit lehetne a maga számára. E hely, ahol lakom, az itteni magyar intézet jó volna, de ide Dezsőnk egy Leölköeös⁶ nevű kitűnő filozoptert nevezett ki, aki nem hiszem, hogy felvirágoztatja e derék temetőt. Erzsinek⁷ kézcsokomat küldöm, Eszternek⁸ ugyancsak, a neveletlen fiakat⁹ ölelem, és kérem, hogy gondoljanak rám szeretettel, amint én is ezt teszem, s legyenek jóreménységben már pusztá dacból is, mivel kevés ok van rá. Kezeit csókolja, és jobb levegőt kíván

Zoltán

P. S. Egyetlen napi öltözékem mindkét könyöke kilyukadt, és maga után kiáltoz. Tulajdonképpen nagy marha voltam, hogy nem vettem fel magát a MADISZ-ba,¹⁰ most itt lehetne, s remekül ironizálhatnánk azon, amin keseregni úgyse jár eredménnyel.

2

1946. szept., pardon, okt. 2.

Kedves Zoltán,

ma értem vissza Pestre, és itt várt a levele. Rendkívül jólesett, és nagyon megörültem neki, igazán írhatna sűrűbben, mikor tudja, milyen egyedül maradtam itt ebben a dzsungelban!

Mellékelem újszülöttemet, a *Válasz* első számát. Talán mégsem lesz belőle központi gyűlölda, vagy legalábbis csak a bennfentesek számára lesz az, a nagyközönség mégiscsak mást fog benne látni és kapni. Rengeteg bajjal készült, roppant nehéz szülés volt, kidöglött bele az egész szerkesztőség.

Nekem persze nem áll módomban a kimerültségemet Arcachonban orvosolni, de azért én is kitaláltam, hogy tudok a magam módján három napra kikapcsolódni: föl-

ültem a vonatra, és elmentem Siófokra. Onnan szép lassan kísértálm Kilitire, útközben leültem egy fa alá az út mentén ebédelni. Két ökrösszekér állt az úton, az utasok édelegtek egymással. Mikor odaértem, épp azt mondta egy öreg bácsi egy fiatal néninek: Mit fél úgy tüllem, nem volt maga azelőtt olyan ijedős a férfiaktul, várjon, csak egyszer jól beleakaszkoznak a popójába, máskor is megkívánja.

Ezen okulva kibaktattam Kilitire, ahol egy napig dúskáltam libasültben, tejszínhabban, és meghallgattam a helyi intelligencia véleményét a politikai helyzetről. A békéről, ez Magát, mint bennfentest nyilván érdekl, az volt az általános vélemény, hogy csak csatoljanak el, amennyit akarnak, bánja a rosseb, csak már béke volna. Másnap felültem a csézára, és tizenyolc kilométert kocsikáztam befele Somogyba, leírhatatlanul szép tölgyerdőkön keresztül, lila anemónákkal borított réteken át Bálványosra.

Bálványos mély völgykatlan közepén fekszik, sok száz diófa között, méregzöld réteken, képeskönyvbe való sok hófehér libával. Ott megüszttelt a gazda, és meghívott a pincéjébe. Egy órát ballagtunk ki a falu határába, ahol töméntelen pince van sorban a hegyoldalba vájva. Kinyitottuk a nagy vaskaput, a gazda ment elöl, kalappal a fején, két tutyival a lábán, köténnyel a nagy hasán. Teleszívtá a hébert piros novaborral, diót tört nekem, azután leültünk a nagy borszagban a lócára, diót ettünk, ittunk és politizáltunk. Bizarr csak az volt kissé, hogy Eke bácsi nem szokott úgy látszik nővel politizálni odáig, azért folyton azt mondta nekem, hogy hát bizony így van ez, uram!

Onnan kocsin zötyögtem megint csak húsz kilométert Földvárig, le egy istentelen szerpentinen, a kocsisom tökrészegre itta magát a kapolyi búcsúban, valóságos istenkísértés volt, ahogy leszánkáztunk a hegyről. Délutánra már Lellén voltam, és egy napig dolgoztam, mint az állat a Somogyi Naca néni szüretjén. Föztem a szüretelőknek, hordókat forráztam, kéneztam, hajtottam a prést, nyomtam a „Muszkullót”, és délben kocsin vittem föl a birkapörköltet a szőlőhegyre. Ahogy visszánéztem a szép párás őszi Balatonra a szőlődomb tetejéről, egyszerre eszembe jutott a sok bajom, gondom és nehéz emberi kapcsolatam, amiken itt rágódtam két évvel ezelőtt, bujkálásom idején – és egyszerre nagy megkönnyebbüléssel állapítottam meg, hogy nem tartozom senkihez, nincs senkim a világon, élhetek-halhatok, magamnak élek is, és magamnak fogok meghalni is. Hirtelenében úgy találtam, hogy ez nagyon jó, örülni kell neki. Hazajövet a vonat lépcsőjén üldögéltem a napon, néztem a tankroncsokat és az őszi vetést, és úgy találtam, hogy jó egyedül lenni, és alaposan kipihentem magam három nap alatt. Hát lehet ilyen harmonikusan nyaralni Arcachonban?

Most hozzáfogok és visszaesem a mindennapi kerékvágásba, ami úgy kezdődik, hogy felhívom Kerecsényinét. Ez a beszélgetés el fog tartani két-három órát, mert most ő terjeszti a *Választ*, s ez megszámlálhatatlan be nem fejezett és egymásba fonódó mellékmondatra ad alkalmat. Délután megyek a műhelybe, és megstoppolom¹ a budai polgárok fenekét.

Isten megáldja, Zolikám, és ne felejtsem el minket egészen.

Márta

1946. Párizs, november végén

Drága Márta,

ma egy füst alatt két levelet kaptam magától. Az egyik október 2-i, a másik néhány nap előtti. Épp jókor jöttek, kapuzárás előtt, hogy nagy örömet szerezzenek. Régóta nem olvastam ilyen jóleső szöveget magyarul. Chère Mme Martha de Sévigné, Balaton melléki levele hirtelen elhozta az egész Dunántúlt. Második levelében azon bosszankodik, hogy miért nem írok. Az előző után én azon, hogy miért nem ír Maga. Tündöklően jó levél, arányos és nyugalmas, tárgyilagos és személyhez szóló. Bocsásson meg a „méltatásért”, de nem tudok lemondani róla, igen élvezetes volt olvasnom. Azon gondolkodom, hogy megújítom párizsi tartózkodásomat, sűrűn írok Magának, és válaszolásra készítem. Fontolgatom azt is, hogy Pestről Budára, illetve az Endrődi Sándor utca és a Nyúl utca közt levelezzünk. Ennek hibája a kávézgatás hiánya.

Szóval úgy fest, Márta, hogy két hét múlva hazai levegőt szívok, bár nem azt, ami a maga kiliti leveléből árad. Kifogytam a pénzből is, kedvből is, elegendő volt a világ elég vigasztalan látványából is. Addig egy kis szállodában lakom a Szépművészetek utcájában, egy ugrásra a Szajnáthól, töménytelen könyvkereskedés, metszetüzlet és ócskaságbolt között, a Justi-kat¹ mellett, közel a Citéhez, a Tuileriákhoz és a Louvre-hoz. Szóval jó hely, ha erre jár, ide szálljon. A szállodában főként vidékiek vannak, és egy tündéri vendéglő, ahol bizonyos aggodalommal vacsoráztatok, mert nem tudom, mi-be kerül. Magyarok ott nincsenek, mert nagyon egyszerű, jó hely, itt viszont a kávéházban az Opera mellett sűrűn vannak honfitársak, akiknek a jelenléte itt elviselhetlenebb, mint otthon. Ez a város rögtön kivetkőzteti őket eredeti mivoltukba, a látvány rémületes. Ha még sokáig csak kispolgárok fognak utazni magyarok képviselőiben, kénytelen leszek megtanulni angol accent beszélni a franciát, hogy ne kelljen szégyenkezni a kontinensen.

Egyébként itt nem nagy lelki nyugalomban, de azt hiszem, sok tanulsággal töltöttem az időt. Párizsnak az az előnye, hogy az embert szembesíti önmagával. Ennek talán van haszna is. A *Válasz* ba írtam volna, ha egyáltalán írnék. Mostanában azonban nemigen tudok írni ilyesmit, aminek mégis kell érezni vagy szagolni a közönségét. A lapokat azonban nem kaptam. Úgy látszik, olyan érdekesek, hogy a kurír magának tartotta meg.

A tobbit majd személyesen, jó kávé mellett, amit ugyancsak remélek, hogy van otthon is. Nagy türelmet és jóreménységet kívánok Magának, magamnak pedig minél több ilyen levelet, mint a mostani levele volt. A biento!

Zoltán

V Á L A S Z
SZERKESZTŐSÉG – KIADÓHIVATAL
VII., Madách utca 9.

Budapest, 1947. okt. 30.

Kedves attasé¹ úr,

könnyű Magának ülni a télikertben, és kultúrát terjeszteni! Ezalatt mások hajukat tépve ülnek a HUNGARIA INCOGNITA fölött, idetesznek egy képet, onnan elvesznek egy másikat, és éjjel álmukban azt álmodják, hogy Budajenő, Torpekócsag, egyenlő Velemér és kikirics. A klisénél kiderült, hogy egy halom kép nem klisézhető (pl. Dunakanyar, Fedett lépcső a Várban stb.). A légiképekről használhatatlan, szürke fátyolos nagyításokat csinált a Térképészet, jobbat nem tudnak, a negatívokat pedig nem adják ki, mert az hadititok. Még meg találják látni külföldön, hogy Tihanyban félsziget van. Így azok helyébe is másokat kellett keresni. Forró délutánokat töltöttem a Zsámbéki úton a Vadas² úr kebelén, órák hosszat álltam négykézláb albumok fölött az Idegenforgalmi Hivatalban, öt mázsa demokráikus fényképet néztem át a Városi Képszolgálatnál és egyéb kuplerájokban. Soha többé nem bírok és nem is akarok fényképet látni. Ez az egész brancs örökre kinőtt a könyökömön. Közben pedig csodálatos fejlemények vannak: Iván³ beleszeretett a könyvbe, és megrendelte a Múzeumnál a kliséket. Már csinálják is gőzerővel, és a Tájékoztatás⁴ fogja fizetni. Közben a sofőr úgy nekisofirozta Horváth⁵ elvtársat egy körakásnak, hogy a szájától a füléig kettérepedt, és tizenkilenc öltéssel műstoppolták helyre a képét. Ettől úgy fellelkesült, hogy elintézte, miszerint a Kereskedelmi Minisztérium átvesz több száz példányt az Idegenforgalmi Hivatal számára, esetleg valamennyit ki is fizetnek előre. Unnep után fogok próbakötettel felszerelve odavonulni. Előzetes megrendelések futnak be elég nagy számban, Vadas pedig ideadta az összes külföldi ügynökség címét, akiknek ő szokott képeket eladni, most azok is kaptak mind prospektust. Szóval lesz ebből könyv, legkésőbb februárra.

Két kis Holló-könyvet, a Krúdyt⁶ és a Conan Doyle-t⁷ már árulják három napja, jól mennek, többet rendeltek már utána. A *Válasz* is elkészült pontosan elsejére. Tegnap próbafűtés is volt a hivatalban, és evvel be is fejezték a fűtést az idei évre. A Nyúl utca⁸ is farkasordító, a hivatalból egyenesen az ágyba szoktam menni. A szellemi élet erősen zajlik: tegnap is kifogtak egy nőt a Dunából, akit előbb megöltek, azután gondosan megnyúzták, csontjait megtörték, húsát földarabolták, és végül visszavarrták a saját bőrébe. Na, van ilyen Maguknál? Ugye nincs? A héten azt is hallottam, hogy a rikkancs azt kiabálta a gróf Bajcsy császár úton: Szabadság, Szabadság, a legújabb korlátozásokkal a Szabadság!! Szóval már a fából vaskarikát is feltaláltuk, mióta Maga elment.

Egy délután nekiduráltam magamat, és összehívtam a *Válasz* legidősebb korosztályát, gondoltam, ápolni kell a szellemi életet. Olyan rettenetes sűrű unalom és savanyúság volt, hogy végleg lemondtam az ilyen kísérletezésekről. Bernáth Aurél újra elmondta, hogy az absztrakt festészet nem festészet, amit már sokszor mondott, és már először sem volt igaz. Aurélné elmondta nagyon részletesen a betegségét, ez legalább tudományos szempontból érdekes volt, különösen az a része, mikor a köpetében előforduló kemény gombadarabokról és nyúlós tüdőcafatkákról regélt. Lőrincné⁹ elmondta, hogy a trampli enni eszik, de vikszelni azt nem tud, és a Klárikát szerződtették

Szegedre színésznőnek, de nem bolond havi hatszázért lemenni nekik. Dezső¹⁰ elmondta, hogy a Marika így és úgy, és hogy kevés a kollégiumban a „lepödő”. Tegnap délelőtt, mikor épp tördelni kellett volna, Németh Lászlóné jött be, és elmondta, hogy ha a Magda férjhez menne, kellene neki stafírung, és azért ő most nem adja el a hátsó részét (a házét), mert azon fog a Magdinak stafírungot venni, és ha Ucó közben férjhez megy, akkor mégis eladja a hátsó részét, és nem tudok-e neki fát lisztért, mert van egy mázsa fölöslege, és igaz-e, hogy a Veres Péter kiszökött Amerikába, és ő most szeretné a Gigit is Svájcba küldeni, mert azt hallja, hogy csapatösszevonások vannak Szegeden. A Rózsi viszont egy izgalomban jött meg Kiltüről, mert ott az hírlík, hogy az angolok kiteszik az összes zsidót Palesztinából, és mind Magyarországra jönnek.

Most jön négy nap ünnep, és okulva a fontieken, összeszedem a saját három gyermekemet és a *Válasz* ifjúságát, és elmegyek velük túrázni Zsámbékra és a budai hegyekbe. Múlt vasárnap is körüljártuk Farkasréttől Budaörsön át Budakesziig az egész környéket, és esküszöm, hogy az őszi napsütés és a sárga-vörös erdők szebbek voltak, mint a Szabó Lőrincné és a Rajk együttvéve.

Nagyon szeretnék előkelő külföldi barátaimmal sűrűbben levelezni! Gyulát¹¹ csókoltatom, Magát szeretettel ölelem,

Márta

Lászt de nem liszt!! Kérem *sürgősen* az előszót. Amint az első tíz klisé készen van, kezdjük nyomni az első ívet, másképpen csak jövő karácsonyra készülünk el.

5

1947. november 1.

Kedves egy Márta,

harmincegyedikén igen emlegettük Gyulával, mert magának való látványt nyújtottunk ketten, a Rue de la Gaîtén. Nyakig ültünk csigában s osztrigában, s határozottan nem ozorai látványt nyújtottunk. Közben azt emlegettük, hogy milyen jó levelet írna Maga erről a jelenetről, rólunk és nekünk.

Gyula különben úgy fest itt a Closerie des Lilas-ban és egyéb neves helyen, mint egy kései Rippl-festmény. Egyébként ide kéne behajítani a maga balga és lángoló fiataljait, akik nősülést belépéssel váltogatnak, hogy megtanulják, mint ülnek az ő korukbeli franciák nem bor, de világnézeti vita, sőt egyáltalában szó nélkül egy-egy kávéházi padon. Nem egyedül persze.

A sors különös szeszélye folytán prospektusunkat, mint aktát láttam viszont Párizsban. Most tűnődhetem, hogy mennyit rendeljen a kulturális attaché Szabó Zoltán könyvéből, s amit rendel, azt vajon miből fizesse ki. Mivel ez idő szerint az a helyzet, hogy rendelkezési alapot nem kapunk, de a fizetésünket csökkentették.

Viszont írja meg, lehetőleg hamar, hogy van-e remény arra, hogy megjelenjünk karácsonyra, s mire alapítja azt a nézetét, hogy van remény erre? Egyáltalában mondja meg, hogy állunk, mert ha állunk valahogy, az előszót mihamar meg kell írjam.

Egyébként mi újság magukkal? Itt megvolna az ember, kávé s ital dolgában már rendbe tettem magam. Dolgom mértéken felül sok, s ha továbbra is így fognak csüngni

rajtam a magyarok, elfelejtem a keveset is, amit tudok még franciául. Hogy étel és ital dolgában itt nehéz az élet, az persze nem igaz. Pénz dolgában nehéz.

A fentieknél se vígabbat, se búsabbat nemigen tudok. Sok türelmet és jó egészséget kíván, s levelét várja

Zoltán

4/bis Rue des Beaux Arts – Hotel de Nice

6

1947. november 5. Párizs

Kedves egy Márta,
a szürkére írt levelet közben aktatáskával együtt elhagytam egy kocsmában. Ma talál-
tam meg. Most küldöm, hozzá e második kötettel.

Szóval: levele a palesztinai események kilíti interpretációjával megjött volt. Köszö-
net érte. Reggel kaptam, hétfőn, ilyenformán a nap jól kezdődött. Később koszorús
Illyéssel társas kérődzést folytattunk levelével. Oly szerfelett jól mulattunk újra, hogy
minden értelmet félretéve elmentünk folytatni jókedvünket, s ama szenzációban volt
részem, hogy Gyulánk komoly malacságokat nagy élvezettel hallgatott a Caveau des
Oubliettes-ben.

Naponta hat-hét a maga tollára méltó honfitárs keres fel, s ha így folytatom, jó ke-
resztény leszek a türelemgyakorlástól. A minap megjött Erdeiek Zsuzsája (Siposné), s
megélveztem ő betűit a Rue de Berrin,¹ meg Komló is, más mezei hadakkal. Úgy rém-
lik, elég mulatságosan fogják fel Párizst, de dicséretükre szolgáljon: élvezik egyben.
Az a mafla Márkus is kijöhetett volna: Párizs megér még ma is egy házasságmulasztást.

Így megvolnánk unalom nélkül. Mindig történik valami. Magam ki nem látszom
a dologból, pontosabban az elfoglaltságból. Egy hét múlva azonban rendet csinálók
dolgaiban, és akkor írok egy szép előszót Magának. Meg kell mondanom, hogy igen
örülök annak, ha csakugyan meglesz a könyvünk, Iván úgyis úgy fog rá emlékezni,
mint István gazda² a *Magyar Szemlére*. Mind a született, mind a fogadott gyermekeinek
sok jót, Magának galambepét kíván

Zoltán

7

1947. november 22. Párizs

Kedves Mártám,
fölfedeztem egy bámulatos szokásomat: szorgosan és sürgősen válaszolok a levelekre,
aztán mint aki elvégezte dolgát: nem adom fel. Nem tudom, hogy egy pszichológus
mit gondolna erről. Szóval most más levél is megy, ez az utolsó időben, november
22-én íródott. Erősen megélveztuk levelét Illyéssel, én különösen azt, hogy HUNGARIA
INCOGNITÁ-nkból mégiscsak lesz valami. Az előszóból is lesz, tán a jövő héten. Eddig
nem jutottam hozzá. Nem sokkal azután, hogy levele megjött, elvoltam az elnökkel¹
Roubaix meg Pas de Calais kietlen vidékein, majd átmentem Bruxelles-be, majd ha-
zajöttem, és hosszan próbáltam egyszerre több helyen lenni. De biztosan már panasz-
kodtam eleget a dologom felől, úgyhogy nem folytatom. Elkéstem ebben a mesterség-
ben, jól elmúlt már az a korszak, amikor úri foglalkozás volt. Mindamellet nem pa-

naszkodom, mert Párizs csak szép, s ha másképp nem, az alvás rovására tud az ember egy-két órát találni s lelkiállapotának megfelelő vendéglőben nem éppen hazai ételeket fogyasztani. Úgy látom, otthon a dolgok szépen haladnak a helyes fejlődés menetében, itt is azt teszik, csak éppen ellenkező irányban. Mindig történik valami, ez kétségtelen. Mikor kiérkeztem, akkor a metró, meg az autóbusz, meg a taxi volt sztrájkban, később a vicik és szemetesek léptek bérharcba, ami eléggé mulatságos volt, mert kisded szemétdombok fejlődtek a házak előtt, ám az artisztikum sem hiányzott, mert a leveleket sem söpörték. Úgyhogy bokáig sárga meg piros platánlevelekben gázolt az ember. Mindennek megvan a maga jó oldala, mondtam, de a franciák ezt nem hitték el nekem. Most éppen a vasutasok lépnek sztrájkba, de lehet, hogy közben meg is tették. Ez annál is élvezetesebb, mert Gyulánk ma hajnalban indult el Albiba, ahol a középkorban a nevezetes eretnokség lépett föl, s lehet, hogy most egy mezőn ül Párizs és Carcassonne között valahol, mert a vonatot épp ott érte a sztrájk. Tegnap búcsúképp jól megvacsoráztunk kialakult szokás szerint csigát, velőt meg vesét, szóval csupa kocsonyás halmazállapotú dolgot, Pálnál a Trónörökösne Téren, a szigeten, majd ő ment Budának, én Pestnek, aznap este még két más helyen kellett lennem.

Most éppen úgy fest, hogy kapok egy rám szabott lakást² a Montmartre-on, elég kuriózus hely, a földszinten Chagall lakik, a festő, Madame Ida nevű lányával, aki teát főz és suhog, mint Natasák a Tolsztoj-regényekben. Az első emeleten meghatározhatatlan korú, ám bohém francia hölgyek laknak, az asztalukon egy húszcentis bonbondobozzal, amiről kiderül, hogy rádió, a komódon egy szőrből formált madárral, amely sajátos módon hajlongani kezd, ha egy pohár vizet tesznek elé, és ezt abba nem hagyja. A második emeleten nekem kéne majd laknom elsejétől két miniatűr szobában, ahonnan, ha egyenest néz az ember, rettentő sok levegőt lát, ha lesüti a szemét, töméntelen kéményeket. Még fürdőszoba is van hozzá, s csinos régi bútorok, úgyhogy megleszek ott, ha igaz. Egy ócskásnál találtam egy tizennégy méter hosszú metszetet Londonról, a „Sorel Ágnesnél” firmájú képkerezőnél feltrancsíroztattam. Jövő héten lesz belőle egy sereg metszetem. Egyben tanácsokat adtam nekik a lámpaernyőkészítés különböző módozatairól, hogy tanuljanak valamit.

Úgy nézem, e helyen egész kényelmesen fogok lógni a levegőben, mivel ez a montmartre-i ház tisztára Mohamed koporsója. Még az is lehetséges, hogy ez irreális geográfiai helyzet oly irreális dologra készítet, mint az írás, bár kevés reményem arra, hogy hozzájutok a dologom felől. Nagyobb újság nincs, hacsak az nem, amit otthon is tudnak: az öreg falak mögött nem éppen nesz nélkül bomlik a hulla. Úgy tűnik fel, hogy rémhírekben azért Franciaország a szegényebb. Más nincs, írjon, ha jólesik, mert olvasni jólesik, bár meg kell mondanom, hogy Gyulánk távozásával olvasóinak száma felére csökkent. Kézcsók

Zoltán

1947. november 20.

Zoltánom,

köszönöm a levélkollekciót. Nagyon megörültem neki, és különösen a refrain tetszett: hogy mindegyiknek a végén bejelenti: napok múlva megszaz az előszó.

Eppen nagyon kedélytelen, hónap végi, esős, undok szombat délután volt ma, és reménytelenül üldögéltem a Holló hűlő fűtőtestén, amikor Rózsa¹ közölte, hogy levelem van az imádott Főszerkesztő úrtól. Elballagtam hát végig a Bajcsy-Zsilinszky császár úton. Közben vettem egy forintért sült tököt, és megebédeltem. Azután belevitt a balsorsom a Mili² karjaiba, és egy komisz feketét kellett vele innom egy Bank utcai lebuiban. Ott elmondta vend őseit, panaszait a Pártra és a férifihiány fizikai és lelki következményeit az ő fizikumában és lelkében. Végre megszabadultam, tovább csász-káltam az antikvárüzletek előtt, és néztem, hol árulnak Holló-könyveket. Végül megmáasztam a *Közlöny* emeleiteit, megkérdeztem Rózsát, hogy hogy van, és azt hazudtam neki, hogy jól néz ki, rámosolyogtam az Annuskára, és a zöld díványon elolvastam a leveleket. Miután a fele olvasóközönségem falura távozott, és négyszemközt maradtunk, elárulhatom, hogy vehemens honvágyat éreztem hirtelenében a Főszerkesztő úr után, rá is néztem az ajtóra, hogy hátha kinyílik, és betessékelnék egy feketére vagy egy kámforszagú grapefruit zaftra. De hogy ilyen nem történt, hát elszontyolodva tovább mászkáltam az esőben.

Ez nem jelentü azt, hogy állandóan el vagyok anyátlanodva, csak azt, hogy egy szerkesztő néni sincs vasból, és mikor a hónap végi gondok találkoznak a hónap eleji gondokkal, nagyon jó volna néha legalábbis elmondani valakinek őket. A gondok számokban kifejezve így festenek: a Hollónak egy vasa sincsen, az írók éheznek, és állandóan jönnek pénzt kérni, Németh László öt krajcárból kínlódik, Féjának trombóza van, Weöres Sanyinak kinn az ülepe a nadrárgjából, Jékelyéknél szabályszerű nyomortanya van. A fiataljaim hol esznek, hol nem, de inkább nem. És mindezért valahogy én érzem magam felelősnek, hogy nem tudok olyan viruló vállalatot teremteni, ami egzisztenciát biztosítson mindenkinek. A *Válasz* e havi számát úgy tudtam csak kifizetni (már mint a papírt, mert a nyomdászámllával még úszom), hogy zseniális ötlettel ezer ócska *Választ* nyakába varrtam harmadáron a Népi Művelődési Intézetnek. Női és emberi büszkeségemről már régen letettem, és sorba koldulom a lap számára az összes államtitkárokat, polgármestereket és egyéb notabiliket.

A Holló mindezek ellenére sem fog tönkremenni, sőt, ha a karácsonyi vásár csak egy kicsit is sikerül, életképes lesz, és megmarad. A mellékelt árjegyzékből láthatja, hogy azért nem alszom, és csinálódna a dolgok. Persze lutri az egész, és mindnyájan Allah kezében vagyunk.

Lapunknak megszületett a Nagy Konkurens, mint azt a mellékelt hirdetésből láthatja. Feleannyiért kétszer akkora irodalmat adnak, mint mi – csak azután kétszer olyan jó is legyen! A névsor csodálatos, elmélkedhet rajta ott Mohamed koporsójában a kétszobás lakosztályban.

Fiataljaimat különben ne bántsa, még mindig ők a reményteljesebb társaság. Jó, jó, Hamletek, kilépnek, belépnek, nőszülnek – de van bennük tehetség is, emberség is és jóindulat is. Az öregek (kortársaim), azok, akiket nem lehet kibírni: Dezsőnk, Aurél, Pátzay, Lőrinc stb. Csupa savanyúság, begyöpösödés, rosszakarat, terméketlen kritizálás és rapid meszesedés. Csak Gyula már jönne haza, és vigasztalna meg az üde hu-

morával és ragyogó agyával, hogy nem kell okvetlenül elhülyülni a korrallal, lehet okosodni is! Annyira hiányzik nekem a főnököm. Szegény Flóri³ pedig fekszik rendületlenül, amióta hazaérkezett, a fájó mellhártyájával, őt nem bánthatom a gondjaimmal.

Egyik Ferencünket, a Farkast, elnyelte előlem a bankvezérség. Sohase látom, Pannija pedig megrigyelte Flórit, és ugyancsak fekszik a mellhártyájával. Másik Ferencünk⁴ elveszett számomra és mindnyájunk számára, azt hiszem. Már én nem szeretek a gonoszul bezárt arcába nézni, és kerülöm, hogy ne is lássam. Gyulával közölheti, hogy Joci⁵ viszont újra elfoglalta trónusát a pártban, mint a propagandaosztály vezetője. Jól meg lesz ez a hon propagandázva.

Hogy még közös gyermekünkről is referáljak: a HUNGARIA INCOGNITÁ-ból Iván jóvoltából immár szabályszerű akta lett: a klisék készülnek, bár csigalassúsággal, a minisztérium pedig fizetgeti őket. Becslésem szerint márciusra készülnek el a klisék, ami nem jelenti azt, hogy az előszó ráér, mert a nyomást szeretném párhuzamosan a klisékkel kezdeni. Hétfőn Hubay Miklós jön ide ez ügyben: szó van róla, hogy esetleg külföldön nyomtatnánk a művet, erről akar beszélni. Kedves, értelmes ifjú [...] az, kár, hogy minden szó után azt mondja, „effe”, és kár, hogy nekem ezen folyton röhögnom kell.

Kedves Zoltánom, sajnálom, hogy más humort, mint a *Csillag* című folyóirat hirdetését ez alkalommal nem tudtam nyújtani. Ígérem, hogy legközelebbi levelém több lesz és vidám, és nagyon nagy szeretettel ölelem

Márta

Közben megláttam a *Kortárs* hirdetését: gondolom, azt is kell látnia egy kultúrattachénak.

9

1947. Párizs, december 19.

Új levele kissé szomorkás volt, Márta, látom belőle, hogy az idő több szeretetet és türelmet kíván az embertől ott is, mint amennyi megvan benne. Most megy egy futár, és azt remélem, hogy ez a levél még eléri magát karácsonyig, minden igazi jókívánságaimmal Maga, szűkebb, tágabb és legtágabb családja számára. Borzasztó, amit ír barátaink állapotáról, szegénységéről, ez az első levele, amit nem háromszor olvastam el. Nem tudtam rászanni magam. Két kis fehér hollót kaptam ma a futárral. Krúdyból, azt hiszem, elolvasok néhány oldalt lefekvés előtt. Gondolom, magának köszönhetem. A képeskönyvelőszót persze még mindig nem írtam meg, összes irodalmi tevékenységem jelentések és akták készítésében merül ki. Ezek stílusát csinosítom, nemesítem pillanatnyilag. Nagyjából mindegy. Meg lakáscsinálással bajlódtam, teljesen tönkre is mentem, míg végre sikerült ezt a két apró szobát egy ifjú francia kócos líterátor lebujából átformálnom a magam képére kissé. Intenzív testi munkát végeztem közben, mert fát ugyan kapni, de embert nem, aki felhozza, kályhát ugyan kapni, de fuvart nem, aki elszállítsa, egyre kevésbé értem, hogy ezek a franciák miképp építették fel ily természettel a katedrálisait. Igaz, hogy az régen volt. Most katedrális helyett inkább csak apró szemétdombokat építettek minden utcáson a szemetessztrájk folyamán, ami mégsem ugyanaz. Kár különben. Jóra való nép ez. Csaknem, mint a miénk. Egyébként jelentékeny hajszában élek. Könnyelműségemben fejemre döntöttem

a párizsi ún. szellemi életet, amennyiben leveleket írtam a színházaknak, hogy értesítsenek premierjeikről, hogy au courant legyek. Erre – Nyugat-Európában lévén – sorra küldik a tiszteletjegyeket mindenféle premierekre, s el kell menni, különben észreveszik, hogy érdeklődésem nem is oly mélységes. Ilyenformán folyton színházba járok, e héten négyszer voltam, erősen közepes élményekben volt részem. Maga most persze azt gondolja, hogy panaszkodást tettetek, pedig dicsekszem, holott mértéketlenül szeretnék egyszer jó hosszút aludni, kinyújtózni, Krúdyt vagy Virginia Woolfot olvasni, mivel a színházba járás előtt aktacsinálás, nyolc vizit, udvarias mosolyok, két előadás és rendszeren még egy-egy fogadás is van. Múltkor például volt szerencsém megismerni Paul Boncourt, de semmi más érdekeset nem láttam rajta, mint hogy hosszú ősz haját lenyíratta, s így sokkal kevésbé dekoratív. Nem találtam különben érdekesnek. Érdekes ember általában kevés van a világon. Szóval ilyenformán élek, s néha bizonyos sajnálkozással gondolok arra, hogy minő úri módon is éltem én, amíg nem diplomata, hanem főszerkesztő meg MADISZ-elnök meg ilyesmi voltam. Mindamellet nem panaszodom. Tanulságos mindez, már annyiban, hogy az ember növekedik bölcsességben, lelki függetlenségben s némileg öntudatban is. A legborzasztóbb, hogy folyton borotválkozni kell. Meg kezet mosni. Mint Pilátus.

No így. Hallom, hogy Gyulánk Svájcból nagy hirtelenséggel hazarobogott, ami nem lepett meg, s a jó benne az, hogy van legalább valaki, akivel maga emberi szót válthat. A rossz viszont az, hogy én nem élvezhetem társaságát. Ha lehetséges, itt még jobban megszerettem, számos felejthetetlen estét töltöttem vele, erősen francia ételek és erősen magyar témák közepette. Most viszont abbahagyom, mert embertelenül fáradt vagyok, s kifacsart, mint egy citrom. Adja át jókívánságaimat Erzsinek, a gyerekeknek s a különféle nemzedékeknek, akik váltakozva főzik le egymást Magának szállított gyöngeségeikkel. Jó új esztendőt kívánok, Márta, nem mintha nem írnék addig, csak azért, hogy az elsők között legyek. Isten áldja

Zoltán

10

1947. december 13.

Zoltánom,

vártam a levélírással, mert azt reméltem, hogy a HUNGARIA INCOGNITA körül zajló események eldőlnék, és jelenthetek konkrétat. De ebben a hónapban minden nyúlik, mint a rétes, és mindenki lazsal. Arról van szó, hogy a Lobl nevű csibész, az Officina tulajdonosa beleszeretett a kiadványunkba. Neki van követelése és összekötetése Bécsben, ott hatodáron tudná a papírt beszerezni és a nyomást megcsináltatni. Be akar társulni olyanformán, hogy eddigi kiadásaimat megtéríti, az egyéb obligókat át-vállalja, és még megbeszélendő százalékot ad nekünk a haszonból. A Holló is szerepelne rajta, mint társkiadó az Officinával. Én az egész mögött valami linkszagot érzek: a Bécsből terjesztett könyv százalékszámításával istenien lehet csalni; ki tudja kontrollálni, miből mennyit adnak el? Továbbá micsoda csodálatos driblilehetőségek nyílnak az engedélyezett valutával, feltéve a lehetetlent: hogy Iván engedélyez erre a célra valutát, mert Lobl úr kinti követelése csak a költségek harmadát fedezné.

Arra azonban jó volt Lobl úr felbukkanása, hogy a Singer és Wolfner is kedvet kapott a könyvhöz, és ajánlkozik hozzá feles társnak. Ez már sokkal rokonszenvesebb

dolog volna: üsztelességes cég, és Márkus nagybátyám, mint igazgatósági tag, őrködni az én érdekeim fölött is. A végső következtetés: kérem már az istenért az előszót! Az első két ív kliséi már készen vannak, ha valamelyik kombináció létrejönne, mindjárt kezdhethetnénk a nyomást. Ha nincs kedve és ideje, ne írjon nagy művet: egy- vagy kétoldalas kis előszót, de írja már, könyörgök.

Gyulánk megjött, és egy hajszállal ügyesebb, okosabb és ravaszabb a kelletténél. Én csak igazán imádom a tehetségét, az eszét és a humorát, és egész búbajos lényét: de valahogy sok nekem, ahogy most ügyeskedik. Felbukkanása a *Válasz*-munkatársakat is meghökkentette: egy nagy fene szerkesztőségi összejövetelen oly barátságosan, olyan fölényeskedő és állásfoglalásaiban oly óvatos volt, hogy megijesztette és elkedvetlenítette őket. A lap dolgai itt sem érdeklik jobban, mint kint, és ami számomra baj, ezt úton-útfélen ki is nyilvánítja. Úgy, hogy rosszindulatú ismerőseim (és kinek az ismerősei ne volnának rosszindulatúak?) folyton ilyen kérdésekkel nyitnak be a szerkesztőségbe, hogy „igaz, hogy Illyés kijelentette, nem érdekli a *Válasz*, és semmi köze hozzá?“, vagy „igaz, hogy Illyés bejelentette, hogy a fiatalságot kiteszik a *Válasz*tól?“ vagy, és ez legsűrűbben: „igaz, hogy a *Válasz* csódbbe ment, és már meg sem jelenik többé?“. Ilyen körülmények között persze nehéz kedvvel csinálni a dolgot, és jó arcot vágni a gondokhoz. A lap pedig most föllendült, a karácsonyi kétezer-ötszáz példány kevésnek bizonyult, és elfogyott egy szálig.

A humorom nem apadt el, bár állandóan erősen próbára van téve. Azért még mindig tudtam örülni, mikor január elsején a *Képes Kurír* című lapban megláttam egy düledező ház képét, ami fölött az állt: KIS LAK ÁLL..., alatta pedig: Ehhez a kis Szatmár megyei házhoz kell ma minden jó magyarnak lélekben zarándokolnia, mert itt, Kolton, született Petőfi Sándor.

Ugyancsak édes derűvel töltenek el a *Népművelés* tegnap megjelent öles plakátjai, melyek öklomnyi betűkkel hirdetik Ady–Kodály: FORR A VILÁG című kórusát. Jó, hogy Faludi János ilyen alaposan műveli a népet, és időben megtanítja őket rá, hogy a FORR A VILÁG-ot Ady írta.

A fentebb említett szerkesztőségi összejövetel viszont arra volt jó, hogy tudtam, mi az, amit sohase rendezek többé. Dezsőnk idecipelte a teljesen szenilis Fülep Lajost, Pátzay és Bernáth tökéletesen megrozsdásodtak, az egész összeröffenés mottója az volt, hogy senilis senili gaudet. Lőrinc és Kodolányi olyanok voltak, mint a vicclapból a reakcijóska. Egyetlen vigasztaló pont és derűs támasz Bibó Pistám maradt, aki duplájára hízott az utóbbi napokban, és úgy néz ki, mint két véletlenül egymásra fotografált régi Bibó Pista.

A gépszalag szétment, mert Eszter fiúja szünidőn van Baján, és óriási levelezés folyik. Nem elég, hogy az egyházkarnagyok megették a spájmomat, eltörték a hőmérőt, és fölfalták a házipatikát, most a gép is utánuk megy. Még jó, hogy Erzsí udvarlója, Tóth Endre parasztpárti képviselő, szerényebben szerepel, csak a fürdőszobát gyűjtötte föl. Minden pongyola, hálóing, törülköző és pizsama elégett, de azért tűzoltók nem jöttek, csak a szomszédok, és az eseménynek informatív értéke volt: megtudtam, hogy a gondnok elfelejtette megújítani a tűzbiztosítást, holott úgy tudtam, hogy megújította.

Isten megáldja, Zoltánom, írjon egy kicsikét gyakrabban, ha lehet, és ne csak levelet, hanem időnként előszót is.

Nagy szeretettel üdvözli öreg haverja

Márta

V Á L A S Z
SZERKESZTŐSÉG – KIADÓHIVATAL
VII., Madách utca 9.

Budapest, 1947. december 16.

Kedves Zoltánom,

a HUNGARIA INCOGNITÁ-ról szeretnék referálni:

A kliséket állítólag Boldizsár csináltatja. Ez aktaszerű megállapodás formájában le van fektetve, és papírforma szerint hetente automatikusan fizetik a Múzeumnak. Az igazság evvel szemben az, hogy három számla közül eddig összesen kettőt fizettek, a harmadikat elvesztették. Boldizsár, sőt újabban már a titkárnője is letagadtatják magukat, ha a Múzeum ez ügyben keresi őket. Így a Múzeum félretette az ügyet, és más, fizető kuncsaft megbízását vette munkába. Ilyenképpen kb. 1950-re fognak elkészülni a klisék.

Minden előzetes ígéret ellenére sem kaptam semmilyen közülettől előleget vagy megrendelést. Az Idegenforgalmi Hivatal, ahova Rónai miniszter úr beprotezsált, úgy nyilatkozott, hogy a képanyag nem alkalmas, ilyen ázsiai nőket nem lehet külföldre küldeni, a külföld nálunk mást keres. És meg is mutattak egy drága, vastag albumot, csikóssal, fokossal, gulyással és Kossuth Lajossal, hogy ez kell a külföldnek.

Evvel szemben a fényképezéket lassan kifizetgettem, kivéve szegény Vadast, aki oly finom és jó modorú, hogy sohase kap pénzt, mert a tolakodók és ordenárek elviszik előle. A térképet is megrajzoltattam.

A külföldi címek közül, ahova Vadas és egyebek tanácsára írtam, senki se reagált. Csak San Franciscó-i bankár barátom strapálta magát, és végiglevelezte fél Amerikát ez ügyben. A végeredmény: ilyen tartalmú és méretű könyv bolti ára odakinn hét dollár között mozog, tehát a mienk pont kétszer annyiba kerül, mint amennyit ők adnának érte. Fölmerül tehát a következő ötlet: nem a kész könyvet kellene Amerikába eladni, hanem a képanyagot és a kiadási jogot. Nagyon jó volna, ha Maga, ha másért nem, saját jól felfogott anyagi érdekében nekifeküdne a dolognak, és kétfélet próbálna:

- a) kiadót találni Párizsban vagy Svájcban, akinek a kliséket kiküldenénk, és ott csinálna egész Európára francia–angol szövegű olcsóbb kiadást;
- b) amerikai kiadót találni, aki egy fix összegért megvenné a kiadási jogot az angol nyelvterületekre.

Ha ez utóbbi sikerülne, és némi pénzhez juthatnék, lekörném a papírt, és successive hozzákezdenék a nyomáshoz, hogy a magyar kiadás is elkészüljön valamikor.

Humorom napról napra fogy. Már annak sem tudtam igazán örülni, amikor Erzsi tegnap éjjélkor hazaérkezett a Hardy gyerek pezsgős keresztelőjéről, és előadta Ivánt mint keresztapát, a pártvonalas-piarista-öregdiák zsidók gyülekezetét, az egyik jelenlévőt, aki ijedten fejébe csapta a kalapját, mikor a pap belépett, mert náluk otthon feltették a kalapot, ha jött a rabbi, és Soltész urat, aki arra a felszólításra, hogy „most elimádkozzuk a hiszekegyet”, áhítatosan lesütött szemmel imádkozott, hogy „hiszek egy istenben, hiszek egy hazában, hiszek Magyarország feltámadásában”.

Szóval én már semmin sem tudok nevetni. Arra kérem, feküdjön bele onnan kintről a kiadványunkba, és próbálja Ivánt is fizetésre serkenteni.

Klisélevonatokat sem kérhetek addig, míg az anyagi vonalon Iván rendet nem terem: olyan dühös rám az egész Múzeum, hogy be sem merek menni.

Nagy szeretettel üdvözli elkeseftett barátnője

Márta

1948. Párizs, február 26.

Kedves Márta

nagyon is megfogadtam a felszólítását, csak a fonákján. Ne csak levelet írjak, mondta, hanem előszót is. Az lett belőle, hogy nemcsak előszót nem írtam, hanem levelet se. Mentségem legyen a családi dolgok jelenléte, amely némileg megzavarta jó, bár kissé agglégényes életmódomat. Igaz, hogy az eredeu mivoltában se nagyon kedvez az írásnak. Legalábbis a tapasztalat ezt mutatja. Olvasni azért olvasok. Olvastam például kitűnő Krúdy-kiadványát Paris és Calais közt, nagyon üdítő volt. S a forma is jó. Kitűnően zsebbe sülyeszthető. Németh László ISZONY-a is kellemes meglepetés volt, a végén csakugyan jelentékeny mű lesz belőle, de olyan, mintha egy hugenotta Mauriac írta volna. Mindenképp kellemesen lepett meg. Ugyanezt mondhatom Illyés francia falukutatásáról. Külön elgyönyörködtet, hogy Illyés végre megtért a különszobarendszerhez, és lemondott arról, hogy az emberi együttélés ama formáját dicsérje, amelyben hat négyzetméteren három nemzedék kilenc tagja van együtt, mivel egy családhoz tartoznak, s ez alkalmat ad nekik arra, hogy minden lélegzetvételüket egymásba leheljék. A társas lét titka a magány lehetősége, igen élvezem, hogy ezt Illyés Albiból fejezi ki. Versei is jók. Néhányt én is küldök az itteni költőnép egy nézetem szerint jelentékeny tagjától, azzal a kéréssel, hogy olvassák el, és lehetőleg hamar közöljék, már ha annyira jónak találják, mint én. Olvastam ezenfelül egy más irányú folyóiratban, hogy Weöreöes Sanyi ellenforradalmi költő, ami meglepett. Időnkint eszembe jut ez a dolog, s akkor hosszabban el szoktam tündönni azon, hogy vajon mi módon ellenforradalmi a Weöreöes Sanyi, aki egyszer oly emlékezetes módon tűnt el, teljesen részegen, hajnali háromkor a Vérmezőn, a ködben. No de nem mindent lehet megérteni, nem is kell. Valahogy azonban az az érzésem, hogy Maga az ilyen dolgokat nem nagyon kedveli, ajánlom azonban eme verssorokat: „*Gyűlöljük-e, hogy nem barátaink, Kik önmaguknak ellenségeik.*” Ezt nem Shakespeare írta, hanem az öreg Berzsenyi, akit valósággal érdemes naponta újraolvasni, mint erre rájöttem.

Szóval ne aggódjon, Márta, azt a bizonyos előszót még megírom, akkor is, már megszűnik az ötödik társ az egyre ismeretlenebb HUNGARIA kiadásához, s ezzel végleg elmúlik a megjelenés lehetősége. Most azonban már kezd becsületbeli ügyem lenni, hogy ne hazudtoljam meg ama közmondást, ami késik, nem múlik. Az egész történelem ügyis ennek bizonyítására adta magát, én se maradhatok ki az általános igyekezetből. Ilyenformán legyen nyugodtan az előszó felől, jó egészségben az irodalmi élet ellenére. Még valami, majd kifelejtettem. Nyaggassa Bibót, hogy apám *Közlöny*-beli helyzetét¹ mindenképp foggal és körömmel biztosítsa, különben hazamegyek, és az egész rántott csirkét megeszem előle a maga díszebédjén. Ezt azonban komolyan írom, mert valóban nem tudom, mit csinálok, ha az öregot kicsöppentük onnét. Igyekszem írni máskor is, de majd előszóval. Addig kézcsoók és jó barátság

Zoltán

FEHÉR HOLLÓ
KÖNYVKIADÓ

Budapest, 1948. július 14.

VII., Madách utca 9.

Kedves Zoltán,

már régen készülök rá, hogy illőn gratuláljak „úgy magam, mint cégem nevében” a cég keresztapjának. Csak hát nem voltam képes az ehhez szükséges csekély maradék kis szeretet összekotrására. Értsünk szót, nem a Maga számára maradt csekélyke szeretetem, hanem az utóbbi év következtében már csak egészen csökevényesen fordul elő bennem a fent említett ósdi, reakciós érzélem. A kis resztliből persze nagy rész a Magáé, de hogy ez még mindig milyen kevés, ezt arra Maguk felé el sem lehet képzeln. Egyszóval: éljen jól, és legyen nagyon boldog.

Én rosszul élek, de boldogtalan épp nem vagyok, csak tanulok és okulok naponta. A *Válasz* körül mindenki kifutotta előre várható formáját. Farkas Ferenc nagy lendülettel átnyújtott forgótökét, fölrepítette a Hollót, elindította velem a kiadványokat, végül kiugrott az egészből, a Nyúl utcai házra íratta a forgótökét, és nagy sajnálkozások között leutazott Zengővárkonyba őskori éjjeliedényeket ásni. Illyés minden anyagi gondomra azt feleli, hogy „akkor abba kell hagyni a lapot”, azután szintén elmegy ásni bilik után. Csak Bibó és Sötér segítenek legalább avval, hogy méltatlankodnak, és próbálnak ezt-azt, a maguk hatbalkezes filosz módján.

A lap erkölcsileg virul, anyagilag hervad. Ha volna papír, és nem fizetnék rá minden eladott példányra ötven fillért, jóval följebb is lehetne tornáznai az előfizetők számát. Így azonban megelégszem a havi kétezer ráfizetéssel, és maradok próféta.

A HUNGARIA INCOGNITÁ-TÓL már többször kezdtem Magának levelet írni, de mindig elborult közben az agyam a dühtől, és odavágtam az egészet. Iván olyan ocsmányul viselkedett ebben az ügyben, amilyen ocsmánynak különben is bizonyult az utóbbi időkben: az akkor megbeszélt szerződést mai napig sem írta alá. Negyedévenként kértek egy-egy újabb szerződést, avval az indoklással, hogy az előbbit „elvesztették”, végül, mikor a kliséknek pont a fele elkészült, kijelentették, hogy az ügy tovább nem érdekli őket, az eddig kifizetett pénzért kérnek majd könyvet, több klisé nem csinálnak, ajánlják magukat. Miután szerződéselem nem volt, csak Iván szavára bázíroztam az ügyet, úgy jártam, mint aki szarba akar szeget verni. Közben közölték velem, hogy ilyen formában nem is engedélyezik a könyvet, mert reakciós. Iván odarendelt egy hülye lúd tanácsosnőjéhez, ő maga lapított, és be se mert jönni a szomszéd szobából, mialatt a hölgy megmagyarázta nekem, hogy minek kell a könyvben lenni, és minek nem szabad benne lennie. Hogy minek kell, azt a Maga fantáziájára bízom. Hogy minek nem szabad, azt körvonalazom, mert odáig nem terjedhet a fantáziája: templomromnak nem szabad benne lenni, mert akkor külföldön azt fogják mondani, hogy nálunk lerombolják a templomokat. Gólyának nem szabad benne lenni, mert az elzászi szimbólum, és nem magyar. Virágnak, madárnak nem szabad benne lenni, mert az másutt is van. Pusztá, gémeskút, ökrös fogat, tanya tilos, mert ázsiai népnek tartanak bennünket. Nádas, az tilos, mert a dzsentrivilágra emlékeztet; csak úgy engedik meg, ha traktor áll a közepén (ez nem vicc, hanem véres komoly!!). Búzafield csak *optimista újgazdával* van megengedve. A Mária Valéria utca képe tilos, mert „álmos ló van rajta”, az alkonyati pesti Duna-part tilos, mert nincs rajta vidám közönség.

Így hát Maga rááldozott egy nyarat a könyvre, én tizenötezer forintot, és most elteszem a fiókom legaljára.

Ugyanoda teszem az összes elkezdett szép kiadványaimat és elképzeléseimet. A lapot csinálgatom tovább, míg el nem dobolják felülem a házat, akkor azután sok tapasztalattal gazdagodva hozzáfogok hátralévő éveim fő programjához, a műstoppoláshoz.

Isten megáldja, Zoltánom, éljen tovább is olyan szakértelemmel, mint eddig, és faragjon tovább is ilyen sikeresen kedvenc művén, a saját életén. Ha egyszer még erre járna, majd elbeszélgetünk. Meleg szeretettel öleli öreg barátja

Sárközi Márta

14

1948. Párizs, július 22.

Kedves, páratlan Márta,

nem tudom, a második jelzöt érdemli-e, mivel páratlan sévignéi levelei elmaradtak az utóbbi időben, csak most jött ez a szomorkás, amelyben oly kedvesen gratulál ez idő szerint valóban egyetlen művemhez, magánéletem újabb alakulásához.¹ Bizony hiányoltam őket. Szerettem volna írni magának, hogy mégis ha nem is saját szavaimból, legalább saját soraimból tudja meg e bizonyára meglepő két eseményt, de hát oly hirtelen alakult így éppen eljegyzésformára ellenzésem ellenére, pontosabban ellenzésünk ellenére, hogy én is majdnem csak akkor hittem el, amikor megjelent, bár egyébként újságoknak hinni nem szoktam. Hosszú hallgatása nem alakított ki bennem optimista képzeteket lelkiállapotáról, mert gondoltam, ha jókedve volna, részletetne benne, mint barátját. Nem tette. Ebből az általános szokás ellenére nem azt következtettem, hogy barátjának nem tart, hanem azt, hogy jókedvű mondandója nincs. Sokszor gondoltam magára, mindig bizonyos szomorkodó részvétellel: tudja, nem nagyon bíztam, hogy a maga kapcsolatai korunk hőseivel idilliek lesznek. Meg azon is tűnődtem, hogy megkérem: írja meg rólunk a pesti pletykákat, mert némi kedvem volt ebbe a sokféleképp görbe tükörbe belenézni, főltéve, hogy a mulatságos látványt, amit nyújtok, maga kommentálja. Ettől a kéréstől is elálltam azonban, mert utolsó levele, ama hivatalos levélmásolat, azt a képzetet keltette bennem, hogy ez most nem olyan idő a Fehér Holló körül, amikor maga még humorizál.

Fiókba temetett HUNGARIA INCOGNITÁ-nk hatósági elvetéltetéséről a maga levele a harmadik részletes információ. Az elsőt Iván adta le valahol a Place du Tertre-en, kissé eltért a magáétól, de legfőként az domborodott ki belőle, hogy fél a nőktől, vagyis magától egyfelől, a kelekótya Égalitéi Marguerite-től² másfelől, de kettejuktől különösen, és ebből ama baj lett, amit maga kétségkívül színesebben írt le, mint amilyen színesen Iván elmondotta.

A második variáns Sótér Pistánké volt, amelyen kevés eredetiség érzett. Ám megvolt az az előnye, hogy legalábbis visszfényként elhozta a maga előadásának varázsát két-rekeszes montmartre-i kalickámba, a Léandre utcába.

A harmadikra, az eredetire ilyenformán el voltam készülve. Megmutattam a derék és jószívű Révai Bandinak,³ aki épp itt tekereg néhány napja, s nem oly edzett legény, mint magam. Szegény egész beteges szótlanságba esett tőle, úgyhogy egy ideig vártam, majd megvigasztaltam a szerencsétlent. Nagy hatást tett rá. Azt hiszem, a szokottnál néhány pohárral többet ivott aznap este.

Közben úgy rémlik, a felsorolt szereplők kétharmada jobb helyre penderült, így Egyenlőség Hercegné is, aki pour le comble du bonheur most még ráadásul rokonom is lesz, ha igaz. Az előbbiből az az ötletem támadt, hogy nem lehetne-e a dolgot újonnan elővenni? Írtam Ivánnak néhány kételkedő sort ebben a kérdésben, bár a maga levele nagyon föl nem lelkesített a lehetőségeket illetően, mivel Margitunk ilyenformán nincs már hivatalos út közben, szikkadt tilalomfa gyanánt. Gondoltam rá kissé azért, mert mint talán emlékszik, az az ötletem is volt, hogy a fotografálóturnét Judit dzsipjén⁴ kéne csinálni, amit akkor, mint vidéki országban tarthatatlant, elvettem, most azonban még Nagy Catherine-nak⁵ is megemlítettem, aki, ha már a dolgok így állnak, utólagos felháborodás nélkül fogadta. No de ezen túl: már akkor kissé neki csináltam, gondolván, hogy hiányzik neki ez az ország, s minthogy írásban még egyelőre nincs mód közölni vele, legalább képből mód volna erre. Most még ráadásul neki is ajánlhatnám, hazugság nélkül, minthogy kissé neki készült. Fájdalom, a miniszterium is észrevette, úgy látszik, hogy a Műzsát nem Külügynek hívják, s további fájdalom, hogy, úgy látszik, zsarnoki szempontjai vannak, és csak őt lehet szeretni. Szóval elég színvonalas nászajándék volna. De hát mint a stílusosabb dolgokból, ebből se nagyon lehet semmi, pedig materialista mivoltomban azt se bánám, ha pénz jönne belőle, mivel ilyesmire otthon is erős szükségem volna. No, béke velünk, maga pedig vagy a nekikeseredésről mondjon le, vagy az intranzigenciáról, ha akar belőle valamit, mert másképp úgy nézem, semmi se megy. A butaságon pedig fölháborodni nem kell, mert akkor az embernek ideje másra nem marad.

Persze könnyen beszélek, mert hát könnyebb képeket találni Magyarországról, mint megoldásokat Magyarországon. Úgyhogy meg is követem azért, hogy jó tanácsokat adok, de hát úgy megszoktam a barna szobában a *Közlöny*nél, hogy időnként elkap itt is az Écurie-ben,⁶ ahogy követségünk irodai épületét eredeti rendeltetése szerint hívni szoktam.

Én itt megvolnék, Márta, csak hát nem olyan úri módon, mint otthon, mert ez a diplomataság bizony inkább kulimunka, mint sinecura, napjainkban. Ha magánéletem egyfelől, Párizs másfelől nem enyhítené ez irányú nekikeseredésemet a sok dolgom felett, bizony visszacserélném valaminő nyugodalmasabb otthoni, vagyis vidéki állapotra. Nem illő azonban, hogy panaszkodjak, mivel nálam nyilván többet küszködnek, s másként. Nincs meg azonfelül az, hogy hármában járhatják Párizst, mint én Judittal s Albertine-nel. Albertine a Judit pulikutyája, aki rettenetesen neveletlen, és mindenféle vendéglőben egészen hortobágyi módon viselkedik. A minap különösen élvezetes jelenet zajlott egy másik kutyával, egy göndör spanyollal, aki ugyancsak fekete, de lompos, nagyon barátkozni akartak, óriási vakkantásokkal, egy elég jó vendéglőben. Ebből az lett, hogy Judit állandóan harsány Albertine-ekkel utasította rendre a pulit, a maga gazdája harsány Voltaire-ekkel a spanyolt, s ez különösképpen élvezetesen hangzott: Albertine! Voltaire! Voltaire! Albertine! Íráshoz is jönne lassan a kedvem, csak időm nem érkezik hozzá, ilyenformán csak a fordításig jutottunk, azt is egy ötlet nyomán. Madame Guyot-nál lévén vacsorán (akiről Illyés jó másfél oldalt írt) Julien Bendával, aki egy inkább jelentéktelen dolgokat mondogató csendes öregúr, s harsányabb ifjakkal – másnap lefordítottuk az Illyés-részt, és szépen elküldtem némi virággal Madame Guyot-nak. Erről jut eszembe, hogy Gyulát sokszor ölelem, azóta se fogyasztottam csigát olyan jóízűen, amióta ő erre a télen ozorai példát mutatott.

A lényegesekről ugye nem ír az ember, mert nem illik. Gondolhatja, elég színesen írtam az utóbbi hónapokban, ilyesemből témaszegény hazai íróink legalább harminc

regényre valót írnának össze. Egyébként úgy hiszem, alaposan kicserélődtem, sok minden lehámlott rólam, amit maga bizonyos ellenszenvvel nézett, ami nem jelenti azt, hogy sok minden ragadt rám, amit rokonszenvvel nézne. A rációnak ez egyszer mindenesetre sikerült kormányzóból miniszterré, azazhogy szolgává alacsonyodnia bennem, bár nem oly nagy mértékben, mint ez otthon sokakkal előfordul, ha miniszterek lesznek, nem is szólva, hogy à propos lényegesen eltérő. Szegény Gyurink szmokingja⁷ sok helyen forgott, szajnai uszodából készült Velencékben, üres fogadásokon, Gavarni modorában díszletezett kerti ünnepélyeken, szemben ült Paul Reynaud-val, de ez őt éppoly kevésbé hatotta meg, mint viselőjét, mivel annak idején lelki független emberre szabták. Kabátjaimat szorgosan kiegészítettem még mindig a cigarettavéggel, csupán azon stoppolatlanul maradnak, ami mutatja, hogy mégis van különbség aközött, hogy az ember hazájában él-e vagy idegenben. Ölelek mindenkit, akit még illet, s legfőként magának kívánok jó egészséget máj és gyomor és epe tekintetében, s van egy kérésem, hogy ezt a levelet meg ne mutassa, mert kizárólag magának szól, meg Ilylésnek egy kicsit, ha ugyan érdeklődik más, mint bilik iránt, mint maga mondja, amiben ugyan kivetnivalót én innen nem találok. Már nem a biliben nem találok, hanem az érdeklődésben. Kezeit csókolja vénülő barátja

Zoltán

Bocsánat a korrektúra stílusáért, az írás-, helyesírás- és géphibákért. Nagyon hajnalban írtam, mert máskor ilyenhez hozzá nem juthatok.

15

1948. Párizs, augusztus 8.

Kedves Márta!

Ivánunk, akiről zokszavakat írt, a minap megkeresett levelével. Azt állítja, hogy a HUNGARIA INCOGNITA kiadása most alkalmasint lehetőségessé válhatik, ha Isten se tudja ki mindenki is úgy akarja. Ez utóbbi nem tőle, hanem tőlem származik, és azt hivatott bizonyítani, hogy helyezésméremem a távolsággal nem csökkent.

Szóval úgy rémlik, hogy Egyenlőségi Margit Hercegnő távozása e szempontból hasznos lehet. Nézzen utána, ha kedvétől telik.

Nem gondolom azonban, hogy nagyon intranzigensnek kell lennie, ha újbóli akadémikoskodások volnának. Lónak persze kell benne lenni, sőt pulnak is lehetőleg, de hát a golya dolgában engedményeket lehet tenni, mert a gyereket, mint tudjuk, úgyse e madár hozza. Néhány hőzentráger is lehet, ha kell, ízlésesen elhelyezve, személyek képe azonban ne legyen, mert előfordulhat, hogy mire kinyomják, le kell ragasztani, mint egy vimmerlit, amit maga úgy kedvel. A hatalmasokkal vitatkozni nem érdemes, mert ki mihelyt hatalmas, rögtön meggyőzhetetlen. Legjobb azért mindent elfogadni, amit kívánnak, s mindent úgy megvalósítani, ahogy kívánjuk. Ha sokat visítanak, hogy a könyv régi képekből van, csak mondja, hogy ez aztán nem a mi hibánk, hanem a tisztelt hatalmasoké. Mert én ugyan utazni akartam, de ők dzsipet adni nem akartak még kölcsönbe sem. Szóval nézzen utána, s ha lát valami módot, írja meg, mert akkor nekilátok az előszónak.

Hiányolom pletykáit irodalmunkról. Koravén Márkust ajánlottam volt egy francia szociológus elkauzolására, a paraszti családi erkölcsöt kívánja tanulmányozni.

Illyésről semmi hírem azontúl, amit ír a bilikről. Őszre, úgy lehet, hazanézek,¹ de addig még magánjellegű és otthoni pénzszerzési ügyeim vannak elintézendők. Ölelem Bibót, és üdvözlöm az ápoltakat, ha vannak. Sok jót kíván

Zoltán

16

1948. augusztus 4.

Zoltánom,

megjött a levele, és egyszeriben elfogott a honvágy Maga után, meg valami olyan érzésem is támadt, hogy valahogy nagyon boldog lehet, és ugyanakkor el is van anyátlanodva, ahogy az ember olyan nagyon egyedül marad egyszerre csak, ha nagy öröm vagy nagy bánat éri.

Most már szégyellem, hogy csupa szakmát meg bánatot írtam Magának, mikor inkább több szeretetet és barátságot kellett volna küldeni. Igyekszem kárpótlásul egy kevésbé keserves levelet írni.

Ezt annál könnyebben tehetem, mert most nem a Madách utcából jövök, ahol a Balogh-párt kerületi központja és a Rumbach utcai imaház között, sré vizaví a Szerb Antalné garszónlakásával fekszik a Fehér Holló. Sokkal szebb vidékről jövök, a Maga kedvenc tájékaról, Kisörsszőlőhegyről. Egyszerre csak meguntam csődöt, szerkesztést, anyagi és erkölcsi romlást, és leszöktem a Balatonra. Aligán ittam egy frankos feketét, és megnéztem a Magyar Dolgozókat, amint megérdemelt élmunkájuk után megérdemelt élpihenésüket élvezik. Olvastam a *Népszavában*, hogy egy dohánygyári munkásnő, aki huszonegy éve dolgozik a gyárban, élmunkával napi kilencvenhatezer cigarettát csomagolt. Ki is tüntették, és az ünnepélyen így nyilatkozott: Életem egyetlen vágya, hogy elérjem a napi százezres átlagot. Egyszóval ültem a parton, és néztem azokat a boldog embereket, akiknek életükben ilyen egyetlen vágyaik vannak.

Onnan Kenesére mentem, és bécsi szeletet vacsoráztam a Fővárosi Üdülőben. Ott volt az egész főváros, legalább hat Faludi Jancsit láttam, kilenc Vázsonyi Endrét és több száz alteregójukat, méghozzá az alteregónéjükkal. Onnan már szürkületben továbbbrogotam Füredre. Füreden láttam életemben az első, de remélhetőleg nem utolsó tróntermet. A Festetich-kastélyból lopta a szanatórium: nagy, boltíves, stukkós plafon alatt aranybútorok álltak, középen aranytrónus. Kelen Hugó, neves héber dalköltő bridzsezett a trónon a Keresztury Dezső anyósával. A hallban X. került váratlanul elélem, és bemutatta új néger–francia nejét. Ijedtemben azt mondtam neki, hogy enchantée, amin azután egész délelőtt nevetnem kellett másnap. [...]

Másnap továbbvándoroltam, és megérkeztem pontosan arra a helyre és abba a házba, ahol Magával kellett volna együtt lenni. Bernáth Aurélék laknak Kisörsszőlőhegyen, a présházban. Nyolcholdas szőlő közepén fekszik, a tornácról a Balatont látni, és oldalt a Badacsonyt. A ház előtt két óriási diófa alatt van az ebédlőasztal. A szobában három nagy prés van és tömérdek borászati szaktárgy: héber, töltike, dugó, kénlap, demizson, gumicsövek és rézcsapok. A diófa alatt feküdtem egész délután, néztem a fűzfaligetben fürdőző és csónakázó dolgozó parasztságot, meg két harkályt figyeltem. Azt olvastam a *Zürcher Zeitung* múlt heti számában, hogy a harkályházaspárok nem szeretik egymást. Amint kikeltek a kicsik, már elkezdik a veszekedést, az öregek kerülnek egymást, és ha véletlenül összetalálkoznak a fészekodú előtt, ez a zürichi szakértő szerint „mindkét fél látható bosszúságára történik”. A harkályok valóban kopogtak és

veszekedtek egész délután, csak azt nem tudtam megállapítani, hogy házastársak-e, és ezért veszekszenek, vagy ennek ellenére. Kimondhatatlanul szép volt a Balaton és nyugalmas, és tökéletesen mindegy volt neki, hogy harkályok vagy emberek veszekszenek a partján. A Badacsonynak is mindegy volt.

Másnap reggel megjött a borkereskedő Szombathelyről, és elvitte a bort. Auréllal megbabonázva néztük őket egész délelőtt: a diófán átsütött a nap, és szép foltokat ejtett a két lovacska hátára. A lovak szénát ettek, sok kakukkfű is száradt közöttük. A szekéren hatalmas hordó feküdt, venyigecsomókkal, lánccal és egy frissen lehántott fiatal főtörzssel szakszerűen rögzítve. A kereskedő hőzentrágerben (vadonatúj bordó hőzentrágerben) és gallér nélkül állt a kocsi mellett, és figyelt. A borügynök kalapban és rongyos nadrágtartóban mászkált a hordón, ként égetett, dugót faragott, vezényszavakat kiabált. A vincellér a borba lógatta fehér bajuszát, és a kollektív szerződésről elmélkedett, és a kollektív szerződés anyjának a genitáliáiról. A vincellérné úgy állt meg a fején egy kosár ószibarackkal, mintha Gauguin állította volna oda a kocsi mellé, és mesélt életének nyilvánvalóan legüdítőbb pillanatáról, amikor a felszabadító hadsereg a szeme láttára ízelt meg egy seregélyespusztai menyecskét, aki pedig gyalog menekült előlük odáig. „Úgy rítt szegény, én meg majd megszakadtam a nevetéstől, hogy képesített szegény három napig hóba-sárba, hogy itt megkapja, amit ott is megkaphatott volna.”

A bor csurgott közben a hordóba, és a szagra előjöttek a hegyből az összes sógorok és körösztkomák. A Balaton nefelejcskék volt, a Badacsony mályvalila, borszag volt, meg széna-, kakukkfűillat, és a nagy beszéd és nevetés mögött olyan csönd, hogy a víz csobogását föl lehetett hallani. Este megszólaltak a tücskök és a szúnyogok, szalonnás, zöldpaprikás rántottát vacsoráztunk sűrű fanyar vörösborral.

Hát most megint pihent és optimista vagyok egy évig. Még az se vette el a kedvem, hogy közben elnököt változtattunk. Már reggel fölverték a legújabb viccekkel: hogy „Habemus Emmam”, meg hogy a Szakasitsné „testőrök között is megvan száz kiló”. Reggel, mikor a városba mentem, a nép-Hudsonók tömege állt a Parlament körül, és az új elnök sámlifoglalóját zengte az összes rádió.

Ami végezetül HUNGARIA INCOGNITÁ-nt illeti: én nem tudok mást kitalálni, mint hogy szépen elteszem a nyolcvanot kész klisé és a képanyagot, és várok türelemmel, amíg a papámat megüti a guta. Ha én halok meg előbb, ami valószínű, akkor Magára marad az egész, törje a fejét, hogy mit kezdjen vele. Ha a papám halna meg mielőbb, ami nem valószínű, de jó volna, akkor megcsináljuk a könyvet saját költségen, és ez lesz az én nászajándékom is a Maga Juditjának.

Nagyon nagy szeretettel és nagyon régi hűséggel és barátsággal üdvözlö

Márta

17

1948. augusztus 11. Párizs

Drága Márta!

ma megjött üdítő levele, és, íme, úgy fellelkesített, hogy négy óra múltán válaszolok. Tán még fel is adom a mai napon. Reggel itt várt a hivatalban, amely egy elég nyomorúságos odú volt mindaddig, amíg meg nem untam várni az ígért nemesb helyiségre, amit kedvemre berendezek, és egy vasárnap két altisztal ingujjra vetkezve ne-

kigyürkőztünk, és helyére tettük a dolgokat, amik két évtizede másutt vannak. Azóta még a takarítónő is jobban takarít. Mindamellet a helyiség korántsem oly vidám, mint a *Közlöny*-beli, úgyhogy nagyon is ráfér, hogy az ódon asztalon olyanfajta levél várjon, mint a magáé. Mindjárt meg is változott kedélyállapotom, amelyet Judit éppen Pest felé kecmeregvén valami dzsipen, kizárólag az időjárás befolyásol, s az inkább kedvezőtlenül. Ezért nagy türelemmel viseltem el egy francia literátort, akivel Ady helyes fordításáról elmékedtünk, majd egy muzsikust, akivel elfelejtettem, miről, s a jókedv még délben tartott, úgyhogy óriási bajt zúdítottam a fejemre. Vettem egy bámulatos homokfehér színű háziköpenyt, valami pireneusokbeli háziszőttes anyagból készült egyetlen példányt, amit egy üzlet kirakatában megpillantottam, s ennek következtében, azt hiszem, krumplin élek majd a hónap végéig. Ezek után visszatértem a leírt irodába, bezártam az ajtót, felvettem a háziköpenyt, kifejtettem a válltömést, mert azt nem kedvelem, főztem egy valóságos magamfajta feketét, töröfközőben, elterültem a legkevésbé foszlott fenekű fotelben, és újraolvastam levelét, minek folytán elhatározásokat tettem.

Az első számú elhatározás abban áll, hogy ha valaha is folytatom a SZERELMES FÖLDRAJZ című elmeművet, s eltűnök azon, hogy miért is jóféle ország a Dunántúl, akkor habozás nélkül idézni fogom Kisörsszőlőről írt passzusát, mert ennél jobban úgyse lehet megírni ezt a vidéket. A második abban, hogy továbbfejtem kegyeimből literátor barátaimat, akik engedik, hogy szerkesszen, pénzt költson, máját, epéjét rontsa, Cziborral veszködjön, ha megvan, Fehér Hollóval bajlódjon, ami egyre ritkább tünemény a hazában, ahelyett hogy írna valami olyanfélét, mint a kiváló Woolf Virginia ORLANDÓ-ja, Magyarországról, már csak azért is, hogy és olyasvalamit olvassak, amit nem föltétlenül unok el a huszadik oldalnál. Roppantul élveztem a balatoni festményt, még azt is elképzeltem, hogy az én Aurél barátom ábrázata ez alkalommal nem egészen volt Sanyarú Vendelé, és tünődtem azon, hogy miként is tölthetnék hamarosan két hetet hazámban valami oly bűvös süveggel, ami az embert láthatatlanná teszi a hivatalosoknak, láthatóvá a választottaknak, majd újból néhány napot olyannal, amely láthatatlanná a választottaknak, láthatóvá a hivatalosoknak, mert a kettő nehezen fér össze.

Gyönyörűségem telik abban, hogy Sanya, vagyis Marika mamája újból Füreden időzik. Utoljára háború alatt láttam ott, egy november folyamán, bűnös útjaim egyikén, amikor is virággal lepett zongora előtt ült, és szonátákat játszott kiszolgált miniszteri tanácsosoknak és hajdani tábornokoknak. Látom, azóta változtak a bridgepartnerek, de sebjaj, biztos megvan még az ezüsfogantyús botja és szigorú tekintete, amellyel a művészetek áhítatos tiszteletét rendületlenül megköveteli. E környezetben bizonyára kevéssé volt feltűnő a derék X. fekete nejjével (?), akit megismerhettem itt a követség szalonjában, mert X. egy ösztöndíjasoknak rendezett fogadáson orvul megkérte bévezetésére Katinka császárnő¹ engedélyét, aki meg is adta ezt, mivel kíváncsi minden ilyenféle kuriozitásra. A leírás talál. [...] Lovagja különben teljesen futurista képződménnyé vált itt, és engem lehetetlennél lehetlenebb ötletekkel keresett fel. Az utolsó az volt, hogy intézzek jegyzéket a francia iparügyi miniszterhez, mint a Füreden forgó hölgy főnökéhez, hogy egy hónap helyett két hónap szabadságot kapjon vele töltendő magyarországi tanulmányút céljaira. Mondtam azonban, hogy amaz érzelmi viszony kedvéért, amely őt a hölgyhoz fűzi, nem szólhatok bele ama szolgálati viszonyba, ami a hölgyet a miniszterhez köti, és kérését udvariasan, ám határozottan elutasítottam. Látja, hogy az előzményekkel hivatalból tisztában vagyok, képzelem,

hogy örülnek otthon a négernek, hogy ez egyszer egy igazi Néger került közéjük, s hogy X. ekként gyarmatosít.

No, béfejezem, Márta, adjon Isten sok ilyen jó napot magának az elkövetkezőkben, mint amelyet leírt, és kevés olyan rosszat, amilyent nem ír le. Az én állapotom augusztus végén forduland újra házasságra, ha igaz. Tartsa meg addig és azután barátságában és szeretetében

Zoltánt

18

1961. december 19.

Valamikor megállapítottuk együtt, hogy az egyik ember semmilyen helyzetben sem tud segíteni a másikon, legföljebb „átkiabálhat a másik partról”. Akkor nem gondoltam, hogy ez a jelkép kettőnk között kilométerekben mérhető valóság lesz egyszer. De mindjárt kéznél van a vigasztaló momentum is: hogy minden valódi emberi kapcsolat a drága jó Einstein bácsi fényes igazolása: nem ismer teret és időt (amit különben is az emberek találtak ki, hogy rendkívül szerény képességű érzékeikkel büszkélkedhesenek.)

Úgy éreztem a levelét olvasva, hogy ha egyszer valamilyen csoda folytán kikerülnék oda látogatóba, úgy tudnánk folytatni a beszélgetést abban a bizonyos kunyhóban, ahogy annak idején abbahagytuk.

Itteni életünkkel kapcsolatosan egyre inkább elhatalmasodik bennem az az elképzelés, hogy vagy húsz éve mindent filmre kellett volna venni, és azután erősen felgyorsítva lepergetni. Akkor az ember látna egy igen kisszámú törzs-színészgárdát kivonulni, bevonulni, hajbókolni, lesajnálni, befogadni, kizárni, megölni, feltámasztani, örületes sebességgel. A film szélén szédületes tempóban felbukkannának és letűnnének mellékalakok – és a főszereplők körül egy kis csoport karakterszínész, a mi baráti körünk, buzgón és elmerulten forgatná a köpönyegét, hun ide, hun oda. Persze erről nem tehetünk, mert a pesti vicc szerint kis nép vagyunk, és csak egy csöcselékünk van. Abból kell a színlap kívánságai szerint kiállítani hol hősöket, hol szánalmas, beszart frátereket. Egyet mindenesetre megtanultam az elmúlt évek alatt: hogy nincsenek jó vagy rossz, bátor vagy gyáva emberek, csak ilyen vagy olyan helyzetek, melyekben ugyanazok az emberek hol ilyenek, hol olyanok. [...]

Nagy szeretettel és régi barátsággal üdvözl

Márta

Szabó Zoltán: Nyugati levelek

Gyászhr – ha igazán nagy veszteséget jelez – elébb gúzsba köti, később nyakló nélkül engedí szabadjára a gondolatot. Talán ezért juttatta eszembe, az első kábulat után, Sárközi Márta halálhíre Sylvia Beach nevét és életét. Lehet, hogy indokolt ez a képzetársítás, de lehet, hogy csak az ösztön keresett türelmetlenül kiutat a levertségéből; szilárd pontot – akármiben, akárhol.

Sárközi Márta szerepe a magyar irodalomban volt akkora, mint az angolban a princetoni papkisasszonyé, aki Párizsban kivett egy helyiséget az Odeon utcában, és ezt íratta a cégérre: „Shakespeare és Társai”, és megnyitott ott egy könyvesboltot, 1919-ben. Vagyis épp jókor ahhoz, hogy a könyvkereskedésnek irodalomtörténeti szerepe lehessen. Három ország angol irodalmának jobbjai érték el akkor arra a fordulópontra, amin túl az író a maga modorát a hazájától eltávolodva találja meg. Amerikaiak, akiknek expatriáltság kellett, írországiak, akik hazájuk vidékiességét nem bírták, más angolok, akik a szigetország és fegyelme alól kerestek szabadulást, mind Párizsban kerestek nemcsak Bakonyt, hanem műhelyt is egyben. S aki Párizsba ment, előbb-utóbb betért a boltba, ahol a Beach nővérek könyvet árultak és háziasszonykodtak. Thornton Wilder és Hemingway, T. S. Eliot és Sherwood Anderson, F. Scott Fitzgerald és Ezra Pound egyaránt bejárt oda, be-benézett Paul Valéry is. A könyvkereskedés James Joyce második párizsi otthona s az ULYSSES bölcsője volt. Innen indult diadalútjára félkilós nyomtatványcsomagban a híres könyv első kiadása, amely Sylvia Beach gondozásában jelent meg. Így olyan részletesebb angol irodalomtörténet e század irodalmáról, amely Sylvia Beachet és boltját nem említi, nehezen képzelhető el.

Sárközi Györgynéről viszont csak az IRODALMI LEXIKON említi meg annyit, amennyit egy lexikonnak megemlítenie illik, vagyis a legfontosabb adatokat, így azt, hogy Molnár Ferenc és Vészi Margit lánya, a *Válasz* szerkesztője is volt. Hogy ennek és személyének milyen hatása volt a közelmúlt irodalmára, azt nem lexikonoknak, hanem irodalomtörténeteknek kellene kifejteniök. Az új magyar irodalomtörténet súlyos, vastag és jelentéktelenekről is bőbeszédű zárókötetében Sárközi Márta még említést se nyer. Holott a közelmúlt irodalmi áramlatai közül a legfontosabbnak Sárközi Márta nagyobb mértékben és döntőbb hatással volt háziasszonya, mint Sylvia Beach a Párizsba költöző amerikai–angol–ír kísérletezőknek. A harmincas évek népi mozgalmának Sárközi György lakása azért lehetett egyik központja, mert ő volt a háziasszony. A szerkesztésében megjelenő *Válasz*-évfolyamok 1945 és 1949 között általános színvonalukkal minden korábbi folyóiratot felülmúltak, a *Nyugatot* is. Németh László legjobb s azóta világljáró regényét, az ISZONY-t Sárközi Márta juttatta először olvasók elé folyóiratában, Szabó Lőrinc letisztult versciklusa, a TÜCSÖRKZENE is az ő jóvoltából jelent meg azonnal, ő adta ki a *Válasz* számaiban, s akkor, amikor a költő vádak, rágalmak, indulatok és hajszak célpontja volt. De az új magyar irodalomtörténet ezernyi oldalának betűtengerében még arra se talált helyet, hogy a nevét említse. Olcsó és hamis volna ezt egyedül valamilyen politikai oknak tulajdonítani. A felejtésben annak is része lehet, hogy magyar tudósok vagy filozófusok, szellemi élettel foglalkozva, csak a könyveket látják, de azt, akinek az irodalom áramaiban egy-egy könyvnél jóval nagyobb szerepe volt, észre se veszik. A magyar irodalom szegény olyan asszonyokban, akik, mint valaha a szalonok úrnői Párizsban, a szellemi élet központjai lettek. Sárközi Márta ilyen asszony volt. Ráadásul a maga egyéni módján. Ez emberibb, melegebb, őszintébb volt a kulturált dámák modoránál! Emberi mivolta irodalmi szerepénél is imponálóbb volt, talán a korszak legjelentékenyebb asszonyi egyénisége volt Magyarországon. Kritikai érzékének biztonságát, szellemességének árnyalatosságát keresetlen szabadszájúsággal egyensúlyozta ki. Biztos érzékét a tehetséghez következetes emberi jószág toldotta s enyhítette, műveltségét a kultúrsznobizmus teljes hiánya jellemezte. Az intellektuális megalkuvás teljes hiányát morális türelmetlenség és szókimondás egészítette ki. Budapesten vele a századközép legbátrabb, legrendületlenebb s talán legzsenitlenebb magyar asszonyát temetik. Kik? Illyés Gyuláé volt az utolsó emberi

arc, amelyet halálon innen, de életen már túl még megismert a halálos ágyon. S ha egy temetésen a gyászoló gyülekezet az elmúlt élet jelentőségét és tágasságát fejezti ki, nem az élők restségét és gyengeségeit, akkor Sárközi Mártát utolsó útjára ezerre menő ember és asszony kísérné el, öregek és fiatalok, férfiak és nők egyaránt. A tömegben senki se volna, akinek vele valaha valamikor valameddig intenzív személyes kapcsolata ne lett volna, ami az ő jóvoltából hidat vert egyszer lélektől lélekig. Ott volnának – ezek talán ott vannak csakugyan – az ország legjobb és legrokonszenvesebb emberfői. 45-ben és 46-ban a Nyúl utcai ház kicsi szalonjában az ócskapiacra vett karosszékek között ügyetlen ember minden mozdulatával az ország valamelyik legjobb írójába vagy gondolkodójába ütődött. De ha Sárközi Márta ifjúsági regény helyett visszaemlékezéseit írta volna meg, az ő könyve nemcsak a nagy nevek és apróbb anekdoták csillogó füzére lett volna. Sárközi Márta pillantása a legjobb szellemeket és legképzettebb elméket is emberi mivoltukra szállította le vagy emelte fel. S környezetét irodalmár-rokonszenvek nem korlátozták. Az ő házának kapuján, amikor Sárközi György tragikus halála után nem volt kiért óvni a dolgozószoba nyugalma – kopogtatás nélkül léphetett be mindenki. Főleg, ha bajban volt, s nem volt tehetségtelen és jellemtelen. A kanapén és a diványokon hónapokig helyet kapott minden olyan asszony, aki nehezen viselte el, hogy elhagyta a férje, minden olyan férfi, akit ugyanez a megpróbáltatás ért. A várandósság utolsó heteit az írófeleségek jelentékeny része töltötte azzal, hogy mellé húzódott, s ahol gyerek született, ott az ország egyik legolvasottabb és legműveltebb és legtehetségesebb asszonya azonnal megjelent, hogy az újszülött körül önkéntes munkákkal segítkezzen az első hetekben. A nem túlságosan tágas ház tucatnyi fiatal író éjjel-nappali menedékhelye lett.

A halál korán vitte el, idő előtt: olyan lélek volt, aki hatvan és nyolcvan között ugyanolyan hasznossá tudja tenni az életét, mint korábban. Hogy nem érte meg azt a kort, amikor emlékezéseit már érdemes papírra vetnie, mert talán meg is jelenhet – olyan veszteség, amit más nem pótolhat. Sárközi Márta volt az egyetlen, aki írókról, irodalomról úgy tudott beszélni, ahogy a remekírók az alakjaikról – amihez nyúlt, akiről szólt, azt élettel töltötte meg.

(*Szabad Európa Rádió, 1966. augusztus 13.*)

Jegyzetek

I

1. Szabó Zoltán a béketárgyalásokra utazott Párizsba. A Centre d'Études Hongroises munkáját irányította, és a külügyminisztérium félhivatalos hetilapját, az *Új Magyarország*-ot tudósította. (Lásd: NYUGATI LEVELEK. I. U. S. 1987. Párizs.)
2. 1940-ben a Francia Köztársaság ösztöndíjasaként járt Párizsban, biciklivel menekült a

- náci megszállók elől – így hagyta ott az írógépet. (Lásd: ÖSSZEOMLÁS. *Nyugat*, 1940.)
3. Ebben az utcában lakott 1944. október 15-ig.
4. Utalás a KÖZPONTI GYÜLÖLDE című cikkére, mely a népies és urbánus írók vitájának elfajulásáról szól a *Magyar Nemzet* 1941. március 2-i számában.
5. A *Valóság* főszerkesztője volt, amelynek első

száma épp e levél keletkezésének napjaiban jelent meg, Márkus István pedig a folyóirat szerkesztője.

6. **Lelkes István** irodalomtörténész, 1946-tól 49-ig a Párizsi Magyar Intézet vezetője.

7. **Epstein Erzsébet** (Tóth Endréné), könyvtáros.

8. **Sárközi Márta** leánya: **Horváth Eszter** (Lukin Lászlóné), tanár.

9. **Sárközi Márta** fiai: **Horváth Ádám** filmrendező és **Sárközi Máttyás** író.

10. **Szabó Zoltán** a MADISZ elnöke volt.

2

1. **Sárközi Márta** műstoppolásból élt, ekkoriban a VI., Nagymező utca 23. alatti műhelyben.

3

1. **Justi-kat**: a Sainte-Chapelle kápolna, a Palais de Justice épületében.

4

1. **Szabó Zoltán** 1947. október 1-től kultúrattasé Párizsban.

2. **Vadas Ernő** fotóművész.

3. **Boldizsár Iván** – 1947-től külügyminiszter-helyettes.

4. A külügyminisztériumhoz tartozó osztályról van szó.

5. **Horváth Zoltán** újságíró – **Sárközi Márta** első férje.

6. **Krúdy Gyula**: PESTI NÓRABLÓ.

7. **Conan Doyle**: REJTELMES VILÁG A TENGER ALATT.

8. **Sárközi Márta** akkori lakása: Budapest II., Nyúl utca 14.

9. **Szabó Lőrincné**.

10. **Keresztury Dezső**.

11. **Illyés Gyula**.

6

1. **Rue de Berri**: a párizsi magyar követség utcájának a neve.

2. **Bethlen István**.

7

1. **Károlyi Mihály** – akkoriban párizsi magyar követ, **Szabó Zoltán** leendő apósa.

2. **Párizs**, XVIII. kerület, **Villa Léandre** 8.

8

1. **Pályi Rózsa**: a **Szabó Zoltán** által korábban szerkesztett *Magyar Közlöny* szerkesztőségi titkárnöje.

2. **Mili**: **Kerecsényi Dezsőné**.

3. **Kozmutza Flóra**: **Illyés Gyuláné**.

4. **Utalás** **Erdei Ferenc**re.

5. **Utalás** **Erdei Ferencné** **Majláth Jolán**ra.

12

1. **Lévén** hivatalos lap, a *Magyar Közlöny*hez szolgálati lakás tartozott. Itt laktak **Szabó Zoltán** szülei, a **Bajcsy-Zsilinszky** úton. **Bibó „feladata”** volt, hogy a szülők lakhatását biztosítsa a lakás kényes jogállásának ellenére.

14

1. **Utalás** **Szabó Zoltán** eljegyzésére, amelyet **Károlyi Judittal** való házassága augusztus 31-én követett.

2. **Égalitéi Marguerite** (**Egyenlőségi Margit**): **Odeschalchi Margit**, **Károlyi Mihályné** rokona, aki ebben az időben a külügyminisztérium állományában dolgozott.

3. **Révai András**: **Szabó Zoltán** legbizalmasabb barátja a későbbi emigrációban. A háború alatt ő irányította az **Angliai Magyar Tanácsot**, s az angol külügyminisztérium magyar ügyekben illetékes tanácsadója volt.

4. **Károlyi Judit** hadnagyként szerelt le a francia ellenállási mozgalom hadseregéből, és megtarthatta a dzsipjét.

5. **Nagy Catherine**: **Károlyi Mihályné** **Andrássy Katinka**.

6. **Écurie**: istálló.

7. **Sárközi György** szmokingja.

15

1. 1948. november 5. és 16. között látogatott **Szabó Zoltán** Magyarországra – életében utoljára.

17

1. **Utalás** **Károlyi Mihálynéra**, **Szabó Zoltán** leendő anyósára.

Petri György

ADJÁTOK MEG AZ ADOTT PILLANATOT

Kérdezik tőlem hogy most hogy is
lészen itt nekem velem mindezek után
amiket elszenvedtem lébecolok-e
szóval olyan belevalóan márminthogy politikailag

mondom hogy mostanság éppenséggel
engedtessék meg nekem
nem nem nem nem nem az Istenért
nem tudhatjátok hogy mire nem gondoltam

adjátok meg az adott pillanatot
hogy félrenézzek felejtsek
essen az esnivaló ROHADTUL UNLAK MINKET
csak úsztesség ne essék szólván

eshessék szó ne téglá úgy értem
félreértés se essék: a MINKET-et
úgy értem: párt haza család.
Istent hagyjuk ki ebből a játékból.

Még nem mindegy minden Vagy már nem?
Nenenem tututudom
Ezüstös fejszemosoly játszik a nyárfa levelén.
Nem az enyém.

(Antiklimax: utódja
kell hogy legyen valakinek – szűznemzés kizárva,
érett megfontolásból – őse meg vagyok
utódaimnak. Hacsak? De ez már nekem is, nekik is:
mindegy.)

MEGINT MEGYÜNK

Megint megyünk. Vagyis állunk tovább.
A többes szám ezúttal Téged ölel (fal?) fel.
De KI? Vagy mi? Egy szelíd tétovahovább?
Tűzvízözön azonnal és ezennel?

De ki az... No, álljon meg a menet!
Hogy értsük a „téged”-et, „engem”-et?
Mintha egy rejtett birtokos eset
fejlene ki a többes számból, jóllehet

azt sem tudhatni, ki az alanya
a mondatnak. Aki szól? Akikről szól?
A nyelv hatalmasabb használóinál. Es itt elenyé-

szik a fölény. A költészet: anómia.
Zsírkrétával vak tükörrre krikszkrakszol
időtöltés végett az emberfia.

Rakovszky Zsuzsa

AZ ELHAGYOTT LÁNY

A postaszekrényt
nem néztem meg ma sem: a szögletes rés
sekély sötéttségében hátha, hátha –
nemcsak az áltató bádog derengés...

Nem kell ma mégse
megtudnom, holnapig: a szürke részre
merőleges, hitegető fehér él
csak egy felszólítás tudószűrésre...

Elég, ha másnap
derül ki, hogy amit én kézírásnak
reméltem, egy körbélyegző szegélye,
s az ott egy könyvtári felszólítás csak...

Addig megint a
megállt idő hülyén kattogva, mintha
egy írógépen egyfolytában x-et
ütnének, vérszegény tapétaminta...

Órák, üresre
lappadt idő, hogy volna újra teste,
tapintható, hogy volna újra testem,
becézhető, nem adja meg az este,

ahogy tegnap sem adta.
Nézem, a tetőantennák fölött a
beirkált ég hűlő neon vizében
tollászkodó, parázsló szélű vatta

kénsárga, füstkék,
fémszürke lesz, s eszembe jut a festék:
két sor korong bádogdobozban – akkor
kaptam, mikor a mandulám kivették.

Míg víz nem érte,
a kék, a zöld, kármin vagy okker érme
szélén írás szaladt körbe, középen
egy páva! És ami könyv volt, de mégse,

az a kihajthatós... A
két lap közül égnek pattant a posta,
vagy egy vidéki állomás, piros pad,
a sárga falra fölloccsantva rózsza...

Amire néztem,
mind visszanézett, fölszívott egészen,
se kín, se bűn, se vád, se vágy – csak átjárt,
átjártam, víz a sóban, só a vízben...

A szerelem nem
itt járt, villogva és roncsolva bennem,
lenyelt zsilett, hanem ott kinn világlott,
a világot gyújtotta föl, nem engem.

Mi állt közénk? A testem?
Az áramló örömből így kiesnem
mért kellett? És az áram? Kifogyott? Megfagyott?
És én? Alig vagyok? Vagy túlságosan vagyok?

FIGYELŐ

ÉLET ÉS MŰ INVENTÁRIUMA

Magyar Orpheus. Weöres Sándor emlékezete

Szerkesztette Domokos Mátyás

Szépirodalmi, 1990. 642 oldal, 121 Ft

Nélkülözhetetlen kiadvánnyal gyarapodott a Weöres-irodalom. Domokos Mátyás a költő halála után egy évvel egy majdnem ötvenéves gyűjteményt adott közre Weöres Sándor emlékére. A vaskos kötet láttán gondolatban helyet próbáltam keresni a roskadásig zsúfolt polcokon, a kérdést azonban, hol is a helye e könyvnek, a Weöres-köreték mellett, vagy az irodalomtörténeti munkák között, elolvasása előtt nem tudtam eldönteni. Most minden dilemma nélkül rakhatom a versek közvetlen közelébe, hisz irányítúként vezérelheti az életmű tanulmányozását, és segíti a tájékozódást az opus rengetegében. A szerkesztő a szövegek rendjének kialakításában nem az írások keletkezését, hanem Weöres pályáját tartotta szem előtt, a belső arányokat is ennek megfelelően szabta meg. Az ív a gyermekkort felidézõ visszaemlékezésektõl a gyászbeszéddekig és nekrológokig terjed. Domokos Mátyás határozott elképzelésének, kötetkomponálásának és szelektációjának köszönve elválaszthatatlanul illeszkednek egybe a pályakép, az életrajz, a mûvek recepciójának és kritikai interpretációjának vonulatai. Weöres Sándor levelei, barátok, pályatársak emlékezései, naplók, jegyzetek, memoárok, önéletrajzok képezik a pályatörténet forrásait, míg a befogadás alakulását a korai méltatásokból, véleményekből, a késõbbi kritikákból és interpretációkból rekonstruálhatjuk.

A MAGYAR ORPHEUS szerkesztõjének érdeme, hogy a legkülönbélebb mûfajú és rendeltetésû szövegek Weöres „rongyszõnyeg”-éhez hasonlóan feszesen szõtt felületté rendezõdnek. A személyes élményekbõl, emlékekbõl meghiúsított árad, az értekezésekbõl komolyság és tisztelet, minek folytán a kötet egészét

különös atmoszféra jellemzi. Az az érzésem, hogy a játékosság, rokonszenvezõ irónia, ünnepelesség, emelkedettség váltakozásából származó telítettség magából Weöres szellemébõl következik és lényébõl sugárzik. Ennek hatása alól sem a fiatalkori barátok, sem kortársai, sem a következõ nemzedékek irodalmárai nem vonhatták ki magukat. Weöres egyéniségének varázsa a pályakezdõ versektõl a búcsúzó töredékekig töretlen hatású. Annak ellenére, hogy e kötetnek nem szerzõje, hanem tárgya a költõ és mûve, intenzitásában semmit sem veszít e hatás, és lenyûgöz benünket. A hat évtizedet és megközelítõleg százötven szerzõt felölelõ emlékkönyv ily módon nemcsak arról tanúskodik, hogy voltak és vannak Weöres mûvészetének értõi, hanem hogy közvetíteni is tudnak ezekbõl az energiákból valamit az olvasónak. Bizonyos értelemben értekezõ prózánk vizsgálja is e kötet, melyhez elsõsorban nem a szerkesztõnek kellett állítania, mert azt magának Weöresnek a mûvészete állította igen magasra. Azokat az üröket azonban, melyeket ennek igazolásaképpen az értetlenség és az ideológia bástyái mögé búvó rosszindulat hozott létre, semmilyen szerkesztõi lelemény nem palástolhatja.

Magukért beszélnek az 1947 és 1957, sõt 1967 közötti dokumentumok, a publikálás szünetelése, a tények, s megértjük, hogy a több mint tíz kötetet maga mögött tudó Weörest miért kellett a hatvanas években újra felfedezni. Annak a nemzedéknek a számára, amely akkoriban kapcsolódott be az irodalmi folyamatokba, a TÛZKÛT (1964) és a MERÛLÕ SATURNUS (1968) nem folytatást jelentett, hanem revelációszerû indulást, miközben észre sem vettük, hogy e kortársunknak érzett, eszmélésünkkel idõben érintkezõ és azt lényegében meghatározó mûvészet atya apáink generációjához tartozik. A Weöressel szembeni tragikus méltánytalanság következményeként e fáziseltolódásnak köszönve mi az életmû utolsó két és fél évtizedét nem kései korszaként és nem reneszánszként éljük át, hanem a szemünk elõtt lejátszódó csodálatos kibonta-

kozásként, melyet furcsa módon hamarosan máris egy egész begyűjtött termés, az EGYBE-GYŰJTÖTT ÍRÁSOK követett.

Az emlékkönyvnek köszönve még pontosabb most e kép, és még meglepőbb, hogy a frissességével, pezsdítő impulzusaival ható költőnek akkoriban az ötvenedik, hatvanadik születésnapjára írtak köszöntőket a lapok. Mindennek tragikumát tükrözi, hogy a köszöntők sokáig hasztalanul emlegették: Weöres életműve még mindig nincs megfelelően értékelve, és nem került a magyar költészetben az őt megillető helyre. Utóbb visszapillantva úgy tűnik, akár Weörest is érthette volna az a sors, hogy Hamvas Bélához, nagy hatású mesteréhez hasonlóan, meg sem éri méltó értékelését és megbecsülését. Kettejük életútja egyedülálló kordokumentum, egy olyan történelmi korszak leleplezője, mely a szellemi erőszakról marad nevezetes.

A MAGYAR ORPHEUS gazdag dokumentum-anyaga láttán az a benyomásunk, hogy a Weöres-filológiának még igen sok feladata van hátra. Domokos Mátyás a levelezés és a beszélgetések kiadását sürgeti, továbbá sok elmélyült műelemzésre, bibliográfiákra, monografikus földolgozásra lenne szükség ahhoz, hogy a kutatás föltérképezze az opus értékeit. Egy megírandó új magyar irodalomtörténet ennyi késedelem után végre adekvát módon viszonyulhatna e költészethez, ha birtokában lenne az előmunkálatok eredményeinek.

Az emlékkönyv polifóniájából nehéz kiemelni az egyes emlékezetes szólamokat, hisz oly sok sziporkázó apróság eleveníti meg Weöres különös alakját, oly sok pontos meglátás jellemzi költészetét, oly sok érdekes adalék olvasható nemzedékének indulásáról, Weöres lírájának, affinitásának fejlődéséről, a művek születéséről és recepciójáról. A visszaemlékezéseknek köszönve Weöres figurája minden életszakaszában elevenen áll elénk, akkor is, amikor gyermekkorában hisztérikus rohamot kap a falusi kisiskolások fals éneklésétől, akkor is, amikor levelezést kezd Kosztolányival és Babitscsal, s huszonegy éves fölvel ezt írja: „Remélem, már sikerült megszabadulnom a szörnyűséges molivunmaradékvádásártól, megtörtént a végkiárusítás.” Ebben a mondatban nemcsak az a meglepő, hogy az induló fiatal költő ilyen radikális gesztusról számol be nagy tekintélyű mesterének, hanem az a tudatosság is, mellyel

Weöres a közvetlen elődökhöz viszonyult. Abban a pillanatban, amikor elsajátította mindazt, amit tőlük tanulhatott, határozottan indult meg azon az úton, mely minden mástól különbözött, és melyet ő tett járhatóvá. Nem tudni, mikor rokonszenvesebb ez az alak, amikor elfelejti a házszámot, és az éjszakai utcán botorkálva keresi barátját, miközben utcahosszat kiáltozza nevét, vagy amikor Kosztolányinál vizitel, s az beküldi fiához a gyermekszobába. Vas Istvánnak itt mutatják be, mint leendő nagy poétát; az önéletrajz nagy-nagy szeretettel idézi föl ezt az ismerkedést, Weöres apró, koboldszerűen gracióz alakját, gyerekes hanghordozását. Remek tollvonások gazdagítják a portrét, s ezeknek hála úgy kísérelhetjük végig változásait a fiatalkortól az idős korig, mint Rembrandt onarcképeinek áttűnéseit, észrevétlen oregedését.

Mindezzel párhuzamosan bontakozik ki a művészi és szellemi alakulásrajz. Másfél évtizedes tapasztalatszerzés és kísérletezés után egyszer arról számol be Weöres Várkonyi Nándornak, hogy „A forma mellé megjelent nálam a tartalom, de minden eddigitől eltérő módon. Ennek a tartalomnak nincs logikai láncolata, a gondolatok, mint a zeneműben a fő- és melléklémák, kerengenek, anélkül hogy konkrétta válnának, az intuíció fokán maradvá. Ezeket a pároszerű gondolatokat egy-egy versen belül többféle ritmus hengergeti, hol innen, hol onnan csillantva őket. [...] Eddig csak a forma röpiült nálam; a tartalom az értelmi összefüggés prózáján a földön kocogott. Most a tartalmat is pilótaképzőbe küldöm. Az összefüggés megmarad, sőt talán még szorosabbá válik; csak a kötőanyag többé nem az értelmi láncolat, hanem a gondolatoknak valami csillagszerű gravitációja.” A Weöres-levelek a műhelyvallomások mellett egész sor izgalmas poétikai felismerést tartalmaznak. A verssorok az értelmüket nem önmagukban hordják, írja, hanem az általuk szuggerált asszociációkban; az összefüggés nem az értelem-láncban, hanem a gondolatok egymásra villanásában és a hangulati egységben rejlik. A VERS SZÜLETÉSE című disszertáció óta tudjuk, hogy Weöres nemcsak formaművészként, hanem teoreukusként is kiváló meglátásokkal gazdagította a modern költészet poétikáját és verstanát. A mostani kötet figyelmünket többek között erre a vonására is ráirányítja.

Weöres Sándor kivételes tehetsége első jelentkezése óta nyilvánvaló volt irodalmárok és

szerkesztők előtt, ám költészetének sokrétűsége, verseinek bravúros formái, stílárís, nyelvi változatossága elejétől fogva próbára tette a minősítést, az osztályozást. Nemzedéke szemében „nem érintette őt sem az avantgárd”, sem később a szocializmus, s mivel kötött verset írt, konzervatívnak tartották, ugyanakkor egyszerű volt „őstehetőségesen naiv és tudatosan doclus”. „*Igrices masztika, kelet-ázsiai ritmuselemek, a magyar kódexnyelv virágai, liliániaszerű versépítmenyek, mágikus szöfűzerek, kabalisztikus motívumok stb. hemzsegnek nála*” – olvassuk másutt. Weöresnél nemcsak pályaszakaszonként, hanem egyazon ciklusban is transzformációk sora játszódik le, s ezért joggal nevezhette egyik kritikusa törvénytelen jelenségnek. A stílusirányzatok felsorolása nélkül alig írtak még róla, alig van olyan, melynek eredetisége és lehetőségei ne foglalkoztatták volna, mégsem kínál föl egyik sem olyan modellt, mely költészetfelfogását tartósan kielégítette volna. Az irodalmi kritikának abból a régi bajából, hogy föltétlenül besorol, csoportosít, gyakran kifejezetten komikus helyzetek adódnak. Szentkuthy esete is groteszk és tragikomikus, nem azért, mert 1947-ben kiállt Weöres mellett (ugyanakkor, amikor hozzájárult Hamvas elhallgattatásához!), hanem mert jóindulatból a sztálinizmus összes esztétikai kategóriáját bevetette annak bizonyítására, hogy Weöres humanista, realista és a pártgyűlölet elleni harc bajnoka.

Weöres affinitásának, szenzibilitásának eredetiségéről tanúskodik az is, hogy több mint fél évszázaddal ezelőtt felismerte, hogy az elikultúra és a tömegkultúra valamikori válaszvonalai nem érvényesek. Megsejtette, hogy az irodalmon kívüli, szubkulturális jelenségekben és formákban különleges energiák rejtőznek. Reklám-, tangó- és rumbaszöveget készül írni, később sanzon-, rock and roll ritmusokat imitál. Intarziás verstani és stílusztikai megoldásai, ready made szövegformálása is jóval megelőzi a posztmodern technikákat, melyekben sorra jelennek meg újra a Weöres által már régen alkalmazott eljárások. Mindezek csupán apró mozzanatai kiszámíthatatlan és váratlan lépéseinek, melyeket nem mindig tudott követni a gyakran hiányos és rugalmatlan poétikai-kritikai kategóriarendszer s a konzervatív költészet szemlélet, mely a jelenségeket rendszerint késéssel azonosítja,

amikor kontúrjait az újabb folyamatok kontrasztosan kirajzolják. Lehet, hogy még mindig nehézségekbe ütközik Weöres művészetének pontos minősítése, noha vitathatatlan, hogy a század egyik legkarakterisztikusabb megnyilvánulása. Az is elképzelhető, hogy előbb választ kellene kapni arra a régóta időszerű kérdésre, hogy mi is a XX. század korstílus, van-e egyáltalán, s ebben a szintézisben határozottabban reflektálódónak művészi irányvételének differenciáló jegyei.

Weöres öregkori lírája úgy komponálja meg az életmű záróakkordját, hogy következetes marad önmagához, s még egyszer utoljára hangnemet, tónust vált, és irányt változtat. A KÜTBANÉZŐ verseiben megtért az alanyisághoz, ez többek véleménye. Annak ellenére, hogy növekedett a személyesség jelentősége, megítélésém szerint mégsem olyan alakban és funkcióban került itt előtérbe, ahogyan ezt múlt századi vagy e századi változataiban megszoktuk. Mintha inkább arról lenne szó, hogy egy újabb térséget fedezett fel a maga számára, melynek helyét úgy kell majd megelneünk művének térképén, mint ő annak idején a képzelt városok fekvését a teleírt, telerajzolt papírlapedőn. A Domokos Mátyás által emlegetett képzelt térképtől aligha találhatnánk megfelelőbb metaforát Weöres költészetének jellemzésére, nemcsak mert mindkettő az imagináció terméke, hanem mert mindkettőben elválaszthatatlan a dolog és megnevezése. Ott a képzelt városokhoz kellett képzelt feliratokat találnia, a lírában pedig arikulációs módozatot a fogalmi és érzéki, gondolati és testi tapasztalathoz. Betegség és öregség, az elmúlás tudata és a szenvedés keres nyelvet magának a „szemben a pusztulással” helyzetében. Nyilván igaza van méltatójának, amikor a legszemélyesebb hangvételű kései versek kapcsán „az élet és a létezés őshelyzeiteinek változatlanul legáltalánosabb érvényű költői definíciójáról” beszél.

Megrendítő, talányos és elgondolkodtató az a metamorfózis is, mely távozásakor lejátszódott. Károlyi Amy írja: „Az arca jellemző lágy gyermeki nyíltság eltűnt, az arc halálában felnőtte vált. Szkeptikus voltaire-i arccá.” Ez a színváltozás mintha végső tanúságtétel lenne életnek és halálnak misztériuma mellett, melyet kezdettől fogva vallott és fáradhatatlanul kutatott. Mintha ezzel a gesztusokon és nyelven

túli jellel is csodát művelt volna a teremtés, amikor halálának pillanatában még egy rejtélyt bízott ránk. Ez a sosem öregedő arc ugyanis nem aggastyánna, hanem felnőtte transzformálódott, tehát a meghaló az idő irányát visszafordítva megcáfolt még egy természeti törvényszerűséget. Arcának kifürkészhetetlensége ennek értelmében lényének és szellemének manifesztációja volt, hieroglifaszzerű írásjegyeinek egyike, melyet örökségül hagyott ránk. Ennek az átlényegülésnek a szögéből még megfontolandóbbnak tűnik Pilinszky képe Weöres Sándorról. Talán ő volt az egyetlen, aki arra figyelmeztetett, hogy a sokat dicsért formai gazdagság, virtuozitás mellette a lírában. „Híres remekléseit hosszas és keserves zárandokútnak vélem, s formáinak káprázata mögött csak még inkább értékelem a poros és törődött zárandok szomszúságát, menekvését. Virtuozitása gyötrelmes sivatag a szememben, s egyedül zárandokútjának hiteles térképét forgatom. Ami drága és kivételes benne, az épp egyszerűsége, ártatlansága, mi utra-valóul kapott, elveszített és hosszú-hosszú zárandokútján újra és újra megtalál. Eljutni az ártatlanságig, eljutni Isten közelébe, ez az igazi ereje, költészetének valódi magaslata és istenélményének is a pecsétje. Weöres megtalálta nemcsak a vizek és növények, de a gyermekek, sőt a csecsemők hangját. Azt a hangot, amivel a teremtmény közli nevét Teremtőjével időtlenül és fáradhatatlanul.” Weöres titkainak, rejtejeleinek fejtegetésekor minderről nem lenne szabad megfeledkeznünk.

Thomka Beáta

MAGGIE, AZ UTCAKÖNYV

Stephen Crane: *Maggie, az utcalány*
Fordította Kiss Zsuzsa, Molnár Miklós,
Valkay Sarolta
Fortuna, 1990. 149 oldal, 80 Ft

A kilencven éve halott Stephen Crane-nek soha nem volt, ma sincs szerencséje a magyar közönséggel. AnnaK idején a legrosszabb történt vele, ami idegen szerzót érhet: Szerb Antal elmulasztotta tárgyalni, helyette Dreiser későbbi és a MAGGIE kétségtelen hatását mu-

lató CARRIE-jét méltatta az első amerikai naturalista regényként. A mai olvasók többsége A HÍD jeles koltójére, Hart Crane-re gondol a gyakori vezetéknev hallatán. Szerzőnk afféle örök másodík; a tudóvésztes ifjúnak kijáró sajnálatot learatta előle a nagy romantikus nemzedék, főművének: A BÁTORSÁG VÖRÖS KOKÁRDÁJÁ-nak háborúellenességét Bierce-é homályosítja el.

Bosszantó véletlen az is, hogy a Fortuna Kft. és a *Holmi* szerkesztőinek egyszerre jutott eszükbe megjelentetni legjobb novelláját, A KÉK SZÁLLODÁ-t, illetve HOTEL-t; ráadásul valószínű, hogy a lehetséges olvasók nagy részéhez egyik közlés se jutott el. A lap közönsége alighanem előnyben részesítene valamilyen „új borzongást” egy (tagadhatatlanul kitűnő) naturalista-szimbolista helyett; akit pedig a pikánsnak szánt, valójában gyermeteg borító girlandok közt domborító kánkántáncosnője és BESTSELLER felirata csábít vásárlásra, az a borzongás ősi váltóját reméli hiába. Ha lenne Magyarországon szolid, színvonalas családi magazin, abba kitűnően illene a könnyen megközelíthető és finom humorú MAGGIE, bár önmagában vett értéke kétségtelenül alatta marad irodalomtörténeti jelentőségének.

Nem áll ez a további három munkára. A LÉLEKVESZTŐN roppant nagy hatású antológia-darab; A KÉK SZÁLLODA Hemingway, a SÁRGA ÉG ÚJ ASSZONYA Ford Maddox Ford kedvence volt. Megvannak itt Crane legtöbbre becsült novellái A SZÖRNYETEG (THE MONSTER) kivételével; sajnálhatjuk ez utóbbi hiányát, de még inkább azt, hogy a kötet a limonádék polcán kallódik a könyvesboltokban, még rosszabb társaságban az utcai pultokon. (A fedéltervet Hódosi Mária követte el.)

A múlt századi Amerikában kegyes aszszonyságok fogyasztották a legtöbb regényt – legszívesebben a puritán erkölcs diadalát, romantikus melodrámaiba csomagolva. Crane, egy metodista lelkész legkisebb fia, hasonló fércművek és A ZARÁNDOK ÚTJA furcsa keverékén nőtt fel; első művében még számos nyoma bukkan fel az ősi ízlésével folytatott küzdelemnek. A közönség realizmusként élvezi a giccset – fejt ki Maggie színházlátogatásának ürügyén a VIII. fejezet érdekes minisszéjében –, mivel azonosulhat a szereplőkkel. Ellenszerként a Zoláénál és Maupassant-énál merevebb naturalizmussal próbálkozott: sze-

mélytelen figurákkal és a (másodkézből ismert) darwini, haeckeli elveknek megfelelően mindent meghatározó környezettel. Szándékát tekintve a fivér, Jimmie eleven alakja hibás, nem hősnőjének arctalansága; az utcalánynak eredetileg nem is kívánt nevet adni. Ugyanakkor feltűnő számos jelenet őszintén melodramatikus és túlírt volta. (A sarokban reszkető gyermek és a többi.) Első kiadása jó kritikát kapott, de népszerűvé, ártatlan szókimondásával is botránnyossá csak a második, a háborús regényt követő kíváncsiság tette.

Az író még olvasóként szerezte háborús tapasztalatait, Tolsztoj SZEVASZTOPOLI ELBESZÉLÉSEI-ből – de, mert a Jenki közvélemény kegyetlenül tiszelt a szakértelmet, hamarosan a szerep csapdájában találta magát. Évekkel a MAGGIE után kutattgatta a prostitúciót is, de a gonosz pletykákból meg kellett értenie: nyomor- és bűnspecialista (Poe után) elképzelhetetlen alkohol és drog nélkül. Maradt hát az utazás, az álmos századvég operetthadszínterei: Kuba, Törökország – tüdőszanatórium helyett.

A KÉK SZÁLLODA hallgatag keletijét, a LÉLEKVESZTŐN tudósítóját könnyen, talán könnyelműen azonosíthatjuk a szerzővel, de az adatok a lemmingszerű karakterek önéletrajzi jellegére figyelmeztetnek; azokéra, akiket egy homályos sugallat űz a pusztulásba. A különös svéd, a partú hullámverésbe elsőként úszó olajozó... Jack Potter is tragédiával fenyegető helyzetet készít elő, a polgári életforma kellékét cipelve falujába – nem is saját lélekjelenléte menti meg, hanem a kultúrsokk, ahogy a rendezett világ eszméjével szemben megsemmisül a határvidék értékrendje.

Kultúrsokk, de képzeletbeli A KÉK SZÁLLODA háttere, ha cowboyregényektől mámoros Don Quijoteként értelmezzük a békés városka lakóit egészen meggyilkoltatásáig provokáló svédet. Alkalmazkodik a sosemvolt, a mindig máshová mesélt Vadnyugathoz. „*Ez nem Wyoming vagy afféle hely! Ez itt Nebraska!*” – háborodik föl a rossz hírű állam egyik polgára. (Pokolian mulatságos lenne, csak ne magyaráznánk mi is oly gyakran Budapest és Bukarest különbözőségét.) A jóslat az idilli környezetben, annak ellenére is beteljesíti önmagát – vagy hihetünk a keleti ember naturalista elméletének, és a háttér a história főszereplője? Okoljunk inkább mindkét fél fölött álló hatal-

mat? A remekmű biztos jele: a novella egyetlen erővel mondja mindhárom lehetőséget, végső soron az egyéni és általános felelősség meg a kiszolgáltatottsággal járó felelősséghiány létét. A zárlat, a IX. rész így lehet a magasabb kultúra folytatódó agressziója, lehet indukció útján elért tézis vagy az emberi lénytől telő ironikusan elégtelen magyarázat. A lehetséges értelmezések feszültségét még tovább fokozza, hogy, legalábbis metaforikus síkon, univerzális érvényességre tart igényt: az égszínű fogadónak „*vészjóslóan duruzsoll a közepén, akár egy isten*”, a kályha. (74. o.) Ettől nem hajlandó elhúzódni a gyilkosnak kiszemelt, utóbb alkalmatlanul bizonyuló Johnnie. (85. o.)

A naturalizmus és a korban gyakran pontatlanul impresszionizmusnak nevezett szimbolizmus együttes jelentkezése törvényszerű. Crane pályája során egyre növekedett a szimbolikus elemek aránya és fontossága, így a színeké is: szemben a megnyugtató barna-zölddel, a kék-sárga (nap és ég) mindig fenyegető. A realista értelmezési lehetőségek kimerülése után divattá vált spirituális mondanivalót, Krisztus szenvedésének emberi sorsokra átültetését keresni elsősorban A BÁTORSÁG VÖRÖS KOKÁRDÁJÁ-ban; más szóval, Hemingway helyett Melville-ből kiinduló magyarázatot adni. (A vita egyik állomása, Philip Rahv meggyőződése szerint igaztalan Stallmann-bírálatát magyarul is hozzáférhető a REGÉNY ÉS TAPASZTALAT című gyűjteményben – Európa, 1978. 39–43. o.) Tűlzások is estek, így Edwin H. Cady okos, nagyképű monográfiájában azt is kétségbe vonta, hogy komolyan kell venni a LÉLEKVESZTŐN tudósítójának naturalista ízü fejtegetéseit.

A figura kétségtelenül Crane megfelelője, amint a történet apró részletei is híven követnek egy valós élményt, menekülését a Commodore gőzös katasztrófájából (1897). Feltelvezhetjük, hogy komolyan gondolta a természet közönyét panaszló sorokat, ha nem is ez a novella legfontosabb üzenete. Ha csak a helyállás mítoszát látjuk benne, akkor is elérni a legjobb Hemingway-írások színvonalát hideg szenvtelenségével, híres szaggatott képeivel. A darwinizmushoz mindenképp ironiával viszonyul – az olajozó pusztul el, aki a mentőcsónak legerősebb utasa, a „fittest” volt. A korabeli riportok szerint az olajozó, W. Higgins koponyájához fadarab, talán a csónak

része csapódott a hullámverésben. Titokzattossá Crane formálta, a vékony evező és ceruzahegy párhuzamával (120. és 141. o.) ő tette sejtelmessé az eseményt. „*Mintha az égből zúdították volna őket a földre*” – írta háborús regényében néhány kifacsarodott holttestről, de minden halál ilyen különös bukás nála: a könnyen kínálkozóznál kafkaibb, szorongatóbb olvasata is lehetséges.

A kötet fordításai jók, Valkay Sarolta MAGGIE-je jobb is, mint az ír lumpennétség beszédmódjában rejlő egzotikumot erősen eltúlozó eredeti.

Hajdú Gergely

MESTERSÉGES INTELLIGENCIA VAGY KÁOSZ?

Minden krétai hazudik – mondta Epimenidész, maga is egy krétai.

Hogy lehet egy egész tudományágnak, ha nem is a magvát, de legalább problémáinak a zömét egy mondatba sulykolni? Valójában sehogy sem. Epimenidész mondata mindössze azt jelzi, hogy olyan rendszerekről lesz szó (*formális rendszer a kifejezés, amit e tudomány használ*), amelyek amellet, hogy magukra utalnak, még ellent is mondanak önmaguknak (habár e két jelenségnek nem feltétlenül kell összekapcsolódnia). Az önmagukra utaló mondatok olyan rendszereket sejtetnek, amelyek újra és újra bejárják a végtelen – és néha egy lépésből álló – hurkot, mint Epimenidész idézett mondata vagy akár M. C. Escher *VÍZ-ESÉS* című litográfiája. (Vagy Escher úr egyéb művei, ami azt illeti). Lehetséges, hogy létrejöhessen ilyen mondat:

Ennek a mondatnak az olvasója csak addig létezik, amíg engem olvas.

Ez teljesen rémisztő – véli Douglas R. Hofstadter –, noha teljes mértékben igaz. Ha gondolati (nyelvi) rendszerek a túlzás ily fokáig utalhatnak magukra, hol az a határ, amely lehetetlenné tenné egy öntudatos mesterséges intelligencia létrejöttét vagy létrehozását? Az

intelligencia meghatározója nem pusztán a döntéshozatal, hanem tanulási és öntudatosodási folyamatot is jelent, ahol az adott rendszer nemcsak adott szabályai szerint működik, hanem – kicsúszva zárt és logikus erődjéből – egy magasabb szintű formális rendszerbe is bele tud olvadni. Ha ez a rendszer nem működőképes, akkor az adott rendszer megbukott. – Bizony. – De egy rendszer még nem feltétlenül válik intelligenssé attól, hogy önmagára utal. A számítógépprogramok tele vannak hurkokkal (*loop*), de ezek meghatározott funkciót töltenek be. Azt, hogy hányszor kell végrehajtani ezt és ezt az utasítást, és ellenőrizni bizonyos feltételek teljesültét, majd kilépni a hurokból. Egy, a számokat egytől ög összeadó rendszeren belül elég, ha a program figyel, hogy elérte-e az ötöt, amikor megállhat, vagy a következő utasításba foghat. Ez a program sohase fog belelárni az összeadás lényegébe, arról nem is beszélve, hogy tudatában lenne annak, hogy most éppen összead. Ehhez ki kellene lépnie az adott rendszerből, és egy fensőbb szintről lenéznie az eseményre, mint ahogy az agy tekinthet szenvtelenül a neuronokra anélkül, hogy a neuronoknak sejtelve is lenne erről.

Ez nem egy befejezett mondat. Ez se.

Így persze túl egyszerű lenne. Igenis léteznek olyan programok, amelyek tudják magukat módosítani folyamataik részeredményeinek függvényében. Egyes szakértői rendszerek (*expert system*) képesek – nagyon speciális területükön – „tanulni” és önmagukat módosítani. De ez az a pont, amelyen túl már a szakértők, filozófusok, matematikusok, pszichológusok és fiziológusok legtöbbször nem értenek egyet.

Az alapvető kérdésben persze.

Hogy lehetséges-e egyáltalán a mesterséges intelligencia vagy sem.

A matematikus Gödel teorema szerint a számelmélet minden konzisztens axiomatikus megfogalmazása eldönthetetlen alapsfeltételeket foglal magában. Ezzel nem mond egyebet, mint hogy egy rendszer sem képes elérni a következetesség szintjét abban a pillanatban, ha önmagát is szemlélődése körébe vonja.

J. R. Lucas oxfordi filozófus szerint ez alapjaiban kétségbe vonja bármilyen mesterséges intelligencia lehetőségét. Ha egy intelligencia képtelen egy bizonyos szinten túl önmagát

szemlélm, akkor az nem nevezhető intelligenciának. Tehát – így Lucas – a gödeli szabály az Achilles-ina az egész kérdésnek.

Ez mind igaz – így már a másik tábor, Hofstadterrel az élén –, de, ami azt illeti, az emberi intelligenciát sem nevezhetjük akkor intelligenciának, mert a gödeli elmélet, hogy minden rendszernek van olyan szabálya, ami a rendszeren belül bizonyíthatatlan, az az agyra ugyanúgy érvényes.

E mondatban répa hét szó van.

Egy másik vizsgálódás a mesterséges intelligencia létének lehetőségét maga mögött hagyva, inkább egy ilyen intelligencia társadalmi és szociológiai hatásával foglalkozik. (Nem meglepő, ha a téma majdnem minden tudomány érdeklődését magára vonja, hiszen az intelligencia állítólag magva a tudományos gondolkodásnak.)

Ez ugyan nem egy kérdő mondat, de mindennek dacára kérdőjelben végződik?

A szociológusok már felhívták a figyelmet egy ma is létező jelenségre, ami már az AI (artificial intelligence) első lépéséinél problémákat okozhat. A számítógépekbe nincs beépítve Asimov három robotkatorvénye, ezért remek eszköz lehet arra, hogy bármiféle Big Brother szolgálatában álljon. Ki mondja, hogy egy intelligencia, még ha mesterséges is, jóságos kell hogy legyen?

A kérdés néha sokkal finomabb. Végül is a jót és a rosszat meg lehet különböztetni, mert a rossz többnyire feketébe van öltözve. De amikor olyan programozók állítanak össze egy szakértői rendszert, akik a mechanikus és jól strukturált kommunikáció szakértői, akkor minden jó szándék dacára egy merev, kevésbé emberi környezetet teremtenek. Mikor például a munkaközi üzeneteket kategóriák szerint kell tárolni, mint követelmény, megtagadás, utasítás, ellenajánlat stb., akkor ez egy „kommunikációs program, amelyet nációk terveztek”.

Ezt a mondatot magyarrá kellett hogy fordítsam, mert nem tudtam elolvasni az eredeti angolt.

A nyolcvanas években újjászületés történt. A matematika, amely többek szerint már csak elvont csecsebecsékkel foglalkozott, e században ismét utat mutatott a fizikának. Az egyre gyorsabb és nagyobb kapacitású számítógépek lehetővé tették, hogy – eleddig a nagy munkaigény miatt hozzáférhetetlen – dinamikus egyenletek tulajdonságait kezdjék el vizsgálni.

Hirtelen kiderült, hogy a visszacsatolásnak nagyobb szerepe van, mint ahogy azt valaha is feltételezték. Bizonyos rendszerek (pl.: népesedési folyamatok és számos többszörös paraméterrel rendelkező komplex függvény) eredményeit ismételtlen visszatáplálva az eredmény megjósolhatatlanul a káoszba csúszott egy idő után, hogy onnan periodikusan kiemelkedjék további visszacsatolások során.

A visszacsatolási folyamatok egy része hosszú távon megjósolhatatlannak bizonyult. A kauzalitás pofon csapva álldogál.

Mire ezt a mondatot elolvassa, az agya ötvenhat betűt dolgozott fel.

Hogy ez mennyire van vagy lehet kapcsolatban az önmagára utaló, intelligenciát szabályozó törvényekkel, még eldöntetlen. A témakör szétágazó, az irodalma hatalmas. Mindössze pár fontosabb és különböző területet felölelő könyvre lehet utalni az érdeklődő olvasó számára. A személyi számítógépek elterjedése miatt külön kiemelhető John Krutch EXPERIMENTS IN ARTIFICIAL INTELLIGENCE FOR SMALL COMPUTERS című könyve, amelyben számos BASIC program is található a Commodore 64 számítógépre tervezve. Ezek között van egy, ami adott adatbázisból verseket (haikukat) ír. Ez persze még nem intelligencia. De már mesterséges.

Ha befejeztem volna ezt a mondatot...

Irodalom

APPLICATION IN ARTIFICIAL INTELLIGENCE. Szerk.: Andriole, Stephen J., Princeton, N. Y., Petrocelli Books, 1985. (Tanulmányok az AI különböző alkalmazási területeiről: expert systems, információrendszerezés, robotika stb.)

Gleick, James: CHAOS: MAKING A NEW SCIENCE New York, N. Y., Penguin, 1988. (Információgazdag bevezetés a káosz tanulmányozásába. Mandelbrot és Julia set-ek stb.)

Hofstadter, D. R.: GÖDEL, ESCHER, BACH (AN ETERNAL GOLDEN BRAIN). New York, N. Y., Vintage, 1989. (Új kiadása a már klasszikusnak számító, először 1979-ben kiadott könyvnek. Hofstadter zseniálisan, pompás stílusban, szórakoztató dialógusokkal fűszerezve visz végig a gondolat fűgájának dallamszállain.)

Hofstadter, D. R.: METAMAGICAL THEMAS: QUESTING

- FOR THE ESSENCE OF MIND AND PATTERN. New York, N. Y., Bantam, 1986. (A cím anagrammája a „mathematical games”-nek. A *Scientific American*-ben megjelent Hofstadter-cikk gyűjteménye. Az idézett önmagukra utaló mondatok ebből a könyvből valók.)
- Johnson, Michael L.: MIND, LANGUAGE, MACHINE (ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN THE POSTSTRUCTURALIST AGE). Basingstoke, Macmillan, 1988.
- Ktuch, John: EXPERIMENTS IN ARTIFICIAL INTELLIGENCE FOR SMALL COMPUTERS. Indianapolis, Ind., H. W. Sams, 1986.
- Lucas, J. R.: „MINDS, MACHINES AND GÖDEL”, in: *Philosophy* 36 (1961). (A szövegben említett cikk, amelyben Lucas kétségbe vonja, hogy az emberi agyat valaha is tudná egy gép utánozni.)
- Mishoff, Henry C.: UNDERSTANDING ARTIFICIAL INTELLIGENCE. Indianapolis, Ind., H. W. Sams, 1985. (Alapvető könyv a témában járatlanok számára. Majdnem tankönyv kezdőknek.)
- Talbot, Michel: CHAOS AND INTEGRABILITY IN NON-LINEAR DYNAMICS: AN INTRODUCTION. Wiley, 1989.
- Waldörp, M. Mitchel: MAN-MADE MINDS: THE PROMISE OF AI. Toronto, Wiley, 1987. (Mesterséges intelligencia, némileg szociológiai szemzőgöből nézve. A Nagy Testvér-komplexus.)

Tarjányi András

A HELY APOTEÓZISA

Franz Schubert: *Esz-dúr trió, op. 100*
 Szabadi Vilmos – hegedű, Onczay Csaba – cselló,
 Gulyás Márta – zongora
 Radioton. SLPX 31 283 145 Ft

Nemrég egy hangszerkészítő büszkén kijelentette, hogy a hangszerek, amelyeket készít, a legigényesebb vásárlókat is kielégítik, ugyanis képesek ellenállni minden környezeti hatásnak, a húrok minden hőmérsékleten rendületlenül tartják hangolásukat. Ez a hatalmas vívmány lehetővé teszi az emberiség számára, hogy minden nehézség nélkül játszasson például Brahmsot Közép-Afrika őserdeiben, vagy hogy Czerny etűdjeit gyakorolhassa az Antarktisz jéghegyeinek lábainál, erős hófúvás közepette. A dolog komikumát már csak az tetézi, hogy az illető még csak nem is tudja: öntudata nem a sajátja, hanem az egész mai

zenekultúráé, amelynek nevében valójában beszél, s amely a problémát már sokkal tökéletesebben megoldotta. A modern kultúra számára a zene olyasvalami, ami bármikor és bárhol megszólaltatható, és bárki által meghallgatható – egész intézményrendszere voltaképp transzformátor, amely a különböző zenéket egy preegzisztens „Zene”-fogalom darálóján engedi át. Egy ilyen fogalom mögött, ha valami, csakis az önmagáért való zene állhatna. Ám pusztán azért, hogy zenét hallgassanak, korábban sosem hallgattak zenét. Az eleven zenekultúrákban a zene mindig *valamilyen zene*, és a közegtől-körülményektől, melyben született, sosem kíván teljesen elszakadni. Egy Bach-szólószonáta lényegében a hegedű meghosszabbítása – a hegedű a darabba természetes úton nő bele. A térrel, ahol a zene felhangzik, a helyzet ugyanez. Egy XVI. századi mise nem más, mint a megszólaló tér maga, olyasmi, amit a templom tere potenciálisan már magában foglal. A szonáta nem létezik a hegedű nélkül, de a templom sem létezhetne a mise nélkül, és a fogalmak e szétválás előtti állapota mögött a zene és az élet szétválaszthatatlansága rejlik. A mai zeneélet jelképe viszont a hangversenyterem. Ezek abból a célból épültek, hogy az eredeti közegükből kitépelt zenéket „Zene”-ként tálalják a közönség számára. Hogyan éli meg a zene, hogy „Zene” válik belőle? Ugy, hogy egykori univerzális hatása, mellyel mű és élet egységét demonstrálta, pusztán esztétikai hatássá zsugorodik. Az esztétikai élvezet kifejezés pedig eufemizált változata annak a rezignációnak, amellyel a közönség eleve tudja, hogy a mű már nem lehet szerves része életének, csak illúzió. A hanglemezről mindezek után elegendő annyit mondani, hogy az a hangverseny intézményének tökéletesített változata. A különbség csupán annyi, hogy itt még a látszat kegyes hazugságairól is lemondanak: egy lemezstúdió maga az absztrakt tér – illúziógyár, tökéletes illúziótlanság közepette. A kritikus így abban a paradox helyzetben találja magát, hogy még mielőtt az előadókat bírálhatná, magát a közeget kell bírálnia, melyben az előadók megszólalnak, és nagyon is kétséges, hogy ezzel nem bírálta-e már meg magát a produkciót is, magyarul: hogy nem kell-e a mai előadóművészetet a hangversenyintézmény természetes meghosszabbításának tekintenie.

A tér, melynek a Schubert-zene természetes meghosszabbítása: a táj és a szoba. E két, látszólag ellentétes fogalom ugyanarra a minden homogenizálásnak ellenálló bensőséges lokalitásra utal, egyikük a természet, a másik a társas kapcsolatok terén. A Schubert utáni kor sokszor inkább hajlandó volt trivializmusnak tekinteni a költő zenéjét, mintsem elismerje, hogy egyetemes érvényű közlendő nemcsak a „mindenkihez szólás” retorikus pátoszának pózából származhat. A Schubert-zene harminc-negyven hallgató enyhe szociális klímája alatt menekedett meg attól, hogy „Zene”-ként fogadják be. E néhány tucat ember a közvetlen, személyes kapcsolatok indáival hálózta be a szobát. Schubert, a legkisebb ellenállás irányába haladva, csak azoknak tárulkozik fel, akikkel már nem kell külön megismertetnie magát. Ez a szociális intimitás a tényleges szobazénékből a „nyilvános” műfajokra is átsugárzik; amikor a zene egyetemesé tágul, még ez is csupán a barátú bensőségeség apoteózisa, és még hiánya is (ami az 1827-ben írt ESZ-DÜR TRIÓ-t övező kései művek hűvösében uralkodik el) ennek a közösségnek hiánya. Hogy mindezt annak az ESZ-DÜR TRIÓ-nak kapcsán mondom el, amely a talán tucatnyi, mai értelemben vett nyilvános koncerten is elhangzott Schubert-mű közé tartozik, nem ellentmondás: a szomorú céltalansága, megkésettsége miatt nevezetessé vált szerzői est néhány hónappal halála előtt Schubert egyik legutolsó kísérlete, hogy eleget tegyen valamely elvárásnak, és magát egy komponistatípusba belekényszerítse, s amelynek kétségbeesettségét csak a rezignáció enyhíti, amellyel, Schubert nagyon jól tudta, nem lehetett volna elég korán a nyilvánosság elé lépnie úgy, hogy ne lett volna késő. A sors az igazi Schubertet igazolta: a hangverseny Bécsben egyetlen sajtókritikár sem kapott.

A kortársak azt sem fedezték fel, hogy valójában éppen a „triviális” Schubert szorul mindenkinél inkább „megfejtésre” – hogy a schubertizmusok toposzai, melyekhez a szerző rögeszmésen tér újból és újból vissza, csak az oeuvre-ön mint lokalitáson belül jelenthetik azt, amit jelentenek; deszifrózásokra csak az a harminc-negyven ember lehetett képes, aki a toposzok érzelmi fedezetét közvetlenül ismerce. Az ESZ-DÜR TRIÓ hagyományosan „varázsos”-ként értékelt h-moll téma a nyi-

tótételben csakis például az előző évben írt G-DÜR ZONGORASZONÁTA schetzójának vagy az A-DÜR SZONÁTA (1825) lassújának fényében tárja föl mögöttes tartományát – és, a ritmusképlet rokonait feltérképezve, a DU LIEBST MICH NICHT vagy a SULEIKA (h-moll!)-dalokból, vagy a H-MOLL SZIMFÓNIA basszusostinatójából. A hangnem az ilyen toposzoknál maga is locusként viselkedik, hiszen a ritmusképletet nem engedi kiszabadulni területéről, még azon az áron sem, hogy ezzel, ahogyan az ESZ-DÜR TRIÓ esetében is, a h-moll egy távoli hangnem közegebe kerül. Valóban: mi az értelme annak, hogy az első tételben szemérmesenul korán megszólal a h-moll? Ehhez ismerni kell a tipikus schuberti hangnemtervet, és ez akár összhangzattan is lehetne, ha nem tudnánk, hogy az összhangzattan az érzelmi fedezetről nem vesz tudomást. Schubert a beethoveni gesztikájú kezdet után mégsem a dinamikus emelkedés érzetét keltő klasszikus modulációséma útjára lép, hanem a legkisebb ellenállás irányába halad (szubdomináns irány). A h-moll egy, Schubertnél gyakori kétszeres ártértelezés révén szintén szubdomináns régiónak minősül itt. Amikor a hagyományos formarend „visszaáll”, az új dallamot nem a klasszikus formadinamika által „elért” új síknak, ellenkezőleg, visszafordulásnak halljuk; a megkésettség élménye ez, amint zenébe transzponálva szétfeszíti a klasszikus formarendet – a tradíció, amint rezignációként jelenik meg. És persze csupa „toposz” maga az új dallam is: az őt bevezető, a hangnem ötödik hangját hosszan kitartó magányos cselló (lásd: „nagy” C-DÜR SZIMFÓNIA, PISZTRÁNG-ÖTÖS, B-DÜR SZONÁTA stb.), vagy a már-már kilendülő, majd nyomban önmagába visszazuhanó dallamhajtár, amit a H-MOLL SZIMFÓNIA híres csellós dallamából ismerni. Amiről még nem lehet nem beszélni az ESZ-DÜR TRIÓ kapcsán: az induló és a tánc mozgásmonotóniába rejtett mozdulatlansága. Ahogyan a hangnemmozai-
kok elsuhanó tájai mögött is a mindig egyforma vándor áll, a második tétel menetelése is a személyesség apoteózisa felé: a halál felé menetelés. A forma mint változás ugyanilyen illúzió: amikor a tétel a voltaképpeni bonyodal-
mak útján elindul, már ismét minden eldőlt: az éteri juchzer-dallam abból az oktávlelésből (a hangnem ötödik foka, unisono!) nő ki, amely – és ez már nem Schubert egyszemélyes

történelme, hanem igen régi zenetörténeti toposz – a halál, a mozdíthatatlan végzet költői szimbóluma. Induló és tánc egymás felé közelít az ESZ-DŰR TRIÓ-ban: nemcsak az észrevétlenül jódlivá olvadó indulóritmus vall erről (hasonló történik a keringőbe áttűnő vaskos landlerrel is a scherzo triójában, ahol egyszerűsmind a nyitótétel h-moll ritmustoposza idéződik vissza), hanem a darab nagy ölete is, amellyel a dallam, amelyet az indulóritmus vezetett be, a táncos lejtésű fináléban visszaköszön. A katonai dermedtség és a könnyes-táncos lebegés – ez utóbbi, érzelmi fedezetétől megfosztva lett alapja a „triviális” és a „könnyűszívű” Schubert mítoszának – két elentétes pólusa valójában ugyanoda vezet.

Talán akad olvasó, aki úgy véli, eddig még nem a kriukát olvasta, hanem a műismertést. Pedig nyilván ő sem vonja kétségbe, hogy a lemez lemez volta van annyira lényeges, mint az előadás, ami a lemezen szól. Most azonban, amikor meggyőződünk arról, hogy a Schubert-zene minden ízében a lokalitással van átitatva, és arról, hogy a hanglemez célja és szerepe a lokalitások felszámolása – immár nyugodt lelkiismerettel bírálhatjuk meg a hanglemezre vett Schubert-zenét.

A kriukus szubjektív álláspontjának mindenhatósága és a hipokrita izlésliberalizmus között nincsen lényeges különbség: mindketto egyazon történelmi helyzet szikes talajából nőtt ki. Szerencsére van egy varázsszó, ami mindez alól felmentheti őt: a hagyomány. Hogy jó-e az előadás vagy rossz – ez a „zene” dilemmája. A valódi kérdés viszont az, hogy az előadás a hagyomány (mint egyetlen abszolút mérce) alapján áll-e vagy sem. Am ezzel máris újabb bonyodalmak kezdődnek. A hagyomány ugyanis nem olyasmi, ami mellett érvelni vagy amit cáfolni lehet. A hagyomány nem vethető alá bizonyítási eljárásnak, mert evidencia. Ha tehát kijelentem, hogy Gulyás Márta, Szabadi Vilmos és Onczay Csaba felvételünkön muzikális kamarapartnereknek bizonyultak, az az elmondottak után éppoly kevéssé meggyőző dicséret, mint amennyire kevéssé elmarasztaló ítélet, hogy a szilárd hagyomány öntudatlan biztonságának e generáció játékában nem sok nyoma maradt. Egyfelől örülni lehet, hogy a tempók mindvégig telibe találtnak, hogy a kivitelezés egészében véve az átlag magyar kamarazenei felvételeknél igé-

nyesebb, hogy a vonósok intonációja csaknem mindig tiszta, annak ellenére, hogy a felvétel eredetileg nem lemezként, hanem a Rádió céljára készült (ez a körülmény sokat old a lemezfelvételek szokásos sterilítésén). Hiányolom másfelől a tempókon belüli bátrabb árnyalást, a markánsabb artikulációt, ha úgy tesszük: a retorikát, természetesen nem XIX. századi, hanem korábbi értelmében; Schubert előadói sokkal inkább támaszkodhatnak és kell is támaszkodniuk a XVIII. század előadói maníryaira, mivel e zene – szemben elsősorban a Beethovenével – nem az új előadói attitűd révén válik avantgárdná. Az első és az utolsó tételben többször is zavar a különálló hangok teljes értékükben való kitartása, ami a karakterrel együtt az artikulációt is némileg elmosódottá („zene”-szerűvé) teszi. Tipikusan a tradícióvesztés jele ez: az ilyen hangokat még Schubert korában is leírt értéküknél mintegy kétszer olyan röviden játszották (movimento ordinario-hagyomány).

Gulyás Márta zongorázása korrekt, de erőtlen és feszültségmentes. A basszusfrázisok a nyitótétel kidolgozásában nem „indulnak el”, azaz nem bírnak elegendő helyzeti energiával, hogy nekirugaszkodjanak. Az andantéban pedig, ahol minden egyes harmóniaváltás külön esemény, az akkordkíséret csak éppen leperog. Egy olyan zenében, ahol a közlendő igen nagy részben az akkordok közötti váltás effektusára van bízva, megengedhetetlen a harmóniaérzékenység hiánya. Mindez összefügg e zongorázás hangszínszegénységével. Hogy az ominózus h-moll téma valóban a „másik” világba vezessen, elengedhetetlen a korabeli zongora egyenletlen hangolásából adódó lebegő, „hamis” hang (újabb lokalitás), a mai előadónak a kottába belekódolt (tehát nem belemagyarozott) feladata ugyane hatás megteremtése az új zongora kínálta másfajta eszközökkel. Ez csak egyetlen példa a hangszín szerkezeti szerepére a darabban. Ez az egysíkúság és erőtlenség teszi, hogy a zongoraszólam jelentőségét tekintve kissé a háttérbe szorul a felvétel, és ez történetileg sem helytálló. A zongoratrió műfaja, mely egyébként a vonósokkal kísért zongora idiómájából ered, ekkorra lép ki a műfajhatárt megvonó polgári házimuzsika keretei közül. Schubert idejére a műveket már nem műfajuk jellemzi leginkább: a szociálisan meghatározott textú-

íákat a műfajok egyfajta demokratizmusa váltja fel, vagyis a kamarazene kivítva a jogot, hogy egyetemes közlendőt hordozhasson (amit itt a Schubert-zene befogadókörének ezoterikuma sajátosan ellenpontosz). Mindez nem jelentheti a zongora és a vonósrészleg eredeti viszonyának megfordulását, a zongora háttérbe szorulását, mint a jelen felvételen. Ha valaki összetartója lehet az együttesnek, az éppen a zongora, amely még mindig első az egyenlők között.

Onczay, a csellista intelligens és virtuóz muzsikusz, de a hang gyakran hat fakónak. Emögött a „kamarazenei kulturáltságra” való törekvést gyanítok, szándékos háttérbe húzó-dást, ami azonban olyan pontokon, mint az utolsó tétel virtuóz futamimitációi a két vonós között, nem indokolt. Valószínű, hogy mindehhez a felvételtechnika is közrejátsszik, amikor a csellót, a hangzó valóságának feltehetően torz tükröt nyújtva, nem engedi érvényesülni. Maradék nélküli elismeréssel – a felvétel általános jó benyomása ellenére – végül is csak Szabadi Vilmosról szólhatok. Ez a fiatal hegedűs szinte öreg (vagy csak tradicionális?) muzsikusra valló érettséggel kamarazeneél. Furcsa, de igaz: könnyebb megmagyarázni, ha az előadó nem elégített ki, mint amikor a teljesség képzetét tudja felkelteni – ahogyan nincs értelme a részletezésnek akkor sem, ha az előadó a tradíció talaján áll, a tradícióén, amit a tehetség sokban pótolhat. (Lehet-e más a genuin tehetség, mint a hagyomány egyszemélyes-heroikus továbbvívése?) Úgy tűnik, Szabadinál valóban minden együtt van, és az együttes zenei irányítójának szerepét akarva, nem akarva magára vette.

A Schubert-oeuvre-ből ma nem sokkal több kerül előadásra, mint amennyi a szerző életében nyilvánosság előtt elhangzott. Az áttekinthetetlen mennyiségű vokális tercett és kvartett, dal, kórus és tánc mai napig ténylegesen ellenáll a helyvesztett nyilvánosságnak – a legtöbb műfaj lokalitása még ma is erősebbnek bizonyul a zsenikultusznál. A röghöz kötöttség azonban az egész oeuvre üzenete – legyen ez a rög a schubertiádák szűk baráti miliója, a steyrbeli táj vagy a világmindenség. Igen: Schubertnél még a kozmosz is lokális – a személyesség mint őslocus, amint végtelenbe tágul. A Schubert-zene feloldhatatlan dichotómiája, hogy egyrészt megteremt a maga

számára egy eszményi, azaz közösséggé váló közönséget, ám egyúttal azt is hírül adja, hogy ez a közösség csupán álom, olyan álom, amit csak az abszolút magány álmodhat. A XX. század ördögi technikája kellett ahhoz, hogy a hanglemezzel ebben az értelemben mégis a Schubert-zene végzetének beteljesítője, vagyis – ördögi kijelentés! – természetes meghosszabbítása legyen. Csakhogy amíg Schubert még a zene hangjaival tudta a magány csendjét kimondani, ebből mára már csak a lemezstúdió siket hallgatása maradt.

Dolinszky Miklós

LEVÉL A HOLMI-HOZ

T. Szerkesztőség!
Késve, november 7-én, a nagy szocialista forradalom ma már megnyugtatóbb évfordulóján érkezett meg hozzám Párizsba a *Holmi* októberi száma. Meghatottan olvastam nyitó versként Rába György emlékező magánbeszédét: lám, ő, az érzékenyek legérzékenyebbje, 1990-ben elérkezettnek érezte az időt, hogy az éppen dülő, neobarbár lökődés ellenére megírja A DORONG NEKROLÓGJÁ-t. Érdeklődve láttam, hogy a folyóirat végte bővebb figyelmet szentel az európai regény Magyarországon majdnem gorcsos bizalmatlansággal kezelt vonulatának, a cervantesi hagyománynak, melynek a nemzetközi Nabokov és Kundera mellett – talán éppen a fálsul szaxozó Úr jóvoltából – a nemzeti Esterházy is pazar, rangos, meggyőző képviselője. Aztán a krikkai részhez érve elhülten vettem észre: hiába holt a dorong, a prakker váltug él. A HRABAL KÖNYVÉ-t kritikusa ugyanis, tarka rongyszőnyeghez hasonlítván e felszínes tárgyat, hajdani iskola-mesterek öngerjesztő indulatával szilajon kiporolja, s ha épp a szerző tompora rejtőzik mögötte, annál jobb: üsd, vágd, leszek neked apád helyett is apád, ezt a hörgő kiáltást vélem hallani prakkeros Angyalosi Gergely torkából.

Tévedés ne essék, nem óhajtok személyeskedni. Angyalosi Gergellyel tudtommal sohasem találkoztam, ellensége neki nem vagyok,

inkább néhány tényre emlékeztetni és elvet felemlgetni szeretnék az első megütközés után, hogy ne csak a szépirodalomnak, a kritikának is lehessen kritikája. Sorra veszem hát én is, ami nem tetszik:

• Kínos, amikor egy bíráló mindenáron azt kéri számon egy műtől, amit szerzője nem akart és választott formája miatt nem is akaratott. Szonettől mondjuk a nagyepikai teljesítményt. Ilyenkor még a diáknak is odaírom dolgozatára vastag, veres plajbásszal, hogy melléfogott. *Contresens!* Ugyanezt teszem, ha olyan típusú alkotásban, mint a *regény a regényben*, egyértelműen rögzíthető gondolati tanulságot akar valaki találni. Tipikusan háromnegyedes doli, ahogy ezt a század első felében mondták az iskolások. Elvégre a hivatásos kritikuskokat könyvtárnyi kommentár igazítja el abban, hogy ez az elbeszélő forma, mely a világot s az irodalmat egyaránt illúzióknak állítja be, annál sikeresebb, minél sziporkázóbb szellemi bűvészműtávként nyilvánul meg. Rámutatnak ezek a munkák arra is (szívesen küldök idevágó bibliográfiát), hogy ez az elbeszélő forma, bármiről szóljon, végső soron leginkább magának a műalkotásnak, illetve az irodalomnak frusztráló látszat-életét ábrázolja a szónak valósággal biológiai értelmében. Következésképp szervesen hozzátartozik a genezisre mint az alkotás metaforájára való ezernyi önironikus utalás a Teremtő esendőségeitől kezdve a magzat világrahozataláig. Prakkerját pillanaüg visszaakasztván a szögre, talán a kriikus emlékezik Gide PALUDES című könyvére, mely kedden kezdődve vasárnap ér véget, és nem lehet tudni, hétfőn az alkotó mit csinált, avagy arra, hogy a TRISTRAM SHANDY ÚR ÉLETE ÉS GONDOLATAI első négy könyvében az elbeszélő hős fogantatásától kezdve csupán méhen belüli életét mondja el. S ha már emlékszik, talán sajnálni fogja, hogy a HRABAL KÖNYVÉ-nek központjában álló elvetélésmotívum telett értetlenül elsiklott, mint a legnaivabb tanyasi olvasó, s az is csak azért, mert nincs a közelben szemész, aki megfélelő pápaszemet írjon fel neki. Pedig a HRABAL KÖNYVÉ-ben erről is állandóan szó van: tekintettel Közép-Európa vagy akár Magyarország gyötrelmes és képtelen történelmére, érdemesebb ott ma regényt „kihordani”, „megszülni”? Más szóval mik az irodalmi alkotás körüli aggodalmak, görcsök, gatlások olyan

időben, mely életképességének nem föltétlenül kedvező? Nem olyan semmitmondó kérdések ezek, különösen ha belegondolok, hogy Esterházy Európa XX. századi kulturális válását hangszerelel a maga magyar módján.

• Illene hát a toposzt azonosítani. Ez esetben egyértelműben derülne ki, hogy a kritikus Esterházy könyvében a műfajt s a hozzáülő stílust kárhóztatja. *A nem így kellett volna mögött azért emelkedik fenyegetően a prakker, mert másképpen kellett volna.* Nem túlzom el a kegyetlenséget, nem kérem meg Angyalosit, mutassa meg, ha tudja, miképpen is lett volna helyes. Azt azonban elvárnám tőle, mondja ki nyíltan, milyen elvárások nevében emel bíráló szót, illetve igyekszik cenzúrázni. Nem arról van-e szó – s távol álljon tőlem blamáló párhuzamot kockáztatni –, hogy mit szabad, mit nem szabad Esterházyknak s végső soron a magyar szerzőknek? Ha tilos területre téved, elő a prakkerrel. Lényeg az, hogy legyen a kritikai tekintély által tiltott terület. Annyi baj, ha parlagon marad irodalmi lehetőségeink sok izgalmas területe, ha bénulnak kísérletező legjobbaink, ha az olvasó nem ismerkedik meg a hamisan szaxózó jóisten felejthetetlen látomásával. Ilyet ugyan még senki sem mutatott a magyar prózában, de bizonyára jobb is, nemdebar, hiszen Angyalosi szavával: „nemigen lehet vele mit kezdeni”. Ezzel a fenntartásával persze nem áll egyedül a normatív kritikus. Hányan hangoztatták, hangoztatják Magyarországon, hogy amit megtehetnek a ledér nyugauak, amit megtehetnek ma már lengyelek, csehek, sőt oroszok is, azt mi nem engedhetjük meg magunknak. Kiváltképpen komoly témák játékos megközelítését nem. Mert annak nincs súlya, ami alatt felelősségérzésünk atlaszként görnyedhetne, büntudattal mégpedig, pláne hogy Kafka is „*elmarasztaló ítéletet*” mondott Karinthy felületes ötleteiről. Látom, hova akar kilyukadni ez a párhuzam, de ettől még nem látom be, miért kellene Esterházyknak nem olyannak lennie, amilyen, hanem olyannak, mint a teljesen egyedi Kafka. Hozzáteszem, Kafkát az írása miatt senki az égvilágon nem akarta cenzúrázni, kivéve az apját, az értetlen és haszonelvű prakkerost.

T. Szerkesztőség! Régóta megy ki a divatból a verős pedagógia. S egyáltalán jogos-e, illetve lehetséges-e írókat leckéztetve nevelni? Nem él-e ebben a szándékban tovább a totalitári-

nus gyakorlat? Csak úgy futólag vetem fel a kérdést, a kritika számára nem volna-e hálásabb feladat az olvasóban tudatosítani, milyen változásokat igényel modern irodalmunk a világ és önmagunk érzékelésében? Nem volna-e méltányos arra is emlékeztetni, hogy a felszínen való táncolásnak is megvan a maga esztétikai igazolása, nálunk pedig olyan ékesszóló védelmezője, mint Kosztolányi? Tudom, tartják néhányan önök között nélkülözhetetlennek őt a magyar irodalomban. Ezért is remélem, a *Holm*ban helyet adnak e bocsánatosan heves szónak, melyet Kosztolányi Dezső játékos utódjának, Esterházy Péternek védelmé-

ben emelek, mert meggyőződésem, hogy őt HRABAL KÖNYVÉ-ért oktalantul, korlátoltan és fölöslegesen nadrágolták el.

Karátson Endre

A szerkesztő megjegyzése

Karátson Endre készséggel közölt levelében csak állítja, de nem bizonyítja, hogy Angyalosi Gergely bírálata „cenzúrázni igyekszik”, valamint hogy kritikusi szándékában „továbbélne a totalitáriánus gyakorlat”. Minden más szabad vita tárgya.

R. S.

A folyóirat az Osvát Ernő-alapítvány, az MTA–Soros-alapítvány, az Állami Biztosító és a Novotrade támogatásával jelenik meg